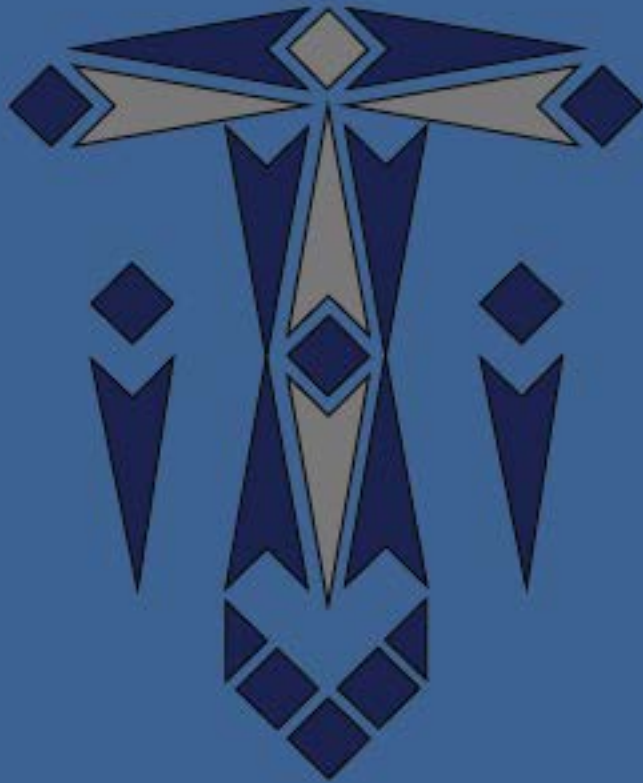

TUNCELİ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih - Toplum - İktisat - Siyaset

BAHAR 2013

SAYI
2

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

BAHAR, 2013

SAYI
2

SAHİBİ: Tunceli Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Durmuş Boztuğ

EDİTÖR: Prof. Dr. Ali Aksu

SAYI EDİTÖRÜ: Yard. Doç. Dr. Yavuz Çobanoğlu

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Yrd. Doç. Dr. Murat Cem Demir

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ali Aksu, Doç. Dr. Adem Asalioglu, Yrd. Doç. Dr. Servet Gün, Yrd. Doç. Dr. Candan Badem, Yrd. Doç. Dr. Yavuz Çobanoğlu, Yrd. Doç. Dr. Sabit Mentеше, Yrd. Doç. Dr. Arzu Çakınberk, Yrd. Doç. Dr. Murat Cem Demir

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Hıdır Özdemir (Tunceli Üni.), Prof. Dr. H. İbrahim Delice (Tunceli Üni.), Prof. Dr. Abdüsselam Uygur (Tunceli Üni.), Prof. Dr. Mehmet Arslan (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak (Hacettepe Üni.), Prof. Dr. Faruk Kocacık (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Şeref Poyraz (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Hasan Yüksel (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Ali Erkul (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Sezgin Kızılçelik (İnönü Üni.), Prof. Dr. İsmet Emre (Bartın Üni.), Prof. Dr. Abdullah Kaygı (Hacettepe Üni.), Prof. Dr. Cemal Güzel (Hacettepe Üni.), Prof. Dr. Ahmet Uzun (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Halis Çetin (Cumhuriyet Üni.), Doç. Dr. Ali Taşkın (Cumhuriyet Üni.), Doç. Dr. M. Sadık Öncül (Tunceli Üni.), Doç. Dr. Adem Asalioglu (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Murat Cem Demir (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Ali Kemal Özcan (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Candan Badem (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. İbrahim Tosun (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Yavuz Çobanoğlu (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Zeynel Ödemiş (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Erdal Yıldırım (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Arzu Çakınberk (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Sabit Mentеше (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Servet Gün (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Hiroki Wakamatsu (Tunceli Üni.)

Kapak & Logo Tasarım: Muhsin Soyudoğan

Dizgi: Muhsin Soyudoğan

Baskı: Tunceli Üniversitesi

Basım Yeri: Tunceli

Basım Tarihi: Temmuz, 2013

Tunceli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Cumhuriyet Mah. Elazığ yolu üstü
62000 TUNCELİ

Tel. : +90 428 212 59 15

Faks : +90 428 212 61 21

E-posta : sbd@tunceli.edu.tr

Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2 (2013)

ISSN: 2147-1614

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Aylin Gürgün Baran, Prof. Dr. Bilal Yücel (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Erkan Yar (Fırat Üni.), Prof. Dr. H. İbrahim Delice (Tunceli Üni.), Prof. Dr. Hıdır Özdemir (Tunceli Üni.), Prof. Dr. Hüseyin Akkaya (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Hüseyin Yılmaz (Tunceli Üni.), Prof. Dr. İsmet Emre (Bartın Üni.), Prof. Dr. Kezban Acar (Celal Bayar Üni.), Prof. Dr. Mehmet Arslan (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Mesut Yeğen (İstanbul Şehir Üni.), Prof. Dr. Muhtar Kutlu (Ankara Üni.), Prof. Dr. Nadir Özbek (Boğaziçi Üni.), Prof. Dr. Neşe Özgen, Prof. Dr. Ömer Demirel (Tunceli Üni.), Prof. Dr. Ömer Naci Soykan (Mimar Sinan Üni.), Prof. Dr. Recai Karahan (Yüzüncü Yıl Üni.), Prof. Dr. Recep Toparlı (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Ruhi Köse (Yüzüncü Yıl Üni.), Prof. Dr. Rüstem Erkan (Dicle Üni.), Prof. Dr. Selami Kılıç (Atatürk Üni.), Prof. Dr. Şeref Poyraz (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Sinan Özbek (Kocaeli Üni.), Prof. Dr. Suavi Aydın (Hacettepe Üni.), Prof. Dr. Zafer Toprak (Boğaziçi Üni.), Prof. Dr. Nurcan Abacı (Uludağ Üni.), Doç. Dr. Ahmet Üstün (Amasya Üniversitesi), Doç. Dr. Adem Asalıoğlu (Tunceli Üni.), Doç. Dr. Assiye Aka (ÇOMU), Doç. Dr. Özkan YILDIZ (Dokuz Eylül Üniv), Doç. Dr. Muharrem Güneş (Mustafa Kemal Üniversitesi) , Doç. Dr. Ahmet Bozdoğan (Cumhuriyet Üni.), Doç. Dr. Yusuf KARACIK (İnönü Üniv.) , Doç. Dr. Ayşe Gündüz Hoşgör (ODTÜ), Doç. Dr. Bülent Bilmez (Bilgi Üni.), Doç. Dr. M. Sadık Öncül (Tunceli Üni.), Doç. Dr. Mehmet Özden (Hacettepe Üni.), Doç. Dr. Mustafa Şen (ODTÜ), Doç. Dr. Rüya Kılıç (Hacettepe Üni.), Doç. Dr. Şennur Özdemir (Ankara Üni.), Doç. Dr. Yunus Ayata (Cumhuriyet Üni.), Yrd. Doç. Dr. Koç (Hacettepe Üni.), Yrd. Doç. Dr. Selçuk Dursun (ODTÜ), Yrd. Doç. Dr. Ahmet Haluk Atalay (Anadolu Üni.), Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ölmez (Cumhuriyet Üni.), Yrd. Doç. Dr. Akşin Somel (Sabancı Üni.), Yrd. Doç. Dr. Alev Erkilet (Kırklareli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Ali Kemal Özcan (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Arzu Çakanberk (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Burhan Paçacıoğlu (Cumhuriyet Üni.), Yrd. Doç. Dr. Çağdaş Demren (Cumhuriyet Üni.), Yrd. Doç. Dr. Candan Badem (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Caner Işık (Adnan Menderes Üni.), Yrd. Doç. Dr. Celil Arslan (Erciyes Üni.), Yrd. Doç. Dr. Cengiz Ekiz (Abant İzzet Baysal Üni.), Yrd. Doç. Dr. Deniz Yıldırım (Ordu Üni.), Yrd. Doç. Dr. Elife Kart (Akdeniz Üni.), Yrd. Doç. Dr. Ercan Çağlayan (Muş Alparslan Üni.) , Yrd. Doç. Dr. Erdal Yıldırım (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul Uzun (Anadolu Üni.), Yrd. Doç. Dr. Eylem Güzel (Yüzüncü Yıl Üni.), Yrd. Doç. Dr. Gökhan Yavuz Demir (Uludağ Üni.), Yrd. Doç. Dr. Güçlü Ateşoğlu (Mimar Sinan Üni.), Yrd. Doç. Dr. Hakan Kaynar (Hacettepe Üni.), Yrd. Doç. Dr. Hilmi Demir (Bilkent Üni.), Yrd. Doç. Dr. Hiroki Wakamatsu (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. İbrahim Tosun (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Kasım Akbaş (Anadolu Üni.) , Yrd. Doç. Dr. Levent Ünsaldı (Ankara Üni.), Yrd. Doç. Dr. Mahmut H. Akın (Selçuk Üni.), Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sağlam (Bozok Üni.), Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şiray (Mimar Sinan Üni.), Yrd. Doç. Dr. Mehtap Erdoğan (Cumhuriyet Üni.), Yrd. Doç. Dr. Meltem Kayıran (Ankara Üni.), Yrd. Doç. Dr. Metin Becermen (Uludağ Üni.), Yrd. Doç. Dr. Muhsin Soyudoğan (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Murat Cem Demir (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yıldırım (Cumhuriyet Üni.), Yrd. Doç. Dr. Nuri Gültekin (Gaziantep Üni.), Yrd. Doç. Dr. Sabit Menteşe (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Savaş Sertel (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Sebiha Kablay (Ordu Üni.), Yrd. Doç. Dr. Servet Gün (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Şevket Öktem (Harran Üni.), Yrd. Doç. Dr. Süheyla Yüksel (Cumhuriyet Üni.), Yrd. Doç. Dr. Taylan Koç (Çukurova Üni.), Yrd. Doç. Dr. Uysal Dıvrak (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Y. Hakan

Erdem (Sabancı Üni.), Yrd. Doç. Dr. Yavuz Çobanoğlu (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Yener Şişman (Anadolu Üni.), Yrd. Doç. Dr. Zeynel Ödemiş (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Zeynep Dörtok Abacı (Uludağ Üni.), Yrd. Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK (Bitlis Eren Üni.), Yrd. Doç. Dr. Zülfü Selcan (Tunceli Üni.), Dr. Mesut Keskin

Bu Sayının Editörden.....

Akademik hayat, dışarıdan rahatlıkla görülemeyen pek çok zorlukları içerisinde barındırdığı gibi, bazı güzellikleri de kendi bünyesinde taşıyor. Bu güzelliklerden birisinin de akademik bir dergi çıkarma heyecanı olduğu söylenebilir. Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 2. Sayısı için editörlük bana teklif edildiğinde, işte böylesine bir heyecanı taşıdığımı özellikle belirtmek isterim.

Bu dergi çıkarma süreci, beni, ne çok şeyin değiştiğini de birden anımsayınca, yıllar öncesine aldı götürdü. Lisans eğitimimi aldığım Uludağ Üniversitesi'nde, sosyoloji 3. sınıf öğrencisiyken de benzer bir heyecana sahip olduğumu anımsadım. Bölümün ilk öğrencilerindendik ve sosyoloji alanında "bir dergi çıkarma" fikri bize dünyanın en güzel düşüncesi gibi geliyordu. Bir avuç öğrenci bir araya geldik, hocalarımızla bu heyecanımızı paylaştık ve destek istedik. Beklendiği gibi bu fikrimiz büyük destek buldu. Destek bakı olsa da bazı sorunlarımızın bu destekle çözüldüğü söylenemezdi.

Öncelikle, günümüzde bir bilgisayarla, evde bile, kolaylıkla gerçekleştirilen bir iş olan dergi çıkarma mevzusu, o zamanlar (1990'ların ilk yılları) çok büyük bir külfetti. Renkli ve kuşe kâğıda basılan haftalık dergiler vardı ama bunlar büyük medya (Aydın Doğan veya Dinç Bilgin Grubu gibi) gruplarının desteklediği TV/müzik/magazin ağırlıklı dergilerdi. Üçüncü kuşe ya da saman kâğıdına basılı üniversite yayınları/politik dergiler, görsellik üzerinden satış yapmadıkları için piyasada kendilerine yer bulabilmişlerdi, fakat bunların matbaada basımı da "öğrenci işi" denemeyecek önemli miktarda bir maddi güç gerektiriyordu. Dahası, PC'ler yeni çıkmıştı ve "zengin işi" bir lükstü, daktilosu olan öğrenci bulmak bile zorken, öyle her evde PC'nin olması hayal ötesiydi. Sağolsun bölümde, okuma-yazma müptelası ve daktilo sahibi bir arkadaşımız (Eyüp Özkılavuz) vardı da (belki de en küçük sorun olan yazma işi çözüldükten sonra) kalemle yazılanları, sonradan bir bir daktiloda temize çekti. Evet, o zamanlar kalemle yazılanları, daktiloya geçirme işlemi anlamına gelen "temize çekme" diye de bir eylem vardı.

Bu sorunu aştıktan sonra derginin, hangi kâğıda ve nasıl basılacağını sorununa sıra geldi. Derginin, en basit yöntem olan, fotokopi kâğıdına

basılmasından ve sonrasında zimba ile birleştirilmesinden başka yol gözükmüyordu, gözükmemesine ama bu masrafı cebimizden karşılacak diğer sayılarda ne yapacaktık? Masrafları paylaşacak bir fotokopiciyi bulmak zor olmadı ve arka sayfaya fotokopininin reklâmını alarak, bu meseleyi de çözdük.

Sıra derginin isminin ne olacağına gelmişti. Bölüm başkanımız Hüsamettin Arslan hocamız, derginin adının “Paradigma” olmasını teklif etti. Daha sonra yine Hüsamettin hocamızın yönetiminde Paradigma Yayınları’na dönüşerek, önemli felsefe ve sosyoloji kitaplarını basan bu yayınevinin ismi, böylece ilk olarak bizim bölüm dergimizde hayat bulmuş oldu.

O zamanlara dair en önemli ve her daim bürokratik bir eziyet olarak anımsayacağım durum ise, üniversiteden dergimizin yayın iznini almak üzerine yaşadıklarımızdı. 12 Eylül’ün izlerinin hâlâ taze olduğu, G.Doğu’da ise amansız bir savaşın hüküm sürdüğü yıllardı. Öğrenciler üzerindeki baskılar korkunçtu ve hak arayacağın kanallar hem azdı hem de bu kanalların toplumsal güçleri çok zayıftı. Üniversiteler ordudan akademiye geçen öğretim üyesi görünümlü subaylarla doluydu. Üniversitenin kontrolü dışında yayınlanan her türlü basılı yayın doğrudan “yasak/yasadışı” yani gayr-ı resmî olarak görülüyordu. Biz de arkadaşlarımızla oturduk ve bir karar verdik. Dergimizin uzun soluklu olabilmesi, kampüste rahatça satabilmemiz, sosyolojik bir dergi için “yasadışı” damgası yiyip, soruşturmaya muhatap olmamız vb. sebeplerle gerekli yerlerden resmî izinler almaya karar verdik. Şimdi soyadını anımsayamadığım “Mustafa” adında bir arkadaşımız vardı. Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı ile bu konuyu görüşmeye gitti. Döndüğünde “resmî izin” alınmıştı ama bir şartla: İlk sayıda, Dekan’la uzun bir söyleşi de bulunacaktı.

Bu fikir hiçbirimizin hoşuna gitmese de kabul etmek zorunda kaldık ve 30 sayfalık derginin 10 sayfasını, içimiz yana yana, bu söyleşiye ayırdık. Bu ilk sayının ardından, altı ay sonra kadar 2. sayıyı çıkardık ve çeşitli nedenlerle zaman ayıramadığımız dergimiz bu sayıyla son buldu. Uludağ Üniversitesi’ne yıllar sonra gidip, üniversite kütüphanesindeki camlı bölmedeki “Öğrencilerimizin Çıkardığı Yayınlar” bölümünde dergimizi görmek ise, yaptığımız işin gurur kısmını oluşturuyordu.

İşte bugün üniversitemizin Sosyal Bilimler Dergisi’nin 2. sayısının “editör yazısı”nı yazarken, gençlik günlerimin ilk dergi deneyimlerine gidip

gidip geldim ve bunu sizlerle paylaşmak istedim. Bununla birlikte, dergimizin bu sayısı, oldukça kapsamlı ve alanında önemli makaleleri de içerisinde barındırıyor.

Öncelikle, halen Hacettepe Üniversitesi'nde tarih doktorası yapan ve yazılarındaki akademik katkısı her çalışmasında daha da arttıran üniversitemiz öğretim elemanlarından Yalçın Çakmak'ın "Emeviler Dönemin'de Şuubiyye'nin Toplumsal Muhalefetteki Rolü" isimli makalesi, Arap halkları özelinde Hz. Muhammed'in ölümü sonrasında yaşanan siyasi ve sosyal olumsuzlukları ele alıyor. Çakmak'ın makalesi yine aynı süreçte, bütün bu olumsuzluklar sonucunda ve ona karşı gelişen, Arap olmayan haklardan oluşmuş *şuubiyye* adı verilen bir toplumsal muhalefet hareketine odaklanıyor. İktidar ve maruz kalınan haksızlıklara karşı toplumsal bir uyanışı örgütleyen bu hareketin, informal bir örgüt olarak halktan nasıl destek bulduğu da yine aynı makale içerisinde yer almakta.

İkinci makalemiz, ilimizle ilgili büyük bir eksikliği tamamlama yönünde önemli bir adım atıyor ve bu konuda çalışmak isteyen sanat tarihçilerine bir patika açıyor. "Tunceli'de Yer Alan Tarihi Öneme Sahip Dini Yapılar" isimli makalesinde Mürüvet Harman, farklı dönemlerde, farklı inanç sistemlerine ve kültürlere ev sahipliği yapmış Tunceli bölgesinin bu özelliğinin dinî, tarihi ve sanatsal eserlere yansımalarının peşine düşüyor. Harman'ın çizimler ve fotoğraflarla da desteklediği makalesi, bu eserlerin bir tarihçesini de bizlere sunuyor.

Üçüncü makalemiz, esnek üretim ideolojisinin iş kollarında yarattığı "taşeronlaşma" üzerine odaklanıyor. Hepimizin malumu olarak taşeronlaşma ve taşeron uygulamalar, türlü hukuk ihlallerine ve iş güvencesi gasplarına imkân sağlıyor. Üniversitemiz öğretim üyelerinden Servet Gün'ün "Taşeronlaşma ve Taşeron Uygulamaları Bağlamında 'Hukuk Üstünlüğü' İdeali Üzerine Bir İnceleme" adlı makalesi de, işte bu piyasa işleyiş mantığından kaynaklı sosyal sorunu, *hukuk ideali* üzerinden açıklayan bir pozisyondan bakmaya çalışıyor.

Dördüncü makalemiz, her ülke açısından en önemli sorun olan yoksulluk üzerine odaklanıyor. "Türkiye'de yoksulluğun Genel Denge Analizi ile İncelenmesi: 1998 Yılı Girdi-Çıktı Tablosuna Dayalı Bir Çalışma" isimli makalesinde Görkemli Kazar, 1998 yılı verilerinden faydalanarak Türkiye'deki yoksulluğun kırsal ve kentlerdeki dağılım oranlarının analizini yapıyor.

Beşinci makalemiz ise, polislerin meslekî sorunları üzerine eğilen çift yazarlı bir çalışma. Polislerin İş ve Aile Yaşamı Arasında Dengenin Sağlanmasına İlişkin Görüşleri: Eskişehir İl Merkezinde Görevli Polisler Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmalarında Yener Şişman ve Seda Topgöl, Eskişehir il merkezinde görev yapan erkek polislerin, iş ve aile yaşamı dengesini nasıl kurduklarını ve bu dengeyi bozan mesleki sorunlardan elde ettikleri verileri, *içerik analizi* yöntemiyle tespit etmeye çalışıyorlar.

Son makalemiz, önemli tartışmaların geçtiği Zazaca üzerine bir çalışmayı kapsıyor. “Zaza Dilinde Partikeller” adlı makalelerinde İlyas Arslan ve Songül Ataman Arslan, en çok günlük yaşamdaki sohbetlerde kullanılan ve zarf, bağlaç gibi işlevler gören *partikeller*’in Zazaca’daki ince detaylarına ulaşmaya çalışıyorlar.

Bu sayımızda yer alan kitap incelemesi, üniversitemiz öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Erdal Yıldırım’ın Ürün Yayınları’ndan çıkan, Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Alevi Ocakları (Ağuçan Ocağı Örneği) adlı kitabını ele alıyor. Kitabı özenle okuyup bu metni yazan Arş Gör. Özge Dikmen’in de altını çizdiği gibi, kitap, Aleviler’in geçmişten günümüze yaşadıkları değişimleri Ağuçan/Ağuiçen Ocağı özelinde anlatmaya ve ortaya çıkarmaya çalışıyor.

Son olarak, bu sayıya emeği geçen birkaç ismi de saymadan geçemeyeceğim. Özellikle makalelere uygun “hakemleri bulma” gibi zahmetli bir konuda desteklerini esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Murat Cem Demir, Yrd. Doç. Dr. Candan Badem, Yrd. Doç. Dr. Servet Gün’e, makaleleri düzenleyip, dergi formatına aktaran Yrd. Doç. Dr. Muhsin Soyudoğan’a teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Çünkü destekleri olmasaydı, her şey çok daha zor olacaktı. Yeni sayılarımızda görüşmek dileğiyle...

Yard. Doç. Dr. Yavuz Çobanoğlu

İçindekiler

Emeviler Dönemi'nde Şuubiyye'nin Toplumsal Muhalefetteki Rolü.....	1
Tunceli'de Yer Alan Tarihi Öneme Sahip Dini Yapılar	29
Taşeronlaşma ve Taşeron Uygulamaları Bağlamında 'Hukukun Üstünlüğü' İdeali Üzerine Bir İnceleme.....	57
Türkiye'de Yoksulluğun Genel Denge Analizi İle İncelenmesi: 1998 Yılı Girdi-Çıktı Tablosuna Dayalı Bir Çalışma	73
Polislerin İş ve Aile Yaşamı Arasında Dengenin Sağlanmasına İlişkin Görüşleri: Eskişehir İl Merkezinde Görevli Polisler Üzerine Bir Araştırma.....	93
Zaza Dilinde Partikeller	135
Kitap İncelemeleri	156
Erdal Yıldırım, <i>Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Alevi Ocakları (Ağuçan Ocağı Örneği)</i> . Ankara: Ürün Yayınları, 2012.....	156

EMEVLER DÖNEMİ'NDE ŞUUBİYYE'NİN TOPLUMSAL MUHALEFETTEKİ ROLÜ

Yalçın ÇAKMAK*

Özet

Taşıdığı evrensellik iddiası ile ahiret gününe giden yolun kurtuluş teolojisini dile getiren İslam'ın, kendi tarihi boyunca çeşitli topluluklar üzerinde egemenlik sağladığı bilinen bir gerçekliktir. Kutsal kitabı Kuran ile anlam bulan ve herhangi bir halkın üstünlüğünü çağrıştırmayan hitabet özgünlüğünün getirmiş bulunduğu bu topluluklar üstü vurgu, Hz. Muhammed sonrasında uygulanan bir takım olumsuz pratikler ile bağlamından koparılmıştır.

Kabileler arası ilişkilerin belirleyiciliğiyle şekillenmiş olan siyasi ve sosyal ortamın yanı sıra, Hz. Muhammed'in üstün zekâsının da tesir ettiği, Araplar arasındaki konsensüsle temelleri atılan bu yeni din, aynı zaman da devletin kurucu ideolojisi olarak da işlev görmüştür. Çeşitli faktörler sonucu meydana gelen büyümenin yaratmış olduğu olumluluklar, aynı zamanda bir takım olumsuzluklara da davetiye çıkarmıştır. Sosyal ve bürokratik alanda görülen mobilizasyon sürecinin idari ve iktisadi alanda yaratmış bulunduğu eşitsiz hali, çeşitli insan topluluklarına sahip bulunan İslamiyet ve devletinde, bazı huzursuzlukların boy göstermesine neden olmuştur. Özellikle de Emeviler döneminde yoğunlaştığı görülen Arap asabiyesinin, ayrıcalıklı bir statünün temsili olarak yeniden işlevselleştirilip, diğer topluluklar üzerinde sağlanan bir tahakküm politikası haline getirilmesi, Arap olmayan halklardan mürekkep, *şuubiyye* adı verilen bir toplumsal muhalefet hareketinin meydana gelmesinde etkili olmuştur.

Maruz kaldıkları haksızlıklara karşı toplumsal bir uyanışı örgütleyen bu *non-Arabic* İslami halkların sergilemiş bulunduğu uyanış hali, başlangıçta Araplar ile aynı haklara sahip olma amacı taşısa da, sonrasında, Araplardan üstün bir halk oldukları inancına doğru evrilmiştir. Emeviler döneminde uygulanan ayrımcı politikaların meydana getirdiği reaksiyonlar içerisinde yer alan *Şuubiyye* hareketinde, diğerlerinde olduğu gibi, yoğunluklu olarak Fars-İran kökenliler başı çekmiştir. Emevileri yıkarak yerine geçecek olan Abbasi hanedanlığına toplumsal anlamda en büyük desteği sunan bu halkın, aynı zamanda *Şuubiyye* gibi informal bir harekete de öncülük yapması dikkate değer bir durumdur.

Anahtar Kelimeler: Arap, asabiye, Emeviler, İslamiyet, Şuubiyye, milliyetçilik, toplumsal muhalefet.

* Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi

e-mail: ycakmak@hacettepe.edu.tr

Abstract

The Role of Shuubiyyah in Social Opposition during the Umayyad Dynasty

It's a well known fact that Islam has dominated on various communities throughout its own history while purportedly offering a universal salvation theology of the way to doomsday. Having been underpinned by Koran's, the holy writ, unique inclusive rhetoric, which is far from evoking superiority of any ethnicity, the supranationalism emphasis has been distorted by a set of negative implementations shortly after the prophet Mohammad's death.

Political and social environment have been formed by relations between qabila (tribal) families and prophet Muhammed' superior intelligence have made contribution to the Islam. This new religion that was founded by means of consensus among Arabs has functioned as dominant ideology of the state. The favorable conditions created by the expansion that resulted from various reasons, has also caused to some problems at the same time. Mobilization process in social and bureaucratic area that formed an unequal state for administrative and economic environment has an important impact on the unrest in Islam and its State of various communities. The Arab communitarianism seen especially during the Emevis period had become a domination policy which functionalized it as representative of privileged position again over the other communities. On account of this, it's one of the few reasons paved the way for a public opposition movement called *Shuubiyyah* consisting of non-Arabic nations.

Although this renaissance by non-Arabic Muslim communities had at the outset targeted to have equal rights with Arabs against injustice they were exposed, later on, it shifted into a belief that claimed the superiority of themselves over Arabs. As part of the social movements that were formed as a response to the discriminatory policies of Umayyads, *Shuubiyyah* movement, as is the case for similar other movements too, was mainly composed of Persian-Iranian origins. It is noteworthy that this community giving the utmost public support to the Abbasid Dynasty that would have destroyed and replaced Umayyad at the same time pioneered such an informal movement like *Shuubiyyah*.

Keywords: Arab, asabiyyah, Umayyads, Islam, Shuubiyyah, nationalism, social opposition.

Giriş

Tarihsel önemi açısından İslam toplumları arasında menfi bir bakış açısı ile değerlendirilen Emevi hanedanlığının güttüğü Arap asabiyesi¹ ve bu asabiyet politikaları sonucu meydana gelen karşı tepkiler, sürekli tartışılmalı bir öneme sahip olmuştur. Günümüzde özellikle bu meseleyi gündeme getiren en önemli unsurun yükselişe geçen milliyetçi ve etnik ideolojiler olduğu unutulmamalıdır. Tarafların birbirlerine yönelttikleri eleştirilerde Emeviler dönemini örnek göstermeleri, dile getirilen bu dönemin, bir sorunsalın kaynağı olduğunu da işaret etmektedir. Bundan ötürü, İslam öncesinden sonrasına değin Araplar arasında mevcut olduğu bilinen kan bağı ilişkisinin, tüm bu gelişmelerin akıbeti açısından önemli bir maddi temel oluşturduğu söylenilebilir.

Emeviler dönemi, var olan kan bağı ilişkilerinin en üst aşamada yaşandığı karakteristik bir dönem olması açısından manidardır. Bu yüzden İslam inancının ümmet paradigması karşısında, İslam toplumları arasında çeşitli kavmiyetçilik-asabiye² algılarının yükselişe geçmesinin Emeviler

¹ Baba tarafından kan bağı bulunan akrabanın meydana getirdiği topluluk anlamına gelen “asabe” terimi İslam öncesi dönemde, babanın erkek akraba ve erkek çocuklarını niteleyip, akraba olmaları sebebiyle birbirlerini destekleyen, saran ve kuşatan anlamlarında kullanılmıştır (Apak, 2004: 17). Topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlikeye karşı koymak veyahut saldırıda bulunmak söz konusu olduğunda bütün topluluk üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhuna da “asabiyet” adı verilmiştir (İbni Haldun, 1977: 309; Çağrı, 1991: 453). Arap asabiyesi üzerine önemli değerlendirmelerde bulunan İbni Haldun da (1977: 309) yakınlık bağı olarak değerlendirdiği asabiyenin, soyla ya da bu anlamdaki bir bağla meydana geldiğini belirtmiştir. İslamiyet’ten evvel Araplar arasında bir kimsenin ‘aşaba’sini, yani baba tarafından akrabaları ile kabilesini, haklı haksız her meselede müdafaaya hazır olması ile kabile fertlerinin hem kendi mal ve mülklerini korumak, hem de başkalarının mal ve mülklerini zaptetmek için bir araya gelmesi belirlemektedir (Ateş, 1978: 663). Benzer şekilde Apak da (2004: 21) asabiyeti; nesepi bir ya da değil, nesep cetvellerindeki kabile ilişkilendirmelerinin doğru, yanlış veya eksik olmasına bakılmaksızın, kabile üyelerinin kendilerinin bir asılda birleştiklerine inanmaları sonucu her şartta birbirlerine destek olmalarını sağlayan manevi güç ve dayanışma duygusuyla ifade etmektedir. Böylece asabiyette esas olan kriterin biyolojik olmanın ötesinde psikolojik bir yanının olduğu da görülmüş olacaktır.

² Burada özellikle, birçok yazarın bu dönemi anlatırken sıklıkla başvurdukları millet ve milliyetçilik sözcüklerinin kullanımından kaçınılmıştır. Hobsbawm’ın da (2006: 17) ifade ettiği gibi “sözcüğün (millet-vurgu bize aittir) modern anlamı taş çatlasa on sekizinci yüzyıldan eskiye dayanmaz.” Benzer şekilde Anderson da (2007: 18-19) milliyetçilik ve

dönemine rastlaması bir tesadüf değildir. Kanaatimize göre buna neden olan en önemli gerekçe, Emevi hilafetinin meşruluk tartışmalarında yatmaktadır. Bu tartışmalar Araplar arasında gerçekleştirildiği gibi Arap olmayan müslümanlar arasında da meydana gelmiştir. Araplar arasında bir iktidar meselesi olarak meydana gelen bu durum, Arap olmayanlar açısından, Araplar ile aynı haklara sahip olma şeklinde gündeme gelmiştir.

İslamiyet'in iç dinamikleri olan topluluklar arasında gerçekleştirilen bu tartışmaların Emeviler'e yönelmesinin geri planında yatan en önemli gerekçe, uygulanan "eşitsizlik" politikaları olmuştur. Özellikle de Arap olmayan mevaliye karşı gerçekleştirilen uygulamalar, İslam inancı ile uzaktan yakından bağlantısı olmayan bir olumsuzluk örneği sergilediği gibi İslam'ın kazanmış olduğu prestiji de olumsuz anlamda etkilemiştir. İslam adına hareket eden Emeviler'in sergilediği kavmiyetçilik, Arap olmayan halklar arasında İslam'ın meşruluğunu da sorgulanır kılmış ve bu halkların İslam öncesi inançlarına dönmesi ya da farklı İslam inançları üretmesine bir nebze olsa vesile olmuştur.³ En genel anlamıyla Emevi Arapçılığına karşı oluşan bu tepkilerin ortak adı olan Şuubiyye hareketi, dile getirmiş bulunduğumuz gibi Emeviler döneminde tohumları atılacak bir toplumsal muhalefet hareketi olarak, gerek Emeviler' in yıkılışında gerekse Abbasiler döneminde etkilerini gösterecek bir "halklar uyanışına" aktörlük edecektir.

milliyetin 18. Yüzyıl sonuna özgü, özel bir kültürel yapım türü olduklarına işaret etmiştir. Bu yüzden de, sözcüğün kullanımında anakronik bir hataya düşmemek için Emeviler dönemi için kavmiyet ya da asabiye kavramlarının kullanımı tercih edilmiştir. Milliyetçiliğe özgü kavramların modern dönemler içerisinde geçirdiği anlamsal farklılıklara dair ayrıntılı bilgi için bkz., Hobsbawm, a.g.e, s. 29-63; Özkırmlı, 2009: 33-76.

³ Milliyetçilik gibi İslam ve İslamiyet sözcüklerinin kullanımlarına da ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Ocak'ın (2009: 14-15) da belirttiği üzere "İslam, doğrudan doğruya esasları Kur'an-ı Kerim'e dayalı olup Hz. Muhammed tarafından insanlığa bildirildiğine inanılan ilahî mesajı belirleyen bir terimdir, ki bu bizzat Kur'an'da da bu çerçevede kullanılmıştır... İslamiyet ise, bu ilahî mesajın Müslümanlar tarafından pratige geçirilmesi sonucu yaşanan, kültürleşen biçimidir. Bu biçim, zamana, mekâna uyarlanarak bu zaman ve mekân içindeki daha eski kültürel altyapıların etkisiyle değişik yorumlar, uygulamalar ve zihniyetler yaratır ki, işte buna da Müslümanlık denir."

Mevalinin Tanımı

Mevali tabirinin kökeni olan “Mevla” kelimesinin birbirine zıt anlamlar da dâhil olmak üzere birden çok manaya geldiği kaydedilmiştir (Demircan, 1996: 21).⁴ Cahiliyye döneminde çoğunluklu olarak hürlere ile esirler arasında orta bir sınıf olarak telakki edilen mevali (Demircan, 1996: 35) ilk İslami fetihlerin ardından kendi istekleriyle müslüman olan, çoğunluğunu doğuda İranlılar ve Türkler, Kuzey Afrika ve Endülüs'te Berberiler ve Mısır'da Kıptileri'in oluşturduğu gayri Arap müslümanları ifade etmek üzere kullanılan bir terim olmuştur (Yigit, 2004: 424). Mevalinin çoğunluğunu ekseri olarak eski Sasani İmparatorluğunun uyrukları, özellikle de İranlılar oluşturuyordu (Cahen, 1990: 45). Tanımın kendisinden de anlaşılacağı üzere Arapların gözünde mevali tabiri, kendileri dışındaki ırk ve halklardan meydana gelmiş farklı toplulukları ifade etmektedir. Lewis (2001: 98), tanımın kapsamını daha da genişleterek buna, “dil ve menşe bakımından Arap olup da herhangi bir sebeple hâkim sınıfa mensubiyetini kaybetmiş veya bu hakkı elde edememişlerden olanlar” eklemesini de yapmıştır. Zeydan (2012: c.2, 301), Arapların kendileri dışındaki topluluklara “hamra” adını verdiklerini ve bununla da mevaliyi kastettiklerini belirtmiştir. Aynı zamanda İranlıların mevali topluluğu içerisinde geniş bir yer edinmesi genellikle İranlı ve mevalinin benzer anlamlarda anlaşılmasına da vesile olmuştur. Her şeyden önce, İranlıların mevali içerisinde ağırlık sahibi olmalarının temel gerekçesini, Sasani İmparatorluğu'nun sahip olduğu büyük bir coğrafi alanın kendisinde aramak gerekmektedir.

İslamiyet'in İlk Dönemlerinde Mevalinin Durumu

Büyük bir insan topluluğu ve coğrafyası üzerinde hegemonya kuran İslam, birçok farklı kültürle de etkileşim halinde olmuştur. İslamiyet

⁴ “Malik, köle, köle azad eden (mevla-yı a'la), azad edilmiş köle (mevla-yı esfel), sahip, amcaoğlu ve benzeri akraba, komşu, oğul, amca, birisinin yanına inmiş kimse, misafir, ortak, kız kardeşin oğlu, veli, rabb, yardımcı, nimet veren, kendisine nimet verilen, muhib, tabi, damat, veli, asabe, halif, tabi olan, anlaşmalı ve hısım” tabirleri kelimeye yüklenen anlamlar arasındadır (Demircan, 1996: 21). Aynı kelime ayrıca Cahiliye dönemi Arapları arasında akrabalık, anlaşma, azadlık, komşuluk ve evlilik bağı gibi farklı kullanımlara sahip olmuştur (Demircan, 1996: 25-32).

içerisinde mevali her ne kadar farklı grup ve kültürlere sahip heterojen bir topluluklar kombinasyonu şeklinde ifade bulmuşsa da, bu farklı kültürel yapılanmanın Arap-İslam kültürü ve toplumunun gelişimine bir o kadar da büyük katkılar sağladığı bilinmektedir. Bu katkıyı meydana getiren mevali çeşitliliği, aynı zamanda ilerleyen dönemlerde görülen, yönetsel hatalara karşı gelişmiş muhalefete de zemin hazırlayacaktır.

Bu toplumsal tabaka esas itibarı ile iki farklı ilişki türünün birleşmesinden oluşuyordu. Mevaliyi oluşturan ilk zümre, savaşların sonunda köleleştirilen fakat efendileri tarafından serbest bırakılan azatlılardan meydana gelmiştir. Cahen'e (1990: 44) göre, bu zümrenin serbest bırakılmasının kökeninde yatan en önemli neden, bunların "ölkeleri işgal edilmiş ve boyun eğmiş kimseler" olarak farklı bir ölkeden gelmekteyse, bizihi işgal edilen bu toprakların yerli halkları olarak gidecek hiçbir yerlerinin olmaması gelmiştir. Zira "bunları sürekli tutsak sayıp tutsak işlemleri yapmak, sayılarının çokluğu bakımından teknik açıdan, milliyetlerinden dolayı da moral açıdan sakıncalıydı. Dolayısıyla da genellikle serbest bırakılmaları yoluna gidiliyordu." Mevalinin oluşumunda etkin olan bir diğeri de, esir ya da köle olmamalarına rağmen, bir Arap kabilesinin koruyuculuğu altına girip İslam'ı kabul eden ve bu Arap kabilesinin mevalisi olma statüsüne kavuşarak, Arap toplumunda bir yer edinebilme durumudur (Hodgson, 1993: 199). Burada, efendileri ile birbirlerine "vala-mevali" ilişkisi içerisinde bağlanan ve görünüşte de olsa Müslümanlığa geçmek zorunda bırakılan insanların durumu söz konusudur. Bu yüzden de Hodgson (1993: 199), İslam'ı kabul eden mevali ve onların soyundan gelenlerin Arap soylular sınıfının üyeleri gibi muamele görmediklerini ifade etmiştir.⁵

Dışarıya karşı her ne kadar topyekûn bir bakış açısıyla görünseler de, mevalinin de kendi içerisinde bir sınıfsal hiyerarşiye sahip olduğunu

⁵ İbni Haldun (1977: 321-322) başka bir topluluğun çatısı altına girenlerin (bu topluluğun soyundan olmayanlar, köleler, azadlılar) o topluluğun soy olarak yakınlarıyla birlikte düşünüldüğünü ifade etmiştir. Yazar ayrıca, böyle bir geçiş yapanların eski soy-sopları ile bir ilişkisinin kalmadığını ve yeni topluluğun içerisine sonradan alınmış olsalar da bu topluluğun bireylerinden biri sayılıp, aynı çatı altında görüldüklerini de belirtmiştir. Buna rağmen söz konusu geçişi yapan üyelerin, yeni topluluk ile olan bağlarından ötürü almış oldukları onur payının, topluluğun birbirine soydan yakın olanlarının aldığı onur ölçüsüyle aynı olmadığını ve bunun da her zaman efendilerinden aşağıda olduğu görülmektedir (1977: 322).

unutmamak gerekir. Her tabakadan insan mevaliyi oluşturduğu gibi, bunların içlerinde yer alan ve toplumun en üst sınıfından olan insanlar da vardı. Başlangıç itibarı ile bunlar eski düzenin çökmesi olgusu karşısında, kendi eski yerlerini koruyabilmek için bir Arap oymağı ya da Arap seçkin kişisiyle vala-mavali bağı kurmak istemekteydiler. Bu bağın kurulması onları, inanarak olsun olmasın dinlerini değiştirmek zorunda bırakıyordu (Cahen, 1990: 44).⁶

İslam fetihleri sırasında ilk büyük ihtida hareketi Kadisiye Savaşı'nın (636) ardından gerçekleşti ve 4.000 İran askeri İslam'ı benimsedi (Yiğit, 2004: 424). Bu kitlenin İslam'ı kabul edişinin geri planında, kendilerine tanınan bir dizi ayrıcalık ve ganimetten pay almalarının büyük etkisi olmuştur. Böylelikle, çoğunluğu savaş esiri ve yerel halktan oluşan bu topluluğun, ekseri olarak Irak ve özellikle de Küfe merkez olmak üzere çeşitli yerleşim alanlarında istihdam edildiğini görmek mümkündür.

Mevali, bu şekilde meydana gelen bir dizi entegrasyon neticesinde, İslam hukuku içerisinde dahi kendine yer edinen bir toplumsal tabaka özelliği taşımıştır. Azat edilen köle ile efendisi arasında meydana gelen ve "velaü'l-itaka" adı verilen sözleşme sonucunda azatlı köle asabe bir mirasçı bırakmadan öldüğünde malları diğer mirasçı gruplarına veya son mirasçı sıfatıyla devlete kalmayıp efendisine kalmaktaydı (Yiğit, 2004: 424).

İslam dininin çeşitli vesileler ile ifade bulan ve inançlılar arasında tamamen bir eşitliği ön gören anlayışı, mevalinin İslam'ı tercih etmesinde önemli bir etken olmuştur. Onların İslam'ı kabul etmeleri ile birlikte İslam hukuku nezdinde Arap müslümanları ile tam bir eşitlik içerisinde görülmeleri gerekiyordu. Kan bağının güçlü bir konuma sahip olduğu Arap toplumu arasında, başlangıçta grubun bir üyesi olarak duran mevali ya da müttefik, giderek kan bağı olan bir akraba olarak algılanmaya başlanmış ve hatta aradaki bağları güçlendirmek için o kişiye şecerde bir yer bulunmuştur. Karşılıklı haklar ve görevler, kan bağı ilişkileriyle meşrulaştırılıp, zaman içinde aşiret tarafından 'gerçek' akrabalık bağları gibi de kabul edilmiştir (Lindholm, 2004: 104).

⁶ Mevali açısından din değiştirmenin kendi statüsünü korumak için bir zorunluluk olduğu iddia edilse de, böyle bir genelleyci bakış açısının dinini değiştirerek İslamiyet'e giren tüm mevali tabaka için dile getirilmesi kabul edilemez bir durumdur. Böylesine bir genel bakış açısının savunulması, İslam dinine inanarak girenlerin kendisine karşı yapılmış büyük bir haksızlık olur.

Aynı şekilde mevali, teoride Araplar ile eşit haklara sahip ve bazı vergilerden muaf olmasına karşın, uygulamada Araplar bu kesime karşı üstün ve küçümser bir tavır takınarak, onları uzun müddet İslam'ın maddi menfaatlerinden uzak tutmuştur (Lewis, 2001: 83). Mevaliye karşı Hz. Muhammed' in hayatta olduğu süre içerisinde böyle bir farklılık ve eşitsizlik uygulanmamışsa da,⁷ onun sonrasındaki kimi uygulamaların, meydana gelen bir dizi olayda mevalinin toplumsal muhalefet içerisinde yer edinmesinde büyük bir etkisi olmuştur. Her ne kadar dört halife döneminde de Hz. Muhammed zamanında olduğu gibi mevaliye karşı bir eşitlik politikası yürütüldüğü iddia edilse de (Demircan, 1996: 63-68) bu durumun kendisi sorgulanmaya muhtaçtır. Zira Muaviye'nin Irak valisine, Hz. Ömer'in mevali için koymuş olduğu evlilik, miras, ücretler, atamalar, kan parası vb. gibi birçok aşağılayıcı kuralı aynen uygulamasını emrettiği dile getirilmektedir (Crone, 2007: 131).⁸ Hz. Ömer'in İranlı bir köle tarafından öldürülmesinin de, mevaliye uygulanan ayrımcılık politikalarından kaynaklı bir tepkinin sonucu olduğu düşünülebilir. Benzer şekilde mevali, Hz. Osman döneminde tohumları atılan Arap içi hâkimiyet mücadelesinde bir dış topluluk olarak farklı bir muameleye de tabi tutulmuştur (Demircan, 1996: 72).

İslam'ın mesajını benimsemiş olan her bir müslüman ve toplumun önde geleni, mevaliye karşı gerekli anlayışı sergilerken, büyük bir Arap

⁷ Hz. Muhammed kurduğu cemaati kabileden ayırmak için tüm Müslümanları kökenlerine bakılmaksızın tek bir ümmet olarak adlandırmıştır (Demircan, 1996: 41, 43). Kuran'da geçen bir takım açık ibarelerin yanı sıra (49: 10, 13; 102: 1-8) peygamberinin kendisi de Mekkelilerin fethi hutbesinde İslam kardeşliğine vurgu yapmıştır: “Ey Kureysliler Allah sizden cahiliye gururunu, büyükmeyi ve babalarınız ile övünmeyi kaldırmıştır. Bütün İnsanlar Adem'dendir, Adem de topraktır.” (İbn İshak'tan aktaran Apak, 2004: 77; Kılıçlı, 1992: 92). Benzer şekilde Hz. Muhammed veda hutbesinde de bu konuya temas etmiştir: “ Ey İnsanlar, sizin Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Haberiniz olsun ki, takva dışında hiçbir arabın arap olmayana, hiçbir acemin de araba, hiçbir siyahın beyaza, hiçbir beyazında siyaha karşı bir üstünlüğü yoktur. Şüphesiz ki ilahi huzurda en değerliniz en müttaki olanımızdır.” (Apak, 2004: 77; Demircan, 1996: 55-56). Bunun da yanı sıra, Araplardan ziyade başka topluluklardan olan ilk Müslümanlardan Selman-ı Farisi ve Bilal-i Habeşi gibi sahabileri de en yakın dostları arasına koyup, köle asıllı Zeyd b. Harisi'yi Mute savaşında birinci komutan olarak, onun oğlu Üsame'yi de ashabdan ileri gelen pek çok kişinin katıldığı askeri bir seferin başına getirmiştir (Buhari'den nakleden Apak, 2004: 83). Diğer örnekler için bkz. Demircan, 1996: 53-58.

⁸ Ayrıca, Hz. Ömer döneminde kurulan Divan uygulamalarındaki farklılıklar için bkz., Lewis, 2001: 83.

gururu ve kibri ile hareket eden Arap milliyetçileri duruma tamamen ters bir düşünsel zeminden yaklaşmışlardır. Yiğit'in de (2004: 425) ifade ettiği gibi, "Bu düşünce sahipleri azatlı mevaliyi kölelikten gelmeleri sebebiyle kendilerine denk tutmadıkları gibi aslen hür olan gayri Arap müslümanları da azatlı mevali statüsünde kabul ediyorlardı. Ülkelerini fethettikleri halde onları köleleştirmeyip serbest bırakmak ve hidayetlerine vesile olmakla, büyük lütufta bulduklarını düşünüyorlar, kendilerini efendi, onları köle gibi görüyorlardı." Böylelikle, bu davranışları ile Emeviler döneminde gün yüzüne çıkacak olan Arap milliyetçiliğine davetiye çıkarmakla birlikte, buna toplumsal bir destek de sunulmuş olacaktır.

Buna rağmen İslam'ın Hz. Muhammed döneminde kendi inananlarına dair getirmiş bulunduğu eşitlik inancının, bir takım aksaklıklara uğramasına rağmen, dört halife döneminde devam ettiğine dair düşünceler de mevcuttur (Yiğit, 2004: 425). Aksi şekilde Hulefa-i Raşidin döneminden itibaren mevla kelimesinin artık yavaş yavaş Arap olmayan unsurlar için kullanıldığı da görülmektedir. Yeni oturmaya başlayan toplumsal bir organizasyonun (İslamiyet) büyük alanlar üzerinde kurmuş bulunduğu hegemonyanın, bazı problemleri beraberinde getirmek/üretmek gibi "olağan" bir durumu söz konusu olabilir. Bu problemlerin, ifade etmiş olduğumuz organizasyonun merkezinde yer alan Arap toplumu içerisinde meydana gelmesi, günümüze değin süregelen bir takım çatışmaların temelini oluşturması açısından da manidardır.

Arap toplumu içerisinde kandaşlık bağı ile varlığını koruyan aşiret gerçekliği, Hz. Osman döneminde uygulanan politikalar ile gün yüzüne çıkmış⁹ ve Hz. Ali döneminde de doruk noktasına ulaşmıştır. Bundan ötürü Lindholm'un (2004: 156), Osman'ın ölümüyle İslam dünyasında fitnenin (kaos) başladığı tespiti, sonrasında meydana gelecek olan karışıklıkların panoramasına ışık tutması açısından dikkate değerdir. Nihayetinde, İslam tarihinde geri dönülmez çatışmalara start verecek olan ve Lapidus'un da

⁹ Apak (2004: 141-143), ordu komutanlığı, valilik gibi herhangi bir siyasi ve askeri faaliyetine rastlanmayan Hz. Osman'ın bu durumunu, onun kişiliği ve siyasi kariyerinden ziyade tamamen Ümeyye oğullarının desteği ile halife olmasına bağlayarak, iktidara gelişini de tamamen bu saik üzerinden ifade etmiştir. Buna göre, eyalet valilerini değiştirip yerlerine Ümeyyeli valiler atayan Hz. Osman'ın müdahalede bulunmadığı tek eyalet Şam olmuştur ki, bunun da sebebi, Hz. Ömer döneminden itibaren bölgeyi idare eden Muaviye b. Ebi Süfyan'ın zaten Ümeyye oğullarına mensup olması gelmiştir.

(2002: 105-106) yerinde ifade ettiği gibi “Müslümanları, fıkıh, kelim üzere olan bütün ihtilaflardan veya kabileler, ırklar ve dil grupları arasındaki herhangi bir sorundan çok daha fazla bölen” bir döneme de girilmiş olacaktır.

Emeviler Döneminde Görülen Arap Asabiyesi

İslam, hiçbir ayırım gözetmeksizin kendi müminlerine karşı sürekli eşitlik anlayışını telkin eden bir inanç olmuştur. Aksine bir durumun söz konusu olması, İslam tebliğinin muhtevasını teşkil eden evrensellik anlayışı ile de çelişmiş olurdu. Buna rağmen, İslam adına hareket ettiğini ifade edenlerin sergilediği pratik uygulamalarda meydana gelen bir dizi olumsuzluğun faturası, aynı şekilde İslam inancının kendisine de kesilmiştir. Bu anlamda belirleyici bir örneklem olması açısından Emeviler dönemi dile getirmiş bulunduğumuz bu tepkiyi göstermesi bakımından dikkate değer bir önem arz etmektedir.

Emevilerin yönetim süreleri boyunca (bir kaç istisnası olsa da) sergiledikleri Arap asabiyesi ve Araplaştırma faaliyetleri (Demircan, 1996: 73-75), aynı şekilde kendi ötekisini de var ederek “Şuubiyye” adı altında bir tepkiselliğe neden olmuştur. Böylelikle Şuubiyye, Emevilere karşı dini bir görünüm kisvesi altında ifade bulan Şiilik ve Hariciliğin siyasal protestosundan muhteva itibarı ile farklılaşırken, bir yanılla da Emevilere karşı oluşan toplumsal muhalefet siyasetinin bir bileşeni olmuştur. Dolayısıyla, Emeviler dönemindeki Arap asabiyesi anlaşılardan mevalinin ve onun meydana getirdiği Şuubiyye bilincini anlamak da pek mümkün görünmemektedir.

Emevilerin Mevaliye Bakışı

Emeviler, bir “milletten” daha çok kan bağı ile birbirlerine bağlı sosyal bir sınıf teşekkül etmiş olan Araplar’ın hâkimiyetine dayanıyordu (Lewis, 2001: 95). Kendileriyle beraber halkı üç sınıfa ayırıyor (Arap, mevali, gayrimüslim) ve bunlar içerisinde de sadece Arapları ayrıcalıklı görüyorlardı (Zeydan, 2012: c.2, 371).¹⁰ Emeviler tarafından uygulanan

¹⁰ Zeydan’ın aktarımına göre (2012: c.2, 371) Muaviye’nin Mısır ahali hakkında şu ifadeleri bunu göstermektedir: “Mısır halkını üç sınıftan ibaret görüyorum. Onların üçte biri

siyaset genel olarak Arap asabiyetine dayandığı için kendileri dışındaki tüm unsurları ikinci sınıf vatandaş olarak görüyor ve onlara yönelik bir takım olumsuzluklar sergiliyorlardı. (Apak, 2004: 199; Demircan, 1996: 71-91). Bundan ötürü Arap olmayanların maruz kaldığı bu muameleler sonucu çeşitli tepkiler oluşmuş ve karşılıklı olarak birbirini besleyen zıt asabiyet duyguları gelişmiştir. Araplar kendilerine tanınan bu ayrıcalıklar sayesinde, ödenen vergilerin birçoğundan muaf tutulmakla birlikte, divan sicillerine kaydedilen askerin büyük bir çoğunluğunu da oluşturdukları için fetihlerden elde edilen ganimet ve gelirden de pay almaktaydılar. Buna her ay aldıkları düzenli maaşı da ekleyebiliriz. Buna rağmen Emeviler, mevaliyi piyade, maaşsız ve ganimetlerden pay vermeksizin savaşa göndermişlerdir (Zeydan, 2012: c.1, 366).¹¹

Arapların, kendi sahip oldukları ayrıcalıklardan ziyade mevaliye, Kuran ve Sünnet'tin kendisinde yer almayan bir takım vergileri de angarya olarak yüklediklerini görmek mümkündür (Demircan, 1996: 122-127, 129-135). Aynı zamanda Araplar tarafından uygulanan ayrımcılığın günlük işleyişteki meslek tercihinde de bir farklılık yarattığı söylenilebilir. Fethettikleri ülkelere yerleşen Araplar, sadece kendi üzerlerinde bulunan askerlik hizmeti yükümlülüklerinin getirdiği imtiyazları kullanmışlardır. Yerli ahali ise tarım, inşaat, çiftçilik, dokumacılık, doktorluk, öğretmenlik, muhasebe, güzel ve kurallı yazı yazma, vb. mesleklerle uğraşmanın yanı sıra, bu fatihler için gemiler inşa etmek ve gemicilik hizmeti vermek gibi resmi görevlerde bulunmaktaydı. Bu durumun nedenleri arasında, Araplar'ın bu alanlarda çalışmayı hakir görerek, dokumacılık gibi bazı

insandır. Diğer üçte biri insana benzer. Üçüncü üçte bir ise insan türünden değildir. Bunlardan insan olanlar Araplardır. İnsana benzeyenler de mevalidir. İnsana benzemeyen üçüncü grup ise Kıptilerdir.” Emeviler her ne kadar Araplara yönelik ayrımcı bir tutum takınmış olsalar da, Araplar içerisinde asabiyet bağlarını esas alarak Ümeyyeliilerin lehine bir ayırım da gözetmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Apak, 2004: 185-259). Buna göre Emeviler döneminde görülen asabiyeti beş farklı boyutta kategorize etmek mümkündür: 1- Emevi hanedanı içerisindeki iç mücadele 2. Emevi-Haşimi mücadelesi 3. Kureyş-Kureyşli olmayan mücadelesi 4. Adnani-Kathani mücadelesi 5. Arap-Mevali mücadelesi (Apak, 2004: 194).

¹¹ Buna rağmen, Demircan (1996: 91-117) tarafından verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere mevalinin Arapların geri planında olmak üzere “valilik, komutanlık, divanlar, kâtiplik, kadılık, muhafızlık, haciplik, şurta (polis, güvenlik), vergi ve zekâtların toplanması, beytümâl görevlisi ve berid teşkilatı (haberleşme ve istihbarat)” içerisinde çeşitli görevlere getirildiği de görülmektedir.

meselelere tepeden bakması veyahut gerekli eğitimden yoksun olmaları gelmekteydi (Vağleri, 1988: 100; Zeydan, 2012: c.2, 301).

Fikir ve konum itibarıyla kendilerini diğer tüm topluluklardan üstün gören Araplar, aynı zamanda beden ve ahlak olarak da kendilerini ayrıcalıklı sayıyorlardı. Altmış yaşında hamile kalabilen bir kadının mutlak Kureşli olması ve elli yaşında hamile kalanın da ancak Arap olması lazım gelen inancın yanı sıra; felç hastalığının saf Arap kanını taşıyanlara isabet etmeyeceği, aksi durumlarda bu hastalığa maruz kalan kişinin kanının anne tarafından Rum, Slav, vb. kanlara karışmış olduğu inancı mevcuttu. Bu düşünce neticesinde de Arap soyunun olası karışımlara karşı korunması gerektiği inancı gelişmiştir (Zeydan, 2012: c.2, 302-303). Bundan ötürü istisnai durumlar hariç, anneleri cariye olan şehzadelerin baba tarafından Kureşli olmalarına karşı, halifelik makamına çıkmalarına izin verilmemiştir (Zeydan: c.2, 303). Bunun yanı sıra, hiçbir ırkın üstünlüğünü savunmayan İslam inancına ters bir şekilde bazı fıkıhçılar, Arap olan bir kadının Arap ile mevaliden olan kadının ise mevaliden bir erkekle evlenmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir (Demircan, 1996: 149-150).

Araplar garnizon kentlerinde barınmak üzere bir ordu kurmaya kalkışınca, bunun doğal sonucu olarak kentlere doğru bir mevali akını başladı (Cahen, 1990: 45). Mevalinin sayısı o kadar süratle çoğalıyordu ki, kısa zaman sonra sayıca Arapları aştılar. Mevali'nin ordugâh şehirlerinde büyük kitleler halinde yerleşmesi huzursuz ve tehlikeli bir şehirli nüfusu meydana getirmekteydi.¹² Bunlar artan siyasi önemlerinin, kültür üstünlüklerinin ve askeri seferlerde artan paylarının şuurunda olan kişilerdi (Lewis, 2001: 99). Her şeyden önce İslam'a dönen halklar ve bilhassa İranlılar arasında, Arap kökenlilere tanınan mali vb. ayrıcalıklar konusunda bir huzursuzluk vardı ve bu huzursuzluk ilk fetihlerin amacı zayıfladıkça da artmaktaydı (Hourani, 2001: 54). Bu gerekçeler, gayr-i Arap unsurların Araplar ile eşit haklara sahip olmak gibi inanç ve amaca sahip olmasının en önemli nedenini oluşturmaktaydı. Bunun da yanı sıra dört halife döneminden itibaren mevalinin, azadlı köleler veya bir Arap kabilesine bağlı köleler olmak üzere, bütün kabiliyet ve gayretlerini İslam'ın ve Arap

¹² Sayıları artan mevalinin daha da çoğalmasını devlet için bir tehlike olarak kabul eden Muaviye, bunların bir kısmından kurtulmak istemişse de, daha sonra bu planından vazgeçmiştir (Zeydan, 2012: c.2, 302).

kavminin emrine verdikleri durumlarda bile, eski kültürleri ile olan bağlarını koparmadıkları anlaşılmaktadır (Laoust, 1999: 22).

Emeviler zamanında mevaliye karşı gerçekleştirilen uygulamalar açısından farklılık sergileyen iki önemli dönem söz konusudur. Bunlardan ilki Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan dönemi iken diğeri de Ömer b. Abdülaziz (II. Ömer) dönemidir. Her iki Emevi yöneticisi zamanında da mevaliye uygulanan politikalarda bir birine zıt pratikler sergilenmiştir. Abdülmelik b. Mervan karakteristik Emevi politikası ile mevaliye karşı ciddi bir ayrımcılık siyaseti uygulamıştır. Bundan ötürü Emevi Arapçılığının karakteristik özelliklerini yansıtmaması bakımından onun dönemi araştırmacılar tarafından örnek gösterilmektedir (Cahen, 1990: 42; Lewis, 2001: 98; Yiğit, 2004: 425). Abdülmelik' in devrinde hükümet devlet hazinesini doldurmak gayesiyle İslam'a kabulü teşvik etmemeye ve mevaliyi şehirlerden, gelmiş oldukları yerlere göndermeye başlamıştır (Lewis, 2001: 98).

Mevalinin kötüleşen yaşam koşullarının farkına vararak meydana gelebilecek bir sosyal ve siyasal patlamayı önlemek amacıyla harekete geçen Ömer b. Abdülaziz bir dizi tedbire başvurmuştur. Lapidus'un da (2002: III) işaret ettiği gibi "Ömer'in gördüğü gibi sorun, Arapların üstünlüğü devam ederken sadece yeni Müslüman olanları teskin etmek meselesi değildi. Ayrıca o, imparatorluğun artık bir Arap imparatorluğu olamayacağını, aksine bütün Müslümanların devleti olacağını ifade etti." Bu vesile ile çözüme dair bir dizi tedbir geliştirdiğini görmek mümkündür. Bunlar arasında, Araplar ile birlikte savaşan mevalinin divana kaydedilmesi ve İslam'ı kabul etmiş olanlardan alınmaması gereken cizye vergisinin kaldırılması bulunmaktaydı. Oysaki kendinden önceki Emevi halifeleri, hazine gelirlerinde azalma olacağı gerekçesi ile yalnız *zimmilerden* alınması gereken cizye vergisini mevaliden de alıyorlardı. Ayrıca Ömer, çarpışmalara şahsen katılan mevalinin en son fetihlerden gelen ganimetlerden sınırlı bir pay almasına da izin vermiştir (Hodgson, 1993: 221-222). Ömer'in bu tür uygulamaları, kısa zamanda olumlu sonuçlar verdi. Öyle ki, Müslümanlar arasında bir barış havası hâkim olurken, gayri- müslimler arasında da İslam hızla benimsenip yayılmaya başlamıştır (Hodgson, 1993: 222-223; Aktan, 2003: 254-255).

Her ne kadar Ömer b. Abdülaziz döneminde mevaliye yönelik bir dizi reform gerçekleştirilmişse de, onun ölümü sonrasında ayrımcılık

politikalarının tekrar uygulamaya konulduğunu da göz ardı edilemez. Bu vesileyle de mevaliye karşı gerçekleştirilen ayrımcılık politikaları belli bir dönem sonra taraflar arasındaki uçurumun derinleşmesine kaldığı yerden devam etmiştir.

Mevali, Müslümanlar arasında ayırım yapan Emeviler' in İslam'ı temsil etmediği konusunda hemfikirdi. Her toplumsal muhalefet hareketinin durduğu noktayı gerekçelendirmek maksadıyla meydana getirmiş olduğu ideolojik birikim, aynı şekilde mevali arasında da ifade bulmuştur. Emevilere karşı dini argümanlar ile siyasal mücadele yürüten Şii ve Harici grupların kendisine eklenerek açık muhalefete soyunan mevali, bu gruplar açısından da büyük bir potansiyel arz etmekteydi. Burada mevalinin, Emevilere karşı meydana gelen bir dizi isyana katılmakla beraber (Muhtar es-Sekafi, İbranü'l Eş'as, Abdullah b. Muaviye isyanları büyük katılım sundukları isyanlar arasındadır) Abbasilere verdiği destek de zikredilmeye değerdir. Zira bu isyanın liderliği Araplar'dan oluşmasına rağmen daveti organize eden on iki nakibden dördü de mevalidendi. İsyanın lideri Ebu Müslim ve taraftarlarının çoğunun İranlı mevaliden oluşması sebebiyle bazı düşünürler, Abbasiler'in kuruluşunu İranlı mevalinin Araplar'a karşı bir zaferi şeklinde değerlendirmiştir (Demirci, 1996: 194; Yigit, 2004: 425).

Emevi-Arap Kavmiyetçiliğinin Kullandığı Argümanlar

Emeviler döneminde İslam'ın mesajlarını yeterince algılayamamış olan ya da farklı bir anlama yorma art niyetini taşıyanlar, mevaliye karşı tamamen üstenci bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır. Daha önce de ifade edildiği üzere, mevalinin de Müslüman olduğu gerçekliğini göz ardı edilip toplumsal yaşam içerisinde onlara ikinci sınıf muamelesi yapılmıştır. Binaenaleyh, bu durum o denli büyük bir farklılaşma yaratmıştır ki, İslamiyet açısından evrensel olan ibadethanelerin kullanımının da bile yer yer ayrışmalara gidilmiştir.¹³

İslam'ın dile getirmiş olduğu evrensellik ve eşitlik mesajının dışında, İslam söylemini kullanarak hareket etmenin ciddi bir takım tehlikelerinin bulunmasının yanı sıra, bunu gerçekleştirmenin büyük bir meziyet

¹³ Mevalinin maruz kaldığı ayrımcılığın ayrıntılı örnekleri için bkz., Lewis, 2001: 98-99; Yigit, 2004: 425; Zeydan, 2012: c.2, 300-304

gerektirdiği de unutulmamalıdır. Genel olarak Arap halkı özel de ise Emeviler böylesine bir uygulamaya girişirken, İslam'ın dile getirmiş olduğu mesajları, gerçekleştirdikleri Arap kavmiyetçiliği lehine kullanarak bir meşruluk arayışına girmişlerdir. Arapların diğer halklara karşı neden örgütlü bir toplum kurması gerektiğini sorgulayan Crone (2007: 130), buna verilebilecek en yerinde cevabın, “Allah Arapları onlara verdiği görevi yerine getirmeleri için seçmiştir” cümlesinin mantığındaki üstencilik anlayışı ile gerekçelendirmektedir.¹⁴ Böylesine bir durumun Arap olmayanlar tarafından kabul edilmesinin doğrudan sonucu ise, bu toplulukların Arapların milliyetçi uygulamaları karşısında düştükleri ikincil konuma razı gelmelerdeki anlamda saklıdır.

Arapların farklı topluluklara karşı takındıkları ayrımcılığın, İslam öncesi cahiliye döneminde kendi aralarında var olan Arap asabiyetinin yeniden nüksetmesi ile yakın bir ilgisi söz konusudur. Kendi dilleri Arapçanın kudretine olan inançlarının yanı sıra Kur'an-ı Kerim'in kutsal mesajının da Arapça olması, Arap kavmiyetçiliği tarafından kullanılacak olan fevkalade önemli bir argümandı. Buna göre, onlar açısından kutsal mesajın iletisinde Arapçanın kullanılmış olması, kendilerinin farklılığına ve yüceliğine yorumlanabilecek bir anlamı barındırıyordu.

Arap asabiyesini meşrulaştırmak maksadıyla dillendirilen ve Hz. Muhammed'e ait olduğu iddia edilen hadislerden özellikle bir tanesi söz konusu ayrışma sürecinin mantığına etki eden “katalizörlerden” olmuştur. Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre Hz. Muhammed bir keresinde şöyle söylemiştir: “Allah mahlûkatı yaratınca Arapları seçti, sonra Arapların arasından Kureyşi seçti. Kureyş'ten Benî Haşim'i Benî Haşim'den de beni seçti. Ben hayırlıların hayırlısıyım.”¹⁵ Hz. Muhammed'e ait olduğu iddia edilen bu hadisin kendisinden de anlaşılacağı üzere Allah'ın, elçisi olarak Hz. Muhammed'i Arap milleti arasından seçmesi, Araplar tarafından geliştirilen ayrımcılığın kendisini destekleyecek ideolojik bir argüman olarak kullanılacaktır.

¹⁴ Benzer bir anlam, Zeydan'ın (2012: c.2, 301) “Onlar kendilerini Arap olmayanların efendileri saydıkları gibi, kendilerinin efendilik, diğerlerinin de hizmetçilik için yaratıldığını kabul ederlerdi” cümlesinden de çıkmaktadır.

¹⁵ Arapların kendi üstünlüklerini kanıtlamak maksadıyla dile getirmiş oldukları hadislere dair ayrıntılı bir çalışma için bkz., Kanbaz, 2006.

Hareketlerinde yer yer Kitab'a ve Sünnete uymayı akıllarına bile getirmeyen Emeviler zamanında, Arap unsurun siyasi ve hukuki tahakkümü son haddine ulaşmıştır. İslam olmayanlar değil hatta Arap olmayan müslümanlar bile – Allah'ın ve Peygamber'in *müsavat* emirlerine rağmen – asla Araplar ile müsavi sayılmıyorlar, onların kölesi addediliyorlardı (Barthold, 1963). Zeydan (2012: c.2, 371) bu durumu “Arap olmayan Müslümanları bile hakir gören Emevilerden ehli kitap hakkında daha insafli bir muamele beklenilmesi safdillik olurdu” şeklinde değerlendirmiştir.

İslam'ın evrensel bir din olduğu ve onu kabul eden insanlar arasında böyle bir farklılık gözetmediği daha önce çeşitli vesileler ile dile getirilmişti. Bu durum Müslümanların kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de ve peygamberi Hz. Muhammed'in sarf ettiği birçok söz vesilesiyle de ifade edilmiştir. Aşağıda da görüleceği üzere Kur'an-ı Kerim' de, milletler arasındaki farklılığın bir ayrımcılık ifadesi olarak kabul edilmeyeceği açık bir şekilde bildirilmiştir. Kur'an' da ifadesini bulan bu mana, Arap kavmiyetçiliğinden muzdarip olan diğer hakların geliştirmiş olduğu tepkiyi anlamlandırmada önemli bir yere oturacaktır.

Şuubiye Nedir?

Şu'ub kelimesi Arapça'da, Arap kabileleri için kullanılan kaba'il'den ayırmak maksadıyla Arap olmayan kabileler manasında kullanılmıştır (McDonald, 1970: 585). Bu kelimenin kendisinden türeyen Şuubiye en genel anlamıyla, Arap kavmiyetçiliğine maruz kalan ve başlangıçta milletler arasındaki eşitliği savunmasına rağmen sonradan Arapları aşağılayan bir anlayışın ifadesidir. Kavramın kendisine farklı bir yorum getiren Gibb'e (1991: 82) göre; “Orijinal şuubiye, dini tabanda, hiçbir kabile veya ırkın üstünlük mirası olmadığı doktrinini ortaya koyan ve özelde Kureyş'in Hilafet'te kalıtsal hakka sahip olduğu fikrine karşı çıkan Haricilerdir. Harici şuibiler Arapların üstü kapalı herhangi bir üstünlüğüne saldırırken, aynı şekilde herhangi bir İranlı üstünlüğünü de reddediyorlardı; fakat üçüncü yüzyıl¹⁶ şuibileri İranlıların (ya da bir diğer Arap olmayan ırkın) Araplardan üstün olduğunu iddia ediyor ve iddialarını sosyal ve kültürel olan ama dini olmayan delillerle savunuyordu.”

¹⁶ Burada Hicret'ten sonraki 3. Yüzyıl kastedilmektedir. Y.Ç.

Tarihi ve edebi kaynaklardaki malzeme incelenecek olursa Şuubiyye'nin başlangıçta, İslami fetihler neticesinde Arapların idaresine giren Arap asıllı olmayanlarla Araplar arasındaki müsavat meselesini halletmeye çalışan, ancak sonradan yavaş yavaş Araplara karşı mutaassıp davranarak Arap soyunun düşmanı olan, onu dünya kavimlerinin en adisi sayan ve Arap olmayan kavimleri Araplara üstün tutan bir fırka olduğu görülmektedir (Kılıçlı, 1992: 71).

Yukarıdaki bilgiler ışığında, başlangıçta Araplara karşı bir eşitlik talep etme stratejisi ile ortaya çıkan Şuubiyye'nin genel anlamı ile üç grup altında kategorize edildiğini görmek mümkündür. Birinci grup, milletler arasındaki eşitliği ısrar ile dile getirerek, bir üstün olma söz konusu olacak ise de bunun sadece din, ahlak ve şeref ile mümkün olduğunu savunanlardan teşekkül etmiştir. İkinci grubun tepkisi Arapların kendilerini İslamiyet ile özdeşleştiren durumlarına bir tepki gibidir. Bu grup üyeleri Arapların kavmiyetçiliğine büyük bir tepkiyle yaklaşan fakat İslamiyet'in yüceliğine laf getirmeyen kişilerden meydana geliyordu. Üçüncü gruba bakıldığında ise, önceki iki grubun kendisinden tamamen farklı bir argümanla hareket ettiklerini görmek mümkündür. Bunlara göre Araplar, diğer milletlerden üstün olmaktan ziyade her türlü alçaklığa sahip olan bir millettir. Milletleri ve eski inançları ile olan bağlantıları vesilesi ile bu grup, Arap-İslam bağlantısına işaret ederek İslam'a da ağır ithamlarda bulunmuştur.

Şuubiyye'nin Ortaya Çıkışı

Hiç kuşkusuz ki Şuubiyye, kendiliğinden meydana gelen bir hareket olmamıştır. Bu organizasyonun meydana gelmesine tesir eden bir dizi nedene daha önceki bölümlerde de dikkat çekilmişti. Bir toplumsal hareketi meydana getiren koşullar ile bu toplumsal hareketin kullanmış olduğu ifade tarzı ya da dili arasında farklılıklar olması pek ala mümkündür. Fakat bu durum, tam olarak birbirlerinden ayrı oldukları ve kesin sınırlar ile ayrıştıkları manası da gelmemelidir. Zira tarihte birçok hareket siyasi ve ekonomik gerekçeler ile duymuş oldukları hoşnutsuzlukları en basitinden dini bir ifade tarzı ile de ifadeye başvurmuştur. Bu anlamda Şuubiyye'nin tepkisini de bu doğrultuda okumak en faydalı yaklaşım olacaktır. Özellikle

Şuubiyye'nin, tepkisini edebi ve ilmi sahalarda gösterdiği bir takım refleksler geliştirdiği söylenilebilir.

Şuubi hareketi Emevi döneminden başlayarak önemli bir rol oynamıştır (Duri, 1991: 51). Kaynaklarda söz konusu hareketin somut başlangıcı olarak, İranlı şair İsmâ'il b. Yesar'ın (724-743) halife Hişam b. Abdülmelik'in huzurunda kavmi olan Farsların şan ve şöhretini dile getirerek övündüğü kasidesini okuduğu zaman kabul edilmektedir (Kılıçlı, 1992: 81). Her ne kadar birçok araştırmacı Şuubiyye'nin başlangıcı olarak bu olaya atıf yapsa da bizce bu durumun iki sakıncası vardır. Birinci olarak olayın öncesindeki toplumsal gerçeklik göz ardı edilmekle birlikte muhtelif tepkiler de görmezden gelinmektedir. Uzun yıllar boyunca Arapların bu davranışları altında ezilen halkların hiçbir bir tepki göstermediği söylenemeyeceği gibi mevalinin Emevi karşıtı siyasal hareketlerde bulunduğu da göz ardı edilemez. İkinci itiraz gerekçesi ise, Şuubiyye'nin sadece edebi boyutta gelişen bir hareket olarak gösterilmesine yöneliktir. Her şeyden önce bu bakış açısı, öncesindeki farklı muhalefet tepkilerini görmezden geldiği için, tek başına ve yeterince doğruyu yansıtmamaktadır. Benzer eleştiriler, Zeydan'ın (2012: c.2, 304) Şuubiyye'yi "Emeviler devrinde ortaya çıkma fırsatı bulamamış ve ancak Abbasiler devrinde Me'mun'un Emin üzerine galip gelmesi sonucu Arapların eski konumlarını kaybetmeleri ile intikam amaçlı ortaya çıktığı" yönündeki, meseleyi daha geç bir tarihle temellendiren değerlendirmesi için de geçerlidir.

Şuubiyye Hareketinin Toplumsal Dinamikleri ve Mücadele Alanı

Şuubiyye gibi toplumsal temele sahip bulunan bir hareketin meydana gelişindeki en önemli gerekçe, mevalinin Arap kavmiyetçiliği karşısındaki ikincil durumuna gösterdiği tepkisi gelmektedir. Her ne kadar Şuubiyye, Emevi-Arap kavmiyetçiliğinin mevaliye uyguladığı ayrımcılıktan beslenerek doğan bir hareket görünümünde olmuşsa da, farklı şekilde şu soruyu sormakta da hiçbir beis bulunmamaktadır: Mevaliye karşı uygulanan bir Arap kavmiyetçiliği olmasaydı Şuubiyye gibi bir toplumsal muhalefet hareketi yine de meydana gelir miydi? Dile getirilen bu sorunun arka planında yatan bir merak daha vardır ki o da, bu dönem için İslamiyet'in uyguladığı pratığın farklı toplulukları kendi çatısı altında toplama çekim gücüne ne denli sahip olduğudur.

Şuubiyye'ye edebi ve fikri bir ekol olarak yaklaşan Goldziher, Şuubiyye hareketini bir hizip olarak kabul etmiştir (Kılıçlı, 1992: 74). Gibb (1991: 77) bu görüşün eksikliğine işaret ederek, Şuubiyye'nin ne sadece iki edebi ekol arasındaki bir anlaşmazlık ne de politik milliyetçilik sorunu olmadığı, bir bütün olarak İslam kültürünün kaderini belirlemek için var olan bir mücadele olduğuna kanaat getirmiştir.

Yönetici sınıf ile mevali arasındaki ayrılık Arap ve Arap olmayan unsurlar arasındaki ırki engellerle ortaya çıkmış gibi gözüke de, bu bağlardan ziyade büyük bir oranda ekonomik ve sosyal düzendeki eşitsizlik ve farklılıklardan ileri gelmiştir (Lewis, 2001: 99). Gibb'in (1991: 77) Lewis'e paralel bir şekilde ifade ettiği, "Emevi Hilafetinin son otuz yılında (720-750) Arap ve Arap olmayan mevali arasındaki ekonomik problemi anlamadan, İranlılar ile Araplar arasındaki her türlü ciddi rekabeti ortaya koymaya çalışmak gereksiz olurdu" değerlendirmesi, tam olarak bu anlama gelmektedir. Bu yüzden de, Arapların diğer halklar ve topluluklar ile olan ilişkisini ekonomik ve sosyal boyutların sergilediği farklılıklar ve bunların meydana getirmiş bulunduğu refleksler üzerinden ele almak, yapılması gereken en önemli değerlendirme olacaktır.

Bu farklılıkların (ekonomik ve sosyal) kendileri üzerinden meydana gelen ayrışma önemli bir temel oluştursa da, bu çatışmalı durumun ifade bulduğu alanların kendisi de başlı başına büyük bir malzeme sunmaktadır. Taraflar kendilerini meşrulaştırırken bir takım argümanlar kullanmıştır. Bunların başında, evrensel bir amacı olan İslam dini ve bu dinin mesajlarının taraflarca kendileri lehine yorumlanan anlamları gelmektedir. İkinci sırada ise, başlı başına bir farklılık olarak algılanan kültür ve onun ifade biçimi olan dil ve edebiyat gelmiştir.

Şuubiyye başlangıç olarak dini bazı direktifleri kendine hareket noktası olarak almasına rağmen sonradan bunları terk etmiştir. Ayrıca, kendilerini sürekli beşeriyetin en asili olarak görüp mevaliye en ağır içtimai ve siyasi baskıları reva gören Arapların hükümrancılığını yıkarak, İslamiyetin gelişiyile Arapların idaresine giren Arap olmayanları eski idare ve medeniyetlerine kavuşturmak için çaba sarf etmiş siyasi, edebi, dini bir hareket olarak da boy göstermiştir (Kılıçlı, 1992: 75). Dolayısıyla da bu hareketin yer yer ihtilalcı, edebi ve dini muhalefetler olmak üzere kendini uzun yıllar boyunca toplumsal tabanın tepkisi olarak dile getirdiği söylenilebilir. Özellikle de Emeviler tarafından Arap olmayanlara yönelik

uygulanan ayrımcılık ibareleri mevalinin Harici ve Şii muhalefet gruplarına destek sunmasında etkili olmuştur. Muhtar es-Sakafi, Abdurrahman b. El-Eş'as, Yezid b. Muhelleb gibi kişiler tarafından Emevi devletini yıkmaya yönelik çıkarılan isyanlar ile birlikte İran asıllı mevalinin ehl-i beyt tarafından gerçekleştirilen isyanlara büyük bir destek sunduğu bilinmektedir (Demircan, 1996: 158-177). Bundan ötürü Abbasiler tarafından yürütülen propaganda faaliyetleri çoğunluklu olarak mevalinin yoğunlukta olduğu bölgelerde destek bulmuş ve Emevilere karşı girişilen isyan hareketleri Kufe ve Horasan gibi şehirlerde yürütülerek başlamıştır (Demircan, 1996: 177).

Arapların kavmiyetçiliğine maruz kalan mevaliyi oluşturan şubiler farklı milletlerden teşekkül etmiştir. Fars, Rum ve Türkler başta olmak üzere Süryani, Nabati ve Kiptiler bunlar arasında bulunmaktaydı. Bu milletler arasında en önde gelen ve belirleyici olan topluluk ise Farslar yani İranlılardan meydana gelmiştir. Şuubiye içerisinde en kalabalık topluluğun İranlılardan oluşması, bu hareketin İranlıları temsil ettiğinin düşünülmeye sebep olmuştur (Mikdad, 282'den aktaran Demirci, 1996: 191). Bu durumun en önemli gerekçesi, Arapların gerçekleştirdikleri fetihlerde ilk olarak karşılaştıkları en güçlü yabancı gücün İranlılardan oluşmasından kaynaklanmaktadır. İranlıların niceliksel olarak böylesine bir gücü oluşturmalarının, büyük bir muhalefet dinamiği olmalarında da etkisi olmuştur. Crone (2007: 499) bu durumu, Acem Müslümanların İslam'da Arapların ve Arap olmayanların görece statüsü hakkında Şuubi tartışması ve uyumsuzluğunu çıkarabilecek kadar güçlü bir konumda olmasıyla açıklamaktadır. Duri (1991: 121), İranlıların bu hareketin başını çekmesindeki asıl gerekçeyi, Araplar gibi onların da bir ulusal duyguya sahip olmasıyla ilişkilendirmiştir. Onun tabiriyle bu duygu "bir grup Mevalide İran şanını yeniden diriltmek, Zerdüş inancını terk etmeyenler arasında – ki Mevali değil, ehl-i zimmet idiler – Zerdüşlüğün aleyhine olarak yayılan İslamı durdurmak rüyasıydı." Bu ruh, eski İran'ın bazı fikirlerini ve inançlarını diriltten problemler doğurmuştur ki bunlara zaman zaman İslami bir kılıf da giydirilmiştir (Rufa'i, 252'den aktaran Demirci, 1996: 181).

Şuubiyye'nin Farklı Coğrafyalarda Edindiği Anlamlar

Gibb tarafından kavramın kendisine yönelik getirilen farklı bakış açısı bizleri Şuubiyye hareketinin muhtelif coğrafyalarda kazanmış olduğu anlamın mahiyetini düşünmeye de sevk etmektedir. Gerek Gibb'in başlangıç itibarı ile Şuubiyye içerisinde etkin olduğunu iddia ettiği Harici muhalefeti, gerekse tarafımızca bu başlık altında sorgulanan coğrafik anlam farklılıkları, Macdonald tarafından da doğrulanıp örneklendirilmektedir.

Şuubiyye İranlılar ve harici gruplar tarafından belirli bir hanedan ve siyasetin fırkası olarak algılanmıştır. İranlılara göre birçok İslam cemaatinden farklı olarak içinde ayrılıkçı ve din karşıtlığını barındıran bir parti işlevi görmektedir. Diğer yandan Nabatiler ise şu'übiyeyi ekilmiş toprak ile ona bağlı köylülüğün çöle karşı duyduğu kadim zıddiyet manası olarak değerlendirmektedir (Macdonald, 1970: 585).

Araplar ile Şuubiyye muhalefeti arasındaki mücadele, Hicaz'dan Horosan'a, Şam ve Irak'tan kuzey Afrika ve Endülüs'e kadar yayılan mevalinin yaşadığı çok geniş bir alana yayılmıştır. Bunlar içerisinde en güçlü olduğu yerlerin başında Endülüs, Horasan ve Irak gelmektedir.

Muhtelif sahalarda farklı algılanan bu kavramın kendisi yer yer bir edebi akım olarak da ifade bulmuştur. Örneğin, İranlılarca edebiyat dillerini canlandırma biçimi olarak görülürken Endülüslülerce, Arap milletinin üstün olmadığı ön şartını kabul etmekle birlikte Arap kültürü ve dilini yaygınlaştırmada özbeöz Araplar kadar faal olmakla eşdeğer görülmektedir (Gadret, 1989: 126).

Şuubiyye'nin Faaliyetleri

Emeviler tarafından gerçekleştirilen çeşitli baskıların sonucunda mevalinin birçok yerde meydana gelen Emevi karşıtı isyan hareketine katıldığı sabittir. Bu isyanlara aktif olarak katılmalarının yanı sıra tepkilerini farklı alanlarda da ifade etmişlerdir. Bunların başında ilmi çalışmalar ve bunun sonucunda övünebilecekleri bir kültürel birikim yaratmak geliyordu. Bundan ötürü Şuubiyye'nin, çoğunluklu olarak Arap karşıtı olan bu kültürel ve edebi tepkiye verilen bir anlamı barındırdığı da söylenilebilir.

Emeviler döneminde Şuubiyye'ye yönelik sıkı bir takibat olduğu için bu hareket başlangıçta çok gizli ve sessiz faaliyet yürütmüştür.

Şuubiyye'nin farklı toplumsal tabakalardan meydana gelen bir oluşum olduğunu görmek mümkündür. Bu anlamda çeşitli meslek kuruluşları ve halktan her kesimden insanı bünyesinde barındırmıştır. Bu hareketin kendisinde belirgin olan temel özellik, edebi ve tarihi referanslara güçlü bir vurgu yapmasıdır. Başlangıç itibarı ile şair, küttab ve şairler arasında ortaya çıktı (Duri, 1991: 156). Çoğunlukla Fars kökenine sahip olan bu katib ve şairler günlük yaşam içerisinde ve yazınlarında Farsçayı yoğunluklu bir şekilde kullanmaya özen göstermişlerdir. Burada dikkat çekilmesi gereken husus, kendini öteki üzerinden var eden anlayışın, kendi varlığına dair bir bilinç oluştururken karşıtı yok sayma ve onun varlığını ortadan kaldırma idealleri üzerinden hareket etmiş olduğudur. Başlangıçta Araplar ile eşit statüye kavuşmak isteyen Şuubiyye taraftarlarının, zamanla Arap varlığını kendileri açısından bir tehlike olarak algılaması ve ona karşı bir tepkisellik örgütlemesi, bu duruma gösterilecek iyi bir örnektir. Duri'nin Şuubiyye'nin oluşmasına tesir eden etkenleri görmezden gelerek Şuubiyye düşmanlığı yapması eleştirilmeye muhtaç olmakla birlikte, kendisi tarafından dile getirilen şu tespitin doğruluk payı da görmezden gelinemeyecek kadar dikkate değerdir: “İran kültürüyle öğrenmekten, onu diriltmekten ve Arap kültürünü küçümsemekten kaynaklanıyorsa, Şuubiyye'nin hücumları ve Arapça'yla çatışmaları da Arap kültür mirasını yok etmeyi, değer ideallerini yozlaştırmayı ve bunlara karşı ayaklanma bilincini teşvik etmeyi hedefliyordu” (Duri, 1991: 157).

Başlangıç itibarı ile Araplar ile eşit haklara sahip olmak adına hareket eden Şuubiyye zamanla aşırı fikirler edinmiştir. Şuubiler Araplardan eşitlik talep ederlerken özellikle de Kur'an-ı Kerim'de açık olarak ifadesini bulan ibareler¹⁷ ile Hz. Muhammed'in Veda hutbesindeki sözlerine¹⁸ aşırı vurgu yapmışlardır. Zira Hz. Muhammed, Veda Hutbesi' ndeki net ifadesi ile Kur'an-ı Kerim'deki ayete göndermede bulunmuş ve bir kez daha tüm inananların eşit olduğunu ifade etmiştir.

Şuubiler başlangıç itibarı ile dini referansları kullanarak belirli bir eşitlik talep etmekteydiler. Açıkçası bu dönemde böyle bir taktik geliştirmek dışında pek fazla bir seçenekleri de yok gibiydi. Bu yüzden de,

¹⁷ “Ey insanlar, biz sizi bir erkekle, bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışasınız diye millet millet kabile kabile yaptık. Haberiniz olsun ki Allah katında şerefliiniz, takvaca en ileride olanınızdır. Şüphesiz ki Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır” (Kur'an, 49: 13).

¹⁸ Bkz. 6 numaralı dipnot.

devleti elinde bulundurarak her türlü olanağa sahip bulunan Emevilere karşı¹⁹ dini buyrukları dillendirmek yapılması gereken en etkili yöntemdi. Bu duruma paralel olarak öncelikli olarak Araplar ile eşit statüde görülmek için onlar ile akraba olduklarına yönelik bir takım hadisler, sonrasında da kendi milletlerini öven hadisler uydurulmuştur (Demircan, 1996: 146).²⁰

Şuubiler durumun kendi lehlerine geliştiği ve taraftarlarının çoğaldığını gördükleri ileri dönemlerde, başlangıçta kullandıkları eşitlik ve adalet argümanlarını bir kenara bırakmışlardır. Bu nedenledir ki Arapların kendileri ile övündükleri birçok şeyi çürütme ve ona karşı kendi milletlerinin üstünlüklerini ispatlamaya giriştikleri görülmektedir. Özellikle de Farslılar kendi dillerinin üstünlüğünü savunmak için bazı hadisler uydurmuşlardır: “Allah kızdığı zaman vahyi Arapça indirdi, razı olduğu zaman Farsça indirdi.” Bu iddia sahipleri tarafından Arapça ile birlikte Farsçanın da cennet ehlinin dili olduğu öne sürülmüştür (İbn Cevzi, I, III'den ve Aliyyu'l-Kadri, 273'ten aktaran Demircan, 1996: 146).

Şuubiyye taraftarları, Farslar ve Rumlar gibi Arap olmayan hakların köklü medeniyetlerin sahipleri oldukları bir zamanda Arapların aralarında irtibat bulunmayan, medeniyetten nasipsiz, aç ve sefil bir vaziyetteki kabileler topluluğu olduklarını düşünüyorlardı. Ayrıca, Arapların henüz böyle derin bir vahşet içinde yüzdükleri ve gururlanabilecekleri tek şeylerinin sadece şiirde olmasına karşı felsefe, astronomi, ipek işçiliği gibi bilim ve sanatların yanı sıra satranç ve tavla gibi oyunlarla birlikte daha nice icatların insanlığa Arap olmayanlar tarafından sunulduğunu söylemeyi de ihmal etmiyorlardı (Kılıçlı, 1992: 94).

Şuubiyye taraftarı şairlerin şiirleri genel itibarı ile (özellikle İranlıların) kendi kökenleri ve tarihlerindeki şan ve şöhretle övünen bir anlayışı yansıtmıştır. Bunu yaparken, Arapların cahiliye dönemindeki durumlarını göz önünde bulundurarak tüm Arapları hakir görme ve egemenliğin tekrar kendilerine geçmesi üstüne kurulu bir edebi ekol de yaratmışlardır. Söz konusu bu şiirlere bakıldığında özellikle de siyasi yaşamı yansıtan boyutları kolaylıkla da görülmektedir.

¹⁹ Bunun da yanı sıra Emeviler, İslam'ın temsilcisi olmaları hasebiyle “meşru devlet” otoritesini de ellerinde bulundurmaktaydı.

²⁰ Uydurulan bu hadisler arasında, “Farisiler ile Arapların akraba oldukları ve bu akrabalığın da Farisilerin İshak'ın (Hz. İbrahim'in oğlu) soyundan gelmesine” dayandırılarak açıklandığını görmekteyiz (Demircan, 1996: 146).

Buna rağmen şairler, Emevilerin baskısından dolayı hissettikleri her şeyi tam olarak ifade de edememiştir. Fars asıllı olan İsmâ'il b. Yesar ve Yezid b. Dabbe es Sakafi Emevi halifeleri karşısında okudukları şiirlerinde Fars hayranlığını ifade ettikleri için işkence görmüşlerdir. Kılıçlı'nın (1992: 112) verdiği bilgilere göre, Yezid b. Dabbe işkence görmemek için Arapları kötülemek veya onlara karşı övünmek istediği zaman, şiirlerinde Arapları kasteden bir kadın olarak Selma adını kullanmayı tercih etmiştir.

Şuubiyye'nin geliştirmiş olduğu bir diğer özellik de bilimsel çalışmalara olan katkısıdır. Arapların bu alandaki eksikliklerinin farkında oldukları için, kendilerini – onlar üzerinde üstünlük sağlamak adına – bu alanda da var etmişlerdir. İbn-i Haldun Arapların çok önceden yaşadıkları göçebe hayat şartlarından ötürü bilim ve sanatta ileri bir aşamaya gelemediklerini bundan ötürü İslam milletinin aslının Arap olmasına rağmen gerek şer'i ilimlerde gerekse de akli ilimlerde yetişen âlimlerin pek azının hariç büyük bir çoğunluğunun Arap olmayan kavimlerden yetiştiğini dile getirmiştir (Kılıçlı, 1992: 117). Arapların belli bir dönem için, yerleşik olmaktan uzak yaşantılarından ötürü bilimsel bir miras oluşturamadıkları, aksine İranlıların ve mevali içerisindeki birçok halkın bunun tersi bir gelişmişlik gösterdiği Şuubiyye'nin temel dayanakları arasında yer almaktaydı. Şuubiyye mensupları aynı zamanda hadis âlimlerinin büyük bir çoğunluğunun Araplar dışından çıktığını ifade ederek, ilimler konusundaki becerilerini de Araplara karşı bir koz olarak kullanmıştır.

Şuubiyye hareketinin toplumsal tabanını oluşturan mevalinin düşünsel ve fıkıh problemlerinin gündeme getirilerek tartışılmasında da etkisi olmuştur. Şii düşüncesinin Fars kökenliler arasında geniş bir destek bulmasının yanı sıra, Hariciler tarafından savunulan eşitlikçi fikirlerin mevalinin talep ve istemleri ile uyuyor olmasının da mevalinin bu dini ve siyasi fıkralara yönelmesiyle bir alakasının olduğu muhakkak gibidir (Demircan, 1996: 181-183).

Sonuç Yerine

Emeviler tarafından gerçekleştirilen Arap kavmiyetçiliği, hem kendi sonlarını getirecek olan Abbasiler'e toplumsal bir taban sağlamış, hem de farklı milletlerin İslam çatısı altında kendi milliyetçi bakış açılarını diri tutmalarına vesile olmuştur. Şuubiyye'nin doğuşu Emevi kavmiyetçiliğini

besleyen Arap asabiyesi karşıtlığı üzerinden açıklansa da, bunun tek başına her şeyi karşıladığı da iddia edilemez. Emevi-Arap kavmiyetçiliği Şuubiyye'nin meydana gelmesinde ciddi bir etken olmasına rağmen, tek başına belirleyici olmaktan da uzaktır. Keza, başlangıcında Araplar ile eşit statülere sahip olmak için Emeviler' in yaptığı ayrımcılığı eleştiren Arap dışı unsurların belli bir süre sonra Arapları aşağılaması nasıl açıklanacaktır? Ayrıca Emeviler' in gerçekleştirdiklerine karşı İslam'ın eşitlikçi söylemini kullananlar, tıpkı Emeviler gibi İslam'ın ortak inancını çığnemişlerse burada bir paradoks söz konusu değil midir?

Başlangıç itibarı ile tüm meselenin iktidar olup-olamamanın kendisinde yatıp-yatmadığı net olarak belirlenemese de, sonrasında meydana gelenlerin, tam da bu minvalde Hegel'in "efendi köle" metaforunda dile getirdikleri ile birebir uyduğu görülmektedir. Efendisi ile eşit haklara sahip olmak isteyen kölenin bilinçaltında yer edinenler, onun ile eşit haklara sahip olup var olan eşitsizliği ortadan kaldırmaktan ziyade, kendisinin de bu sınıf değişikliği ile altındakini ezme özlemini yansıtmaktadır. Bu kuramsal çerçevenin tıpkı Şuubiyye'nin doğuşu ve sonrasında meydana gelen tepkisinde de mevzu bahis olduğu görülmektedir. Şuubiyye, kendisini ifade ettiği çeşitli farklı argümanlar ile başlangıçta Araplar ile eşit koşullara sahip olmak isteyen bir toplumsal muhalefet hareketi iken, sonrasında Arapları aşağılayan ve bu süreç boyunca onlara duymuş olduğu düşmanlık üzerinden kendisini var eden bir tepkiselliğin adı olmuştur.

Son olarak Şuubiyye'nin, tarih içerisindeki benzeri birçok muhalif hareket gibi "tekerrür" eden "güç istencine hasret mazlumiyet söyleminin" sayısız örneklerinden biri olduğu eklenilebilir.

KAYNAKÇA

- AKTAN, Ali. (2003). *İslam Tarihi (Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- ANDERSON, Benedict (2007). *Hayali Cemaatler*. (Çev: İskender Savaşır). (4. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları
- APAK, Adem (2004). *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri*. İstanbul: Düşünce Kitapevi Yayınları.

- ATEŞ, Ahmed (1978). “Asabiyet”. *MEB. İslam Ansiklopedisi*. Cilt 1. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- BARTHOLD, W. (1963). *İslam Medeniyeti Tarihi*. (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- CAHEN, Claude (1990). *İslamiyet*. (Çev: Esat Mermi Erendor). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- CRONE, Patricia (2007). *Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce*. (Çev: Hakan Köni). İstanbul: Kapı Yayınları.
- ÇAĞRICI, Mustafa (1991). “Asabiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- DEMİRCAN, Adnan (1996). *İslam Tarihinin İlk Dönemlerinde Arap-Mevali İlişkisi*. İstanbul. Beyan Yayınları.
- DURİ, A.Aziz (1991). *İlk Dönem İslam Tarihi –Bir Önsöz-* (Çev: Hayrettin Yücesoy). İstanbul: Endülüs Yayınları.
- GADRET, Louis (1989). “Din ve Kültür”. *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Cilt 4. (Çev: İlhan Kutluer). İstanbul: Hikmet Yayınları.
- GIBB, Hamilton A.R. (1991). *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- HOBBSAWM, E.J. (2006). *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik (Program, Mit ve Gerçeklik)*. (Çev: Osman Akınhay). (3. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- HODGSON, Marshall G.S. (1993). *İslam’ın Serüveni (Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih)*. Cilt 1. İstanbul: İz Yayıncılık.
- HOURANI, Albert (2001). *Arap Halkları Tarihi* (Çev: Yavuz Alagon). (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İBNİ HALDUN (1977). *Mukaddime*. (Çev: Turan Dursun). Ankara: Onur Yayınları.
- KANBAZ, İsmail (2006). *Bazı Milletler ve Dillerle İlgili Övgü Yada Yergi İçeren Hadislerin Tahlili*. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa.
- KILIÇLI, Mustafa (1992). *Arap Edebiyatında Şuubiyye*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- KUR’AN-I KERİM.
- LEWIS, Bernard (2001). *Tarihte Araplar*. (Çev: Hakkı Dursun Yıldız). (3. Baskı). İstanbul: Anka Yayınları.

- LINDHOLM, Charles (2004). *İslami Ortadoğu*. (Çev: Balkı Şafak). Ankara: İmge Kitabevi.
- MACDONALD, D.B. (1970). “Şu’ubiye”. *MEB. İslam Ansiklopedisi*. Cilt 11. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- LAPIDUS, Ira M. (2002). *İslam Toplulukları Tarihi: Hazreti Muhammed'den 19. Yüzyıla*. Cilt. 1. (Çev: Yasin Aktay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- LAOUST, Henry (1999). *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*. (Çev: E. Ruhi Fırlıklı-Sabri Hizmetli). İstanbul: Pınar Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2009). *Türk Sufiliğine Bakışlar*. (11. Baskı.). İstanbul: İletişim Yayınları
- ÖZKIRIMLI, Umut (2009). *Milliyetçilik Kuramları (Eleştirel Bir Bakış)*. (3.Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları
- VECCIA VAGLERI, Laura (1988). “Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri”. *İslam Tarihi: Kültür ve Medeniyeti*. Cilt 1. (Çev: İlhan Kutluer). İstanbul: Hikmet Yayınları.
- YİĞİT, İsmail (2004). “Mevali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 29. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ZEYDAN, Corci (2012). *İslam Uygarlıkları Tarihi*. Cilt 1-2. İstanbul: İletişim Yayınları.

TUNCELİ'DE YER ALAN TARİHİ ÖNEME SAHİP DİNİ YAPILAR

Mürüvet HARMAN*

Özet

Tunceli; farklı dönemlerde farklı isimlerle anılan, oldukça sert bir iklim ve coğrafyaya sahip bir bölge olup, çeşitli kültürlerle, dinlere ve halklara ev sahipliği yapmıştır ve bu özelliğini günümüzde de devam ettirmektedir. Ancak Tunceli'nin tarihsel konumunu ve önemini yansıtacak tarihi eserleri hakkında detaylı çalışmaların yapılmadığını görmekteyiz. Özellikle Keban Baraj Gölü Projesi kapsamında bir dönem yoğunlaşan çalışmalar daha sonra azalmıştır. Bunun başlıca sebebi ise tarihi birçok yapının günümüze ulaşamaması, ulaşanların bir kısmına ise gereken önemin verilmemesidir. Bu çalışmada Tunceli il sınırları içerisinde kalan ve farklı dinlere ev sahipliği yapan tarihi dini yapılar bir bütün olarak ele alınıp; daha önce yapılan çalışmalar doğrultusunda bir inceleme gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tunceli, Kilise, Cami, Tarihi Eserler, Dini Yapılar.

Abstract

Historical Religious Buildings in Tunceli

Called by different names in different periods Tunceli has a highly rigid climate and geography. It has been hosting many cultures, religions and peoples until today. But we do not see any detailed studies on historical artifacts that will reflect the importance of Tunceli. The number studies focusing on the area proliferated especially during the Keban Dam Lake Project and then decreased again. The basic reason behind this is that most of the historical structures are not preserved and extant ones could not get enough attention. In this study, historical religious structures hosting many different religions located in the borders of Tunceli will be handled as a whole, and will be analyzed in the light of the previous studies.

Keywords: Tunceli, Church, Mosque, Historical Monuments, Religious Buildings

* Çanakkale Onsekiz Mart Ün. Sanat Tarihi Böl. Araş. Gör.

Giriş

Tunceli tarihte çeşitli uygarlıkların, devletlerin, hatta imparatorlukların egemenliği altında kalmış ve bundan dolayı farklı inanç, kültür ve yaşam biçimlerine ev sahipliği yapmış bir coğrafyaya sahiptir. Bu coğrafyada paleolitik devirlerden itibaren yerleşim yerleri oluşmaya başlamış ve bu yerler kesintisiz bir şekilde günümüze gelmiştir¹. Sürekli yerleşim alan bu coğrafya aynı zamanda burada yaşayan insanların maddi ürünlerinin de ortaya çıktığı ve şekillendiği bir yer olmuştur. Farklı uygarlıkları ve bu uygarlıkların maddi kalıntılarını bugün hala görmek mümkündür.

Tunceli il sınırları içerisinde kalan tarihi dini eserler kültürel emanet olmanın dışında, aynı zamanda bu coğrafyanın tarihinin birer maddi kanıtlarını oluşturmakta ve hangi dini inanışların bu coğrafyaya yayıldığını göstermektedirler.² Burada yer alan dini eserleri kilise, şapel ve cami adı altında gruplamak mümkündür.³

Kilise ve Şapeller

Ergan (Erkayn Enkuzik-Uzun Ceviz Ağaçları) Manastır Kilisesi

Hozat İlçesi sınırları içerisindeki Ergen Köyü'nde yer alan bu kilisenin inşa tarihi ve asıl ismi tartışmalıdır⁴. Yapının kuzey yönünde

¹ Tunceli il sınırları içerisindeki paleolitik dönem buluntuları ve yerleşim yerleri için çeşitli çalışma ve araştırmalar yapılmıştır (Arslantaş, 2008, Erdoğan, 2004: 16-45, Koşay, 1976, Kökten 1974: 1-5, Kökten,1976: 1-3).

² Tunceli, Dersim adı ile anıldığı dönemlerde bugün ki Bingöl, Elazığ, Erzincan gibi illerin de bir kısmını kapsayan oldukça geniş bir sınıra sahip olduğu için makalede günümüzdeki sınırları ve ismi dikkate alınmıştır.

³ Tunceli'de tek tanrılı dinlerin dışında, neolitik dönemden itibaren çeşitli inançların izlerini yansıtan, taşınabilir buluntular ele geçmiştir. Bunlardan en önemlileri neolitik ya da tunç çağına tarihlendirilen portatif ocaklardır. Ayrıca Urartu veya Helenistik-Roma döneminde yapılan kaya mezarları da taşınmaz kültür varlıklarıdır (Koşay, 1976, Sevin, 1999, Koroğlu, 2007).

⁴ Yapının inşa tarihinin 10.yy. olma ihtimali kuvvetli olsa da, bazı araştırmacılar 15.yy.a tarihlenen el yazmalarındaki ifadelerden dolayı yapının inşa tarihi 15.yy. olduğunu ileri sürmüşlerdir (Thierry, 2012: 24-25, Sinclair, 2004: 177-178).

bulunan yan nef ile apsisin kuzeyinde kalan odayı (pastoforium ?) birbirine bağlayan kapının üzerinde yer alan kitabesinde (**Fotoğraf 1**) 425/975 tarihinde Mxit'ar tarafından yaptırıldığı ifadesi (Thierry, 2012: 25) yer alsada; 15.yüzyıla ait yazmalarda yapının inşa tarihi 15.yüzyıl olarak belirtilmiştir. Bu durum yapının kesin inşa tarihini sorunlu hale getirmiştir. Fakat yapı asıl ününü burada üretilen elyazmalarından dolayı 15.yüzyılda kazanmış (Sinclair, 2004: 177) ve 16. yüzyılda oldukça etkin bir konuma sahip olmuştur (Sinclair, 2004: 177). Yapı hakkında bilinen diğer bir bilgi ise 15. yüzyılda çeşitli restorasyonlar geçirdiğidir⁵. Kilise, bu bölgede 19. yüzyılda Ermeni nüfusunun azalmasından dolayı 1865'den önce terk edilmiştir.

Kilise üç nefli ve bazilikal planlıdır. Yaklaşık 22x15 m ebatlarında olup; kuzey, güney ve batı duvarlarında yer alan üç kapıya sahiptir (Thierry, 2012: 25). Bu kapılardan günümüze sadece kuzey duvarında yer alan kapı ulaşmıştır (**Fotoğraf 2**). Yapının üç nefli plan şeması 10.yüzyılda farklı bölgelerde inşa edilmiş, kiliselerle benzerlik göstermektedir (Thierry, 2012: 25). Sıra kemerler ve payelerler taşınan bir örtü sistemine sahip olduğu düşünülen yapının, güney ve doğu cephesi tamamen çökmüş, diğer kısımları ise kısmen ayakta durmaktadır (**Fotoğraf 3**). Yapının iç ve dış duvarlarında yoğun haç motifleri yer almaktadır. Yine bugün ayakta kalan kuzey kapısının etrafı geometrik bezemeler ile çevrilidir. Kilise kesme taş ve moloz taş dolgu ile inşa edilmiştir.

Yapının bazı önemli taşları, özellikle 1944 yılında bu bölgede inşa edilen okulun yapımında ve yakın köy evlerinin inşasında kullanılmıştır.

⁵ Thierry, Jean-Michel, "Erkayn Enkuzik (Erhan) Manastırı", *DERSİYAD*, Temmuz 2012, s. 25, Sinclair, Thomas A., "Ergan Ermeni Manastır Kilisesi", *Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar I*, Haz. Serkan Erdoğan, 2004, Ankara, Kalan Yayınları, s.177

Fotoğraf 1: Ergan Manastır Kilisesi
Kitabesi (2010)

Fotoğraf 2: Ergan Manastır Kilisesi
Kitabesi Kuzey Giriş Kapısı (2010)

Fotoğraf 3: Ergan Manastır Kilisesi Genel Görünüşü (2010)

Pertek Til (Korluca) Kiliseleri

Pertek ilçesi sınırlarında yer alan Til (Korluca), 7. yüzyıl ortalarından itibaren Arap-Bizans mücadelesi sırasında sürekli el değiştirmiş; fakat 10.yüzyıldan sonra Bizans'ın hâkimiyet sahasında kalmıştır. Bizans döneminde Til (Korluca)'e Katolik Süryaniler yerleşmiştir. Bu yerleşim yerinde dört adet kilise ve manastır yapılmıştır. Fakat bunların Süryanilere mi ya da Ermenilere mi ait olduğu konusunda bir ortak görüşe varılamamış ve bu nedenle yapıların tarihlendirilmesi konusunda bir netlik sağlanamamıştır.⁶ Ne yazık ki günümüze kadar ulaşamayan bu kilise ve manastır yapılarına ait her hangi bir görsel malzeme mevcut değildir.

Üç Çıkıntılı Kilise⁷

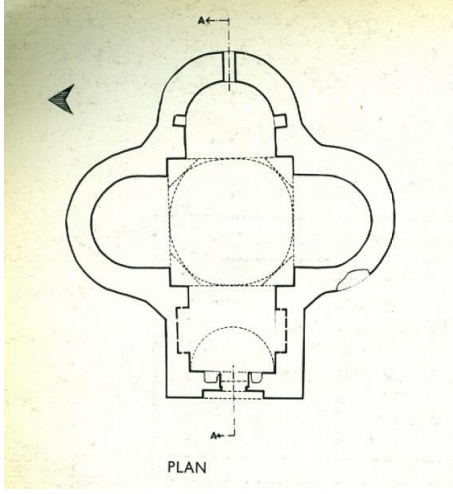
Günümüze ulaşamayan bu yapı yerleşim yerinin doğusunda yer almaktadır. Kilisenin inşa tarihi tam olarak belli değildir, fakat kilisenin iç duvarlarında yer alan resimlerin (fresko) üslup özelliğine göre 10. yüzyılın başı ile 11. yüzyılın sonuna tarihlendirilmiştir (Thierry, 2005: 124, Akçay, 2004: 180).

Kilise köşe odaları ile üç çıkıntılı bir plana ya da üç yönde yarım dairesel ve giriş yönünde dikdörtgen bir şemaya sahip dört yapraklı yonca formunda olup (plana bir bütün olarak bakıldığında aslında haç planlı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır) (**Çizim 1**); yuvarlak? kemer içerisine oturtulmuş basık dikdörtgen bir giriş kapısına sahiptir. Giriş kapısının üst kısmında bir pencere yer almaktadır. Yapının yarım dairesel formdaki bölümleri yarım kubbelerle, dikdörtgen planlı giriş kısmı beşik tonozla ve merkezde yer alan ana mekânı (naos) ise kubbe ile örtülmüştür. Yapının kubbe kasnağı alçakta olup; direk kemerler üzerine oturmaktadır. Yapının alt seviyelerinde duvar örgüsü olarak içte moloz, dışta kesme taş kullanılırken; üst seviyelerde tuğla kullanılmıştır (**Fotoğraf 4**). Dış yüzeyi ve özenilmemiş duvar örgüsünün dışında (kesme taştan yapılan giriş kısmı dışında diğer bölümler moloz ve taş ile örülmüştür), mekânın iç

⁶ Bu kiliseler 7.yy.dan 19.yy.a kadar geniş bir zaman aralığına tarihlendirilmiştir (Akçay, 2004: 179-186, Thierry, 2005: 115-144).

⁷ Yapının ismi çeşitli kaynaklarda farklı olarak verildiği için J. M. Thierry isimlendirilmesi temel alınmıştır.

duvarlarında dini resimlerin (fresko) varlığı bilinmektedir. Bu duvar resimlerinin çoğu dökülmüş, kalan kısımlar ise bazı araştırmacılar tarafından 13.yüzyıla tarihlendirilmiştir (ODTÜ, 1967: 34). Bu duvar resimlerinde İncil'den sahneler ve azizler yer almaktadır. Kalan resimler ise kararmıştır. Bu resimlerde ikonografik program açısından Bizans etkisi görülse de, üslup açısından daha çok Van bölgesinde yapılan kilise resimlerinin özelliklerini çağrıştırmaktadır (Thierry, 2005: 122).

Çizim 1: Üç Çıkıntılı Kilise Planı (ODTÜ, Doomed by The Dam)

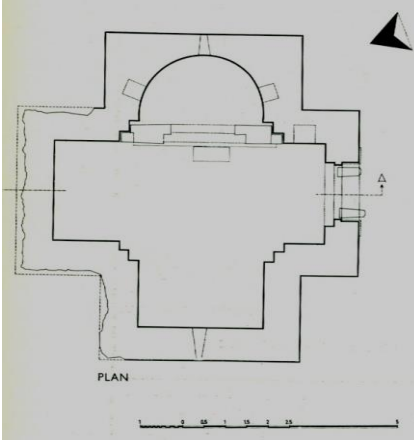

Fotoğraf 4: Üç Çıkıntılı Kilise Genel Görünüş (ODTÜ, Doomed by The Dam)

Özgür Haçlı Kilise (Süryani Kilisesi)

Yerleşim yerinin oldukça uzağında yer alan ve günümüze ulaşamayan bu yapı, Ermeniler tarafından 7. yüzyıl boyunca Bizans kilise mimarisinin etkisi altında inşa edilmiş, 10. yüzyılın ortalarına doğru Bizanslılar tarafından Süryanilere verilmiştir (Thierry, 2005: 130). Bu kilise çeşitli kaynaklarda Süryani Kilisesi olarak adlandırılmış, fakat hakkında detaylı bir bilgi verilmemiştir (Akçay, 2004: 179-18). Yapı plan şeması ve bulunduğu bölge açısından değerlendirildiğinde, farklı kaynaklarda değişik isimlerle adlandırılan bu kalıntıların aslında tek bir yapı ait olduğu anlaşılmaktadır.

Yunan Haçı planlı yapı, 8x8 m. boyutlarındadır (**Çizim 2**). Haçın üç yöndeki eşit olmayan kolları yarım kubbe ile örtülü olup; giriş kısmı dar bir beşik tonoz ile kapatılmıştır. Kilisesinin haç kolları dikdörtgen şeklindedir. Yapının ana mekânı yükseltilmiş sekizgen kasnak üzerinde ki bir kubbe ile örtülüdür. Bu kubbe dört ana yuvarlak kemer ile taşınmaktadır. Kubbeye geçişte pandantif kullanılmıştır. Giriş kapısı nadir bir örnek teşkil etmekte ve yapının güney kısmında yer almaktadır. Giriş kapısı yuvarlak kemer ve iki yanında bu kemeri taşıyan iki adet sütunla çevrilidir. Yapının iki parçadan oluşan kitabesi, kapı ile hafif sivri kemer arasındaki alınlık kısmında yer almakta olup; bu kitabeler arasında güneş şeklinde bir kabartma bulunmaktadır (Thierry, 2005). Kilisenin içi doğu ve batı duvarlarındaki birer ve kubbe kasnağında yer alan dört adet pencere ile aydınlatılmaktadır. Yapıda moloz taş üzerine giydirilmiş kahverengi ve kırmızı renkte kesme taşlar kullanılmıştır. Örtü sistemlerinde ise tuğla kullanılmıştır (**Fotoğraf 5**). Mekânın içerisinde dini konulu her hangi bir duvar resmine rastlanmamıştır.

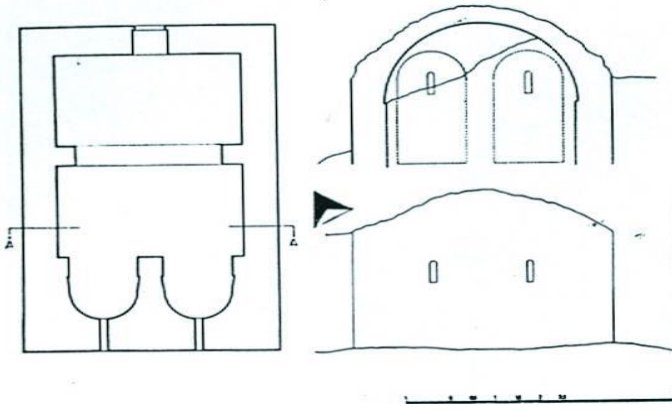
Çizim 2: Özgür Haçlı Kilise (Süryani Kilisesi Genel Planı (ODTÜ, Doomed by The Dam)

Fotoğraf 5: Özgür Haçlı Kilise (Süryani Kilisesi) Genel Görünüş (ODTÜ, Doomed by The Dam)

İki Apsisli Kilise

Yine Til (Korluca) yerleşim yerinde tarihlendirilmesi yapılamayan ama Ermenilere ait olduğu bilinen ve günümüze ulaşamayan bir kilise daha yer almaktadır. 8.85x5.80 m. ebatlarında, dikdörtgen planlı (Çizim 3) bu yapının üst örtüsü beşik tonozdur. Yapının orta kısmı enine geniş bir kemerle ikiye ayrılmıştır. Doğu yönde yer alan iki apsis aynı adla anılan yapıya da ismini vermiştir. Yapım malzemesi hakkında bir bilgi mevcut olmayıp yapının; günümüze ulaşmış bir görsel malzemesi bulunmamaktadır.

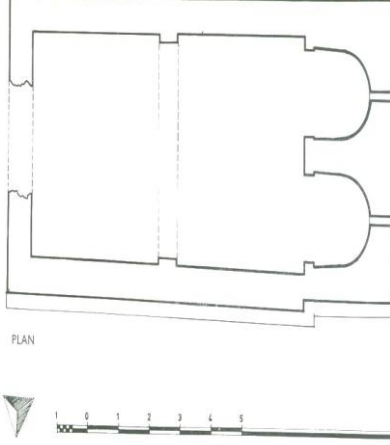

Çizim 3: İki Apsisli Kilise Planı ve Kesiti (ODTÜ, Doomed by The Dam)

İki Apsisli Kilise

Günümüze ulaşamayan diğer bir kilise de yine Eski Pertek'te yer almakta ve ismi bilinmemektedir. Fakat araştırmacılar bu yapıyı 16. yüzyıl Osmanlı devrine tarihlendirmişlerdir (ODTÜ, 1967: 26).

Yaklaşık 6.40x15.60 m. ebatlarında dikdörtgen planlı Yapı, Til (Korluca)'de yer alan kilise ile aynı plana sahip olup; benzer özellikler göstermektedir (Çizim 4). Yapının üst örtüsü beşik tonoz olup, orta kısımda güney-kuzey yönlü geniş bir kemer yer almaktadır. Giriş kapısı tamamen yıkılmış olan yapı, kesme taş ve moloz taş kullanılarak inşa edilmiştir (Fotoğraf 6).

Çizim 4: İki Apsisli Kilise Planı
(ODTÜ, Doomed by The Dam)

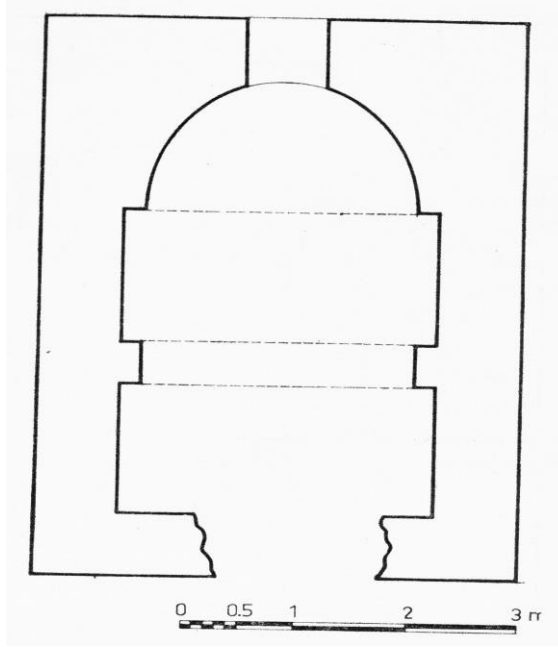

Fotoğraf 6: İki Apsisli Kilise Genel
Görünüş (ODTÜ, Doomed by The Dam)

Ulukale Kilisesi

Çemişgezek İlçesi'nin Ulukale Köyü'nde yer alan yapı, aynı adla anılmaktadır. Yapı köyün doğusunda sarp kayalıklar üzerine inşa edilmiş olup; yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

Kesme taş ve moloz taşların kullanıldığı bu küçük kilise, tek nefli bir plana sahip olup (Çizim 5); üzeri sivri kemerle desteklenen beşik bir tonozla örtülmüştür. Apsis yarım yuvarlak şekildedir ve dışarıdan gizlenmiştir. İç mekândaki duvarlarda fresk izlerine rastlanmamıştır. Bununla beraber duvarlar harap bir durumda olduğundan fresk olup olmadığı da kesin değildir. Yapının özellikle giriş kısmı oldukça harap bir durumdadır.

Çizim 5: Ulukale Kilisesi Planı (Metin Sözen)

Çemişgezek Kilisesi⁸

Çemişgezek İlçesi'nde yer almaktadır. Geç devirde yapıldığı muhtemel bu kilisenin, günümüze apsis kısmı ulaşabilmiştir. Plan şemasına dair bir bilgi bulunmayan yapının, oldukça büyük boyutlu olduğu, kalan temel izlerinde anlaşılmaktadır. Yapıda kesme taş kullanılmıştır. Bu kilise hakkında günümüze ulaşan herhangi bir görsel malzeme bulunmamaktadır.

Yukarı Oyumca (Sidam) Kaya Şapeli:

Mazgirt Yukarı Oyumca (Sidam) Köyü'nün batısında, bağımsız bir kaya bloğuna oyularak yapılan yapı geç devre tarihlenmektedir.

2.44 x 2.11 m. boyutlarında, doğu-batı doğrultulu tek nefli, apsisli bir plan şemasına sahip olan bu yapı, batısında yer alan bir pencere ile

⁸ Yapının ismine dair kaynaklarda herhangi bir veri olmadığı için, yapı bulunduğu yere göre isimlendirilmiştir.

aydınlanmaktadır. Yapının apsis kısmı doğuda yer almakta olup; bu bölümde yer alan altar ana kayadan oyularak elde edilmiştir (Fotoğraf 7). Yine yapının kuzeydoğusunda bir niş yer almaktadır. Yapıya güneybatı kısmında yer alan kapı ile girilmektedir. Kapı günümüzde mevcut değildir. Yapının tavan kısmı düz tutulmuştur.

Fotoğraf 7: Yukarı Oyumca (Sidam) Kaya Şapeli Genel Görünüş (2010)

Bilinen bu kiliselerin dışında çeşitli kaynaklarda geçen fakat günümüze ulaşmamış kilise ve şapeller de mevcuttur. Bunlardan biri Captain L.Molyneux-Seel adlı bir gezginin 1911 yılında Dersim (Tunceli) bölgesine yaptığı yolculukta bahsi geçen Surp Karapet (Garabet) Kilisesi'dir (Molyneux-Seel, 1914: 49-68). Bu gün kesin yeri belli olmayan bu kilisenin, kaynaklarda yer alan bilgilere göre Munzur Nehri'nin batı yakasında, Halvori Köyü'nün kuzey-doğusunda bir yerde konumlandığı var sayılmaktadır. Yine kaynaklara göre konumundan dolayı bu kiliseye ulaşımının oldukça güç olduğu da bilinmektedir. Kesin yapılış tarihi bilinmeyen kilisenin tarihlendirilmesinde önemli bir yere sahip olan el yazmaları ise daha çok 15.yüzyıla ait olup (DERSİYAD, 2012: 56-60); bu el yazması tarihleri yapının bu yüzyıldan önce inşa edildiğini akla

getirmektedir. Bahsi geçen yolculukta belgelenen bu kilise gibi sözlü ya da yazılı aktarımlarda bahsi geçen ve farklı yerleşim yerlerinde bulunan (Ör. Kısıl Kilise–Kızıl Mescit, Sağman Kiliseleri) yapıların dışında, bugün harap halde olan fakat ismi, yapım tarihi gibi önemli bilgilerin mevcut olmadığı ya da haklarında araştırmaların yapılmadığı kilise ve şapeller de vardır. (Ör. Mazgirt merkezde yer alan kilise veya şapel yapıları gibi...)

Camiler⁹

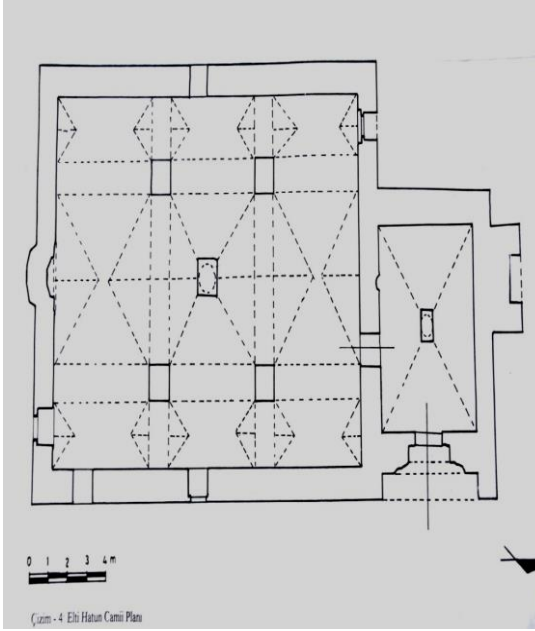
Elti Hatun Cami

Mazgirt'in İslam Mahallesi'nde yer alan bu camii, Tunceli'deki en erken tarihli camiidir. 1252 yılına tarihlendirilen (Kara, 2000: 14) ve tamamı kesme taştan yapılan yapı kuzey-güney doğrultulu, dikdörtgen planlı olup, kare planlı dört yönden kapalı bir son cemaat yerine sahiptir (Çizim 6). Biri kuzey, biri doğu olmak üzere iki adet giriş kapısı bulunmaktadır. Ayrıca yapının kuzey duvarına bitişik yapılmış bir çeşme de mevcuttur. Çeşmenin nişi mukarnas ile hareketlendirilmiş olup; bu nişin üzerinde çeşmeye ait kitabe yer almaktadır.

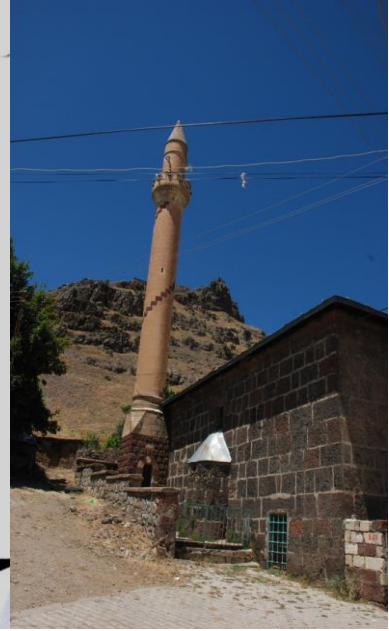
Dikdörtgen planlı yapının iç mekânı bir ana ve iki yan sahn olmak üzere üç sahna ayrılmıştır. Ana sahn çapraz tonoz ile örtülmüştür ve aydınlık fenerine sahiptir. Yan sahnlar ise sivri kemerlerle desteklenen tonozlarla örtülmüştür. İç mekân toplam altı pencere ve aydınlık feneri ile aydınlatılmaktadır. Camiinin mihrabı dikdörtgen bir çerçeve içerisine oturtulmuş, beş kenarlı nişten oluşmaktadır. Mekânın içi tamamen sıvanmış, sadece mihrabın dış yüzeyi son dönemlerde yapılan kalem işi süslemelerle hareketlendirilmiştir. Yapının çeşmesinin yer aldığı kuzey cephesinde, zeminden 1,50 m. yükseklikte, basık kemerli açıklıklı ve alınlığı dilimli kemer içerisine alınmış mukarnas kavsaralı bir kapı daha yer almaktadır. Bu kapı daha önceleri var olan ve kadınlar mahfili olarak kullanılan bölüme açılmaktadır. Son cemaat yeri ise üzerinde aydınlık feneri olan bir tonozla örtülmüştür.

⁹ Camiler ile ilgili bu bölümde Çemişgezek'te yer alan Yelmaniye Cami bulunmamaktadır. Aslında bir medrese yapısı olan ve kitabesinde Timur ismi geçtiği için önem arz eden bu yapı yapılaş özelliğinden dolayı ve sonradan camiye çevrildiği için bu bölüme eklenmemiştir.

Yapının kesme taş ile örülmüş ve pencereler ile hareketlendirilmiş dış cephesinde; en hareketli unsur son cemaat yerine açılan ana giriş kapısıdır. Giriş kapısı dıştan eyvan görünümü arz eden iki niş içerisine alınmıştır. İç kısımdaki ikinci niş yan taraflarda sütuncelerle çevrilidir. Mukarnas kavsaralı, basık kemerli kapının hemen üst kısmında yapının kitabesi (Kara, 2000: 14) yer almaktadır. Yapının kitabesi, mukarnas kavsara ile basık kemerin arasına yerleştirilmiştir. Yapının yanında yer alan kare kaideli ve silindirik gövdeli minare günümüz eseridir (Fotoğraf 8).

Çizim 6: Elti Hatun Cami Planı (Bünyamin Kara)

Fotoğraf 8: Elti Hatun Cami Genel Görünüş (2010)

Süleymaniye Cami

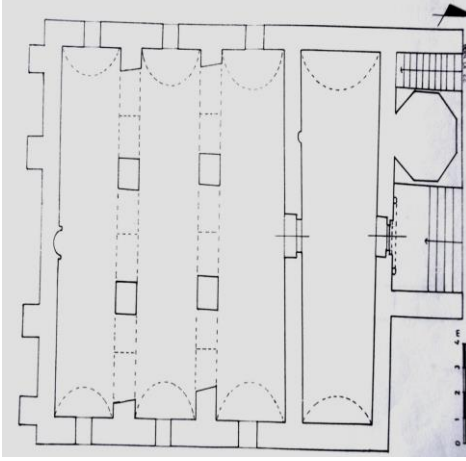
Çemişgezek İlçesi'nin Kale Mahallesi'nde yer alan ve "Kale Cami" olarak da bilinen bu yapının inşa tarihi, günümüze ulaşan bir kitabesi olmadığı için kesin olarak bilinmemektedir. Fakat yapının, enine düzenlenmiş planı ve tuğla ile yapılmış minaresinden dolayı; büyük bir kısmının 18. yüzyılda elden geçirildiği anlaşılmaktadır (Sözen, 1971: 32). 15-

16. yüzyıllarda inşa edildiği düşünülen (Kara, 2000: 8) yapı; mihraba paralel düzenlenmiş üç sahnalı ana mekânı ve kapalı son cemaat yeri ile dikdörtgen bir plana sahiptir (Çizim 7). Yapının tamamında kesme taş ve tuğla kullanılmıştır. Cami arazinin topoğrafik konumu nedeniyle, zemin seviyesinden aşağıda kalmaktadır.

Üç sahnalı ana mekân, sivri kemerler ile taşınan beşik tonozlarla örtülmüştür. Güney bölümde yer alan ve dikdörtgen bir şema taşıyan mihrap, istiridyeye formu taşıyan kavsara ile hareketlendirilmiştir. Sade sayılabilecek mihrabın sağında ise tamamı kesme taştan yapılmış minber yer almaktadır. Yapının kuzey kısmında kalan ve beşik tonozlarla örtülü son cemaat yeri, ana mekâna giriş kapısının seviyesinden itibaren yükseltilmiştir.

Dış cephesi sade olan yapı, doğu ve batı duvarlarında yer alan beş adet dikdörtgen formlu pencere ile hareketlendirilmiştir. Güney cephe ise payandalarla desteklenmiştir. Yapının ana giriş kapısı batı kısmında yer almaktadır. Ana giriş kapısı, iki yanında başlıklı sekizgen sütunlar ile bunları birbirine bağlayan sivri kemer ve silmelerle hareketlendirilmiştir. Bugün bu kapı toprak seviyesinden aşağıda kalmıştır (Fotoğraf 9).

Yapının tarihlendirilmesinde önemli bir rol oynayan kare kaideli, tek şerefeli, silindirik gövdeli ve külah ile örtülmüş minare ise kuzey cephenin doğusunda yer almaktadır. Gövde ve petek kısmı tuğladan, diğer bölümleri ise kesme taştan yapılmış minare, yer yer kullanılan firuze renkli çiniler ve tuğlaların farklı dizilmesiyle hareketlendirilmiştir.

Çizim 7: Süleymaniye Camii Genel Planı
(Bünyamin Kara)

Resim 9: Süleymaniye Camii Genel Görünüşü (2010)

Çelebi Ağa (Bey) Camii¹⁰

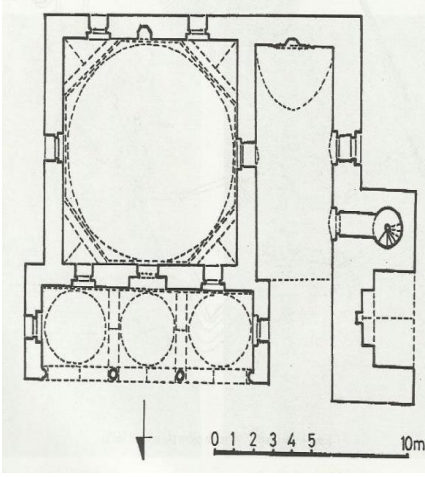
Pertek İlçesi'nin Soğuk Pınar Mahallesi'nde yer alan yapı, kitabesinde yer alan yazıya göre; 1568 yılında Çelebi Bey tarafından inşa ettirilmiştir (Kara, 2000: 20). Fakat bu yapı Keban Baraj Projesi nedeniyle baraj suları altında kalacağı için, 1971 yılında ODTÜ ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün ortak çalışması sonucunda, taşları sökülerek bugün bulunduğu yere taşınmış ve yeniden inşa edilmiştir. Eski bulunduğu yerde imaret, hazire, medrese ve bitişik olan çeşme ile birlikte külliye şeklinde tasarlanmıştır (Danık, 2004: 191). Yapının günümüze ulaşan kısımları ise merkezi planlı cami ile batısında yer alan ek binadır (Çizim 8). Yapının çeşmesi 1562'de, minare 1573'de yapılmıştır.¹¹

9 x 9 m. ölçülerindeki kare planlı ana mekân, sivri kemerler üzerinde yer alan ve sekizgen formlu bir kasnak üzerine sekizgen formlu bir külâh ile kapatılmış kubbe ile örtülmüştür. Kubbeye geçişlerde tromplar

¹⁰ Bu yapı; "Çelebi Ali Camii", "Aşağı Camii", "Ali Oğlu Çelebi Camii", "Çelebi Camii", "Çelebi Bey Camii", "Meydan Camisi" ve "Aşağı Çelebi Ali Camii" olarak da bilinmektedir. Yine yapıya ismini veren kişi veya kişiler hakkında da bir görüş birliği mevcut değildir (Danık, 2004: 19).

¹¹ Yapım tarihi belli olmasına rağmen yapının Ak Koyunlu mu veya Osmanlı yöneticileri mi tarafından inşa ettirildiği belli değildir (Sumer, 1990: 633)

kullanılmıştır. Oldukça küçük boyutlara sahip bu mekân, güney ve kuzeyde ikişer, doğu ve batı da ise birer ve kubbe üzerinde yer alan dört adet pencere ile aydınlatılmıştır. Güney duvarda yer alan beşgen nişli mihrap oldukça yalındır. Yapının kuzeyinde yer alan son cemaat yeri; ortada iki sütun ile doğu ve batıda doğrudan duvarların üzerine oturan üç sivri kemer ile taşınan üç adet kubbe ile örtülmüştür. Bu mekânın orta kısmında ana mekâna girişi sağlayan ve üzerinde yapının kitabesinin yer aldığı, sivri kemer alınlıklı giriş kapısı yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultulu ve 8.90 X 3.90 m. boyutlarındaki, içten beşik tonozlarla örtülmüş ek mekâna giriş son cemaat yeri ve çeşme arasında kalan sivri kemerli bir açıklıkla sağlanmıştır. Bu ek mekânın ana mekân ile bağlantısı, doğu duvarına açılan dikdörtgen formlu bir penceredir. İçi sıva ile kaplanmış bu mekânın güney duvarında sade bir mihrap, batı duvarında ise minareye çıkışı sağlayan bir kapı yer almaktadır. Bu yapının kuzeybatı cephesinde bir çeşme yer almaktadır. Minare kaidesi de bu çeşmeye bitişik olarak tasarlanmıştır. Çeşme sivri kemerli eyvan biçiminde yapılmıştır. Duvarların her iki yanında sütunceler yer almaktadır. Batı cephesinde yer alan silindirik gövdeli minare, çatı hizasından itibaren yükseltilmiştir. Minareye, şerefe altında yer alan mukarnas sarkıtlarla ve petek ile külah arasında yer alan bir sıra mukarnasla hareketlilik verilmiştir. Yapının son cemaat yeri, minare kaidesi ve çeşmesi iki renkli taş kullanımı ile hareketlendirilmiş olup; yapının bütün cephelerinde simetrik bir süsleme anlayışı yoktur (Fotoğraf 10-II).

Çizim 8: Çelebi Ağa (Bey) Cami Planı (Bünyamin Kara)

Fotoğraf 10: Çelebi Ağa (Bey) Cami Genel Görünüş (2010)

Fotoğraf 11: Çelebi Ağa (Bey) Cami Genel Görünüş (ODTÜ, Doomed by the Dam)

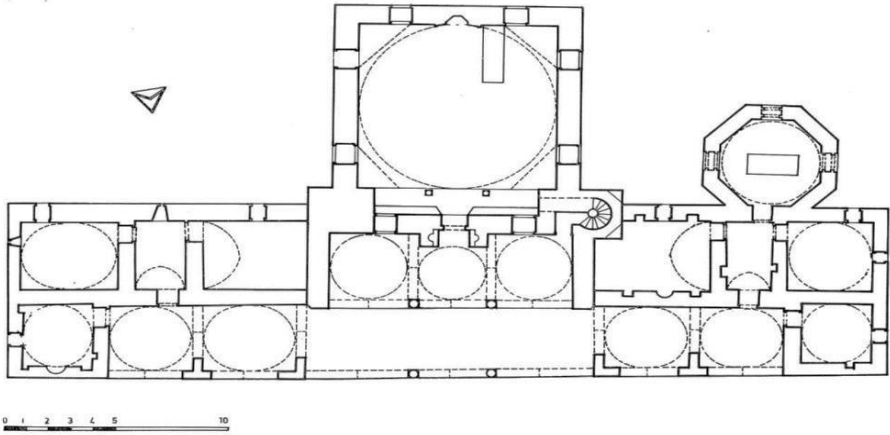
Salih Bey (Sağman) Cami

Yapım tarihi kesin olarak bilinmese de, Keyhüsrev Bey'in oğlu Salih Bey tarafından inşaatına başlanmıştır.¹² Yapı, medrese?, türbe ve çeşme birimleri ile bir külliye şeklinde tasarlanmış olup; bazı araştırmacılar tarafından çok fonksiyonlu cami olarak nitelenmiştir (Tükel, 1969: 229-242).

Cami, kare planlıdır (Çizim 9). Sekizgen kasmağa oturan kubbe merkezi planlı ana mekânı örtmektedir. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Ana mekânın giriş kısmında doğu-batı yönlü bir kemer açıklığı yer almaktadır. Ana mekân içerisinde yer alan ve üzerinde yer yer geometrik bezemelerin olduğu iki kristalli mermer minber ve yarım altıgen planlı mukarnashlı mihrap oldukça sade tasarlanmıştır. Mihrap nişinin iki yanında sütunceler yer almaktadır. Minberin bir kısmı yıkılmıştır. Ana mekânın iç duvarlarında yer yer 16.yüzyıla ait çini panolar yer almaktadır. Bu pano parçaları, iç mekânın duvarlarının belli bir seviyeye kadar çini ile kaplandığını göstermektedir. Bu çinilerin devşirme olduğu anlaşılmaktadır. Üç birimli son cemaat yeri kubbelerle örtülmüştür. Kubbelere geçişte pandantif kullanılmıştır. Son cemaat yerinin batısı minarenin giriş kapısı, doğusu ise işlevi kesinlik kazanmayan bir birimin duvarı ile sınırlandırılmıştır. Yapının taç kapısı dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlanmış, mukarnashlı, renkli taşlar ve oyma bezemelerle hareketlendirilmiştir. Kapının iki yanında ikişer adet sütunce yer almaktadır. Bu sütuncelerin iç kısmında kalanlarının alt bölümü kum saati şeklindedir. Yapı duvarlardaki ve kubbedeki pencereler ile aydınlatılmıştır. Ana mekânın batı ve doğu kısmında yapıya bitişik çeşitli birimler mevcuttur. Bu birimlerin ana mekâna sonradan eklendiği bilinmektedir (Tükel, 1969: 231). Batı kısmında işlevi netlik kazanmayan, tonoz ve kubbe örtülü 4 birim, iki kubbeli revak birimi ile sekizgen planlı, kubbe örtülü türbe yer almaktadır. Türbenin içerisinde biri Keyhüsrev Bey veya oğlu Salih Bey'e ait üç adet sanduka yer

¹² Yapının kitabesi ve kaydı bulunmadığı için bazı araştırmacılar, yapıyı yanında yer alan çeşmedeki kitabedeki tarihten bu yapıyı 16. yüzyılın ikinci yarısına (1565-1575) tarihlemişlerdir (Tükel, 1969: 230-231).

almaktadır¹³. Yapının doğu bölümünde de kubbe ve tonozlarla örtülü dört birim ve iki adet kubbeli revak birimi bulunmaktadır. Batı kısımda yer alan birimlerle bir simetri oluşturan bu birimler, oldukça harap durumdadır. Bu birimlerin işlevi tam olarak bilinmemektedir. Yapının minaresi, yapıdan bağımsız olup, batı kısımda yer almaktadır. Taş kaideli, silindirik gövdelidir. Minareye dışarıdan ve ana mekândan çıkılmaktadır. Minare gövdesi üzerindeki alçı bezemeler ve çiniler dikkat çekmektedir (Fotoğraf 12). Caminin iki adet çeşmesi ise kuzeybatı kısmında yer almaktadır. Her iki çeşme de geniş bir eyvan şeklinde tasarlanmış, kesme ve moloz taş ile yapılmıştır (Fotoğraf 13). Çeşmelerden birinde ters konulmuş ve okunamaz halde bir kitabe mevcuttur. Diğer çeşmede ise bir kitabe ile onun üzerinde de bir kitabe boşluğu vardır. Külliye yapılarının tamamında kesme ve moloz taş birlikte kullanılmıştır. Özellikle iki renkli kesme taş kullanımı bu bölgedeki diğer yapılarda da göze çarpmaktadır. Yakın zamanda restore edilen Sağman Cami giriş cephesindeki mermer ve somaki taştan yapılmış sütunlar bugün yerinde mevcut değildir.

Levha : 1 — Sağman Salih Bey Camisinin planı (röleve)

Çizim 9: Salih Bey (Sağman) Cami Planı (Ayşıl Tükel)

¹³ Bazı kaynaklarda bu sandukalardan birinin Keyhüsrev Bey'e, yapıyı diğerinin ise oğlu Salih Bey'e ait olduğu belirtilmiştir. Yine mezar taşının kitabesinde yer alan tarihlleme de 1575 ile 1589-1590 gibi iki değişik zamanı vermektedir (Tükel, 1969: 236, Çeçen, 1985: 10).

Fotoğraf 12: Salih Bey (Sağman) Cami Genel Görünüş (2010)

Fotoğraf 13: Salih Bey (Sağman) Cami Çesmeler (2010)

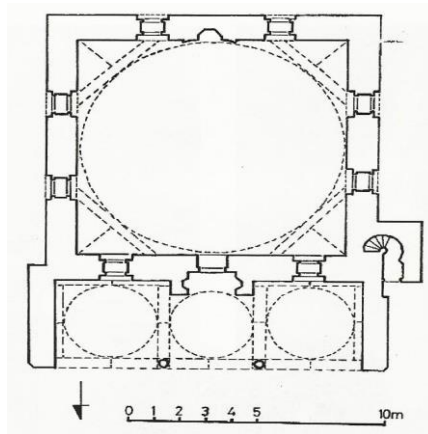
Sungurbey Cami

“*Baysungur Cami*” ve “*Yukarı Cami*” olarak da bilinen bu camii Pertek'te Soğuk Pınar Mahallesi'nde yer almaktadır. Bu camii de Çelebi Ağa Cami gibi, Keban Baraj Projesi nedeniyle baraj suları altında kalacağı için, 1971 yılında ODTÜ ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün ortak çalışması sonucunda, yapı taşları sökülerek bugün bulunduğu yere taşınmış ve yeniden inşa edilmiştir. Camii Rüstem Bey'in oğlu Sungur Bey tarafından 16. yüzyılda yaptırılmıştır.¹⁴ Yapı yeni yerine taşınmadan önce yanında hamam, hazire ve kantariye binaları ile külliye şeklinde tasarlanmıştır (Danık, 2004: 189). Bugün sadece cami kısmı günümüze ulaşmıştır. Cami merkezi planlı olup, kuzeyinde yer alan son cemaat yeri ile kuzeybatıdaki minareden ibarettir.

Kare planlı ana mekân (Çizim 10), doğrudan duvarlara oturan ve tromplarla geçişin sağlandığı, dışarıdan sekizgen bir kasnak üzerine oturan

¹⁴ Yapının kesin tarihi tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar yapıyı Harput Müzesi'nde yer alan kitabeye (bugün varlığı sorunludur) dayandırarak 1572-73 yılına (ODTÜ, 1967: 12), bazıları ise yine aynı kitabeye dayandırarak 1577 yılına tarihlendirmişlerdir (Kara, 2000: 17).

ve kurşun ile kaplanmış bir kubbe ile örtülmüştür. Ana mekân her duvarda ikişer olmak üzere sekiz pencere ve kubbe kasnağında yer alan sekiz pencere ile aydınlatılmıştır. Güney duvarda yer alan mihrap ise, beşgen mihrap nişi ve mukarnas kavsaralar ile hareketlendirilmiştir. Yapının son cemaat yeri kuzey tarafta yer almakta olup; dikdörtgen planlıdır. Bu bölüm ortada yer alan iki adet sütun ile taşınan sivri kemerler ile yan duvarların üzerine oturtulmuş üç adet kubbe ile örtülmüştür. Bu bölüme giriş her iki yanında birer adet olan, sivri kemerli pencereler arasındaki taç kapıdan girilmektedir. Dışa taşkın bir görünüme sahip bu kapı; her iki yanında yer alan nişlerle eyvanımsı bir görünüme sahiptir. Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan minare ise, ana mekân ile son cemaat yerinin kesiştiği köşede yer almaktadır. Çatı hizasında kadar kaide ile yükseltilmiş olan minare silindirik gövdelidir. Yapının tamamında kesme taş kullanılmış, bazı cephelerde ve minarede iki sıra renkli taş kullanılarak, dış cepheye hareketlilik kazandırılmıştır (Fotoğraf 14-15).

Çizim 10: Sungurbey Cami planı (Ertuğrul Danık)

Fotoğraf 14: Sungurbey Cami Genel Görünüş (2010)

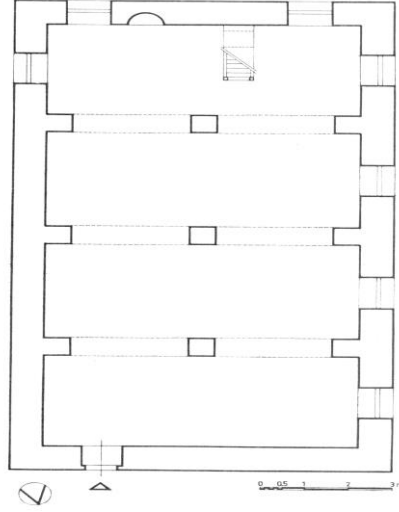

Fotoğraf 15: Sungurbey Cami Genel Görünüş (ODTÜ, Doomed by The Dam)

Ulukale Cami

Çemişgezek İlçesi'nin Ulukale Köyü'nde yer alan bu yapı, köy ile aynı ismi taşımaktadır. Cami, 1793/1794 yıllarında bir dönem Diyarbakır'da valilik yapan Yusuf Paşa tarafından yaptırılmıştır (Sözen, 1973: 122).

Oldukça yalın bir özelliğe sahip yapıda dikdörtgen planlı olan ana mekân, mihraba paralel uzanan dört sahna ayrılmıştır (Çizim 11). Bu dört sahnın tam orta ekseninde yer alan üç adet kalın ayak ile duvarlar birbirine kemerlerle bağlanmıştır. İç mekân, doğu ve batı duvarlarındaki pencereler ile aydınlatılmıştır. Düz bir örtü sistemi ile örtülmüş olan ana mekân oldukça yalın olup, mihrap ve minber de bu duruma uygun tasarlanmıştır. Orta ekseninde yer alan kalın ayaklardan dolayı mihrap ve giriş kapısı sola kaydırılmıştır. Yapının son cemaat yeri geç devirde yapılmıştır.

Çizim II: Ulukale Cami Planı (Metin Sözen)

Sonuç

Tunceli il sınırları kapsamında günümüze ulaşan ya da ulaşamayan tarihi dini yapılar; bu bölgenin sosyal, kültürel ve dini tarihine ışık tutmaları, yaptıkları dönemlerin özelliklerini yansıtmaları ve tarihi öneme sahip olmaları bakımından dikkat çekicidir. Yine bu dini yapılar; tarih içerisinde Hıristiyan, Müslüman ve diğer inançlara sahip toplulukların yaşadıkları bölgeleri, hangi dönemlerde daha yoğun imar faaliyetlerinde bulduklarını da göstermektedirler. Fakat çeşitli araştırmacıların yapmış olduğu çalışmalara konu olan bu yapılardan İslam inancının temsili olan camiler detaylı bir biçimde araştırılmış ve bunların mimari çizimleri ile görsel belgelendirilmeleri yapılmış olmasına rağmen; kilise-şapel gibi Hıristiyan dini yapıları genellikle göz ardı edilmiştir.

Tunceli'deki tarihi dini yapılarla ilgili belki de en detaylı araştırma; 1970'li yıllarda Keban Baraj Gölü Projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Özellikle Tunceli'nin Pertek İlçesi sınırlarında yer alan ve baraj gölü suları altında kalabilecek tarihi yapılar araştırma projesinde yer almıştır. Ticari, dini, sivil yapıların çoğu belgelendikten sonra kaderine terk edilmiştir. Ancak birkaç cami ve bunlara bitişik inşa edilmiş yapılar oldukları yerlerinden sökülmüş ve bugünkü yerlerine taşınmışlardır. Çelebi Ağa (Bey) Cami ve Sungurbey Cami gibi külliye şeklinde tasarlanmış olan bu

camilerden günümüze taşınan kısımlarının dışında imaret, medrese, hazire gibi diğer bölümleri ulaşmamıştır. Yine aynı bölgede belgelenen kilise-şapel gibi Hıristiyan dini yapıları ise kaderlerine terk edilmiş ve sular altında kalmıştır. Bütün bu olumsuz duruma rağmen 1970'li yıllarda Pertek ilçesinde yoğun bir araştırma ve belgeleme faaliyeti yürütülmüştür. Yine bu bölgenin dışında çeşitli tarihlerde yapılmış ve Tunceli il sınırları içerisindeki belli yapı topluluklarını inceleyen tez çalışmaları da mevcuttur. Ancak bütün bu belgeleme ve araştırma çalışmaları detaylı bir şekilde yapılmamış, incelenen yapıların dönemsel özellikleri ve çağdaşı olabilecek diğer yapılar ile karşılaştırılmasına gidilmemiştir. Bu durum bugün gün yüzünde olmayan bu yapıların tekrar araştırılmasına ve yeniden değerlendirilmesine engel olmaktadır. Özellikle bu bölgede bulunan kilise ve şapel gibi yapılar inşa edildikleri dönemlerin sosyal, kültürel ve sanatsal değişimlerini ve Süryani ve Ermeni topluluklar ile ilgili yapılan iskân politikalarını yansıtan birer görsel materyal olmaları bakımından önemlidirler. Ne yazık ki bu yapılar hakkında detaylı araştırmalar yapılmaması tarihi, kültürel ve sosyal okumaların eksik kalmasına yol açmaktadır.

Yapılan bu çalışmada Tunceli il sınırları içerisinde kalan ve haklarında az da olsa değerli çalışmaların yapıldığı tarihi yapılardan, bölgenin dini ve kültürel tarihine ışık tutabilecek dini yapılar seçilmiştir. Fakat çalışma boyunca fark edilen önemli bir nokta; ister 1970'li yıllarda kısa bir dönemde yapılmış, ister çeşitli araştırma ve tez çalışmaları kapsamında belli dönem ya da yapı grupları incelenmiş olsun bütün bu bahsi geçen çalışmalarda çeşitli eksikliklerin olduğudur. Bahsi geçen inceleme ve araştırmalarda bu yapıların çoğu eş zamanlı yapılarla karşılaştırılmadan ve mimarlık tarihindeki önemleri ele alınmadan incelenmiştir. Bu duruma ek olarak yapıların tarihleri, banileri ve orijinal halleri bağlamında eksik bilgiler yer almaktadır. Yine bu çalışma kapsamında öne çıkan diğer bir önemli nokta ise haklarında az çok çeşitli araştırmaların yapıldığı kilise ve cami gibi dini yapıların dışında yörede yaşayan ve yöre halkının çoğunluğunu oluşturan Alevilerin dini mekânları hakkında yeterli araştırmaların mevcut olmamasıdır. “*Dam-Büyük Dam*” diye değişik isimlerle adlandırılan bu ibadet yerleri hakkında oldukça az bilginin ve araştırmanın bulunması; bu yapıların mevcudiyeti ve dağılım alanları hakkında kısıtlı bilgiye sahip olmamıza neden olmaktadır.

2010 yılında bölgede tarihi yapılar ile ilgili yapılan çalışmada; günümüze kadar ulaşabilmiş Hıristiyan yapılarının bu bölgede yaşayan Hıristiyan halkın artık mevcut olmayışı (bu durum doğrudan kullanılmayan bu yapıların yok olmasına neden olmaktadır), bu yapılar ile ilgili yazma eserler ile kaynakçaların Türkçeye kazandırılmayışı ve ilgisizlik nedeniyle oldukça harap durumda olduğu gözlemlenmiştir. Buna birde yoğun kaçak kazılar eklenince, geri dönüşü olmayan tahribatlar kaçınılmaz hale gelmektedir. Fakat yapılan gözlemlerde sadece Hıristiyan dini yapılarının değil, Elti Hatun Cami ve Salih Bey (Sağman) Cami gibi Müslüman yapılarının da bakımsızlıktan ve ilgisizlikten oldukça harap bir hale geldiği fark edilmiştir. Bölge halkının duyarsızlığı ve yapıların hızlı tahribatından dolayı Tunceli il sınırları içerisinde kalan kültür varlıkları üzerine detaylı projelerin geliştirilmesi ve bu yapıların bir an önce kayıt altına alınması gerektiği bir kez daha anlaşılmıştır.

Tunceli il sınırları içerisinde kalan tarihi dini yapılar ile ilgili bu çalışma; çeşitli zamanlarda araştırılıp, incelenmiş dini yapıların derli toplu bir halde yeniden ele alınmasını ve bu yapıların sanat tarihi açısından ne kadar önemli olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bilindiği gibi dini yapı kavramının sadece ibadethaneleri kapsamadığı, bunlara paralel manastır, medrese gibi dini eğitim kurumlarını veya türbe, mezarlık gibi ölüm ve ölümden sonraki yaşamı yansıtan yapıları da kapsadığı bilinmektedir. Fakat yapılan çalışmanın genişleyip dağılmaması ve başka bir çalışmanın konusu olabileceği için, bu çalışmada sadece dini ibadethaneler ele alınmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz bölge genelinde oluşturulacak araştırma projeleri ile farklı dini topluluklara ait dini yapılar tek tek incelenmeli, bunların tarihsel ve sanatsal önemleri detaylı bir biçimde ele alınmalıdır.

KAYNAKLAR

AKÇAY, İlhan (2004): "Pertek-Til Köyü Eserleri", *Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar I*, (Haz. Serkan Erdoğan), Ankara, Kalan Yayınları, s.179-186.

ARSANTAŞ, Yüksel (2008): "Paleolitik Çağ'da Elazığ Yöresi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 2, s.367 -377.

- AŞAN, M. Beşir (1988): “Elazığ-Bingöl-Tunceli İlleri Ortaçağ Yüzey Araştırması, 1987”, *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 529–554.
- _____ (1992): *Elazığ-Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri (XI-XII. Yüzyıllar)*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ÇEÇEN, Kazım (1985): “Sağman Köyü”, *Sanat Dünyamız* 28, İstanbul, s.7-12.
- DANIK, Ertuğrul (2004): “Pertek Baysungur ve Çelebi Ali Camii”, *Vakıflar Dergisi XXVIII*, Ankara, s. 185-210.
- GÜVEN, Kenan (1991): *Tabiat Güzellikleri ve Kültürel Değerleri İle Tunceli*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- KARA, Bünyamin (2000): Tunceli'deki Türk Dönemi Mimari Eserleri, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KOŞAY, H., Zübeyr (1976): *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968–1970*, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları.
- KÖKTEN, İ., Kılıç (1974): “Keban Baraj Gölü Alanında Dip Tarih Araştırmaları 1971”, *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, s.1-5.
- _____ (1976): “Keban Baraj Gölü Alanında Dip Tarih Araştırmaları 1972”, *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, s.1-3.
- KÖROĞLU, Kemallettin (2007): “New Observations on The Origin of the Single-Roomed Rock-Cut Tombs of Eastern Anatolia”, *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan*, İstanbul, Ege Yayınları, s. 445-456.
- MOLYNEUX, Seel, Captain L. (1914): “A Journey in Dersim”, *The Geographical Journal*, Vol. 44, No: 1, pp. 49-68
- SEVİN, Veli (1999): *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, Der Yayınları.
- SİNCLAİR, Thomas A. (2004): “Ergan Ermeni Manastır Kilisesi”, *Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar I*, (Haz. Serkan Erdoğan), Ankara, Kalan Yayınları, s. 177-178.
- SÖZEN, Metin (1971): “Çemişgezek'de Türk Eserleri ve Yelmaniye Camisi”, *Sanat Tarihi Yıllığı IV*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, s. 29-41.
- _____ (1973): “Çemişgezek'in Ulukale Köyü'ndeki Mimari Eserler”, *Sanat Tarihi Yıllığı V*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, s. 134.

- SÜMER, Faruk (1990): "Doğu Anadolu'da Moğol ve Türkmen Devirlerine Ait Bazı Tarihi Yapılar Hakkında Düşünceler", *Bellekten*, Cilt: LIV, Sayı 210, Ankara, Türk Tarih Kurumu Baimevi, s. 631-639.
- THIERRY, Jean-Michel (2012): "Erkayn Enkuzik (Erhan) Manastırı", *DERSİYAD*, Temmuz, s. 24-25
- _____ (2005): "Tunceli'de Thil (Korluca) Kiliseleri", *Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar II*, (Haz. Serkan Erdoğan), Ankara, Kalan Yayınları, s. 115-144.
- TÜKEL, Işıl (1969): "Sağmandaki Çok Fonksiyonlu Salih Bey Camisi", *Vakıflar Dergisi VIII*, s. 229-242.
- ODTÜ (1967): *Doomed by the Dam: A Survey of the Monuments Threatened by the Creation of the Keban Dam Flood Area*, Elazığ 18-29 October 1966, Ankara.
- DERSİYAD (2012): "Dersim Halvori Surp Garabet Vankı", Mayıs-Haziran, s. 56-60.

TAŞERONLAŞMA VE TAŞERON UYGULAMALARI BAĞLAMINDA ‘HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ’ İDEALİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Servet GÜN*

Özet

Bu çalışma, esas olarak piyasa ideolojisinin kurumsal yapısının yeniden üretiminde piyasaya içkin olan bazı kavram ve sorun alanlarının meşrulaştırılmasında kullanılan araçlardan birisinin hukuk olduğunu ileri sürmektedir. Piyasanın işleyiş mantığından kaynaklı bir sorun olarak ortaya çıkan taşeronlaşmanın toplum nezdinde belirli ölçülerde meşrulaşmasında etkili olan hukukun meşrulaştırma sürecindeki rolü ve işlevi tespit edilmektedir. Taşeronlaşma sorununa ‘hukukun rolü ve işlevi’ temelli bir yaklaşım, ilk bakışta sorunu hukuk aracılığıyla açıklama çabası gibi gözüke de; hukuk bu yaklaşım içerisinde ‘açıklayan’ değil, ‘açıklanan’ pozisyonunda hegemonik bir ideoloji olarak sorunsallaştırılmaktadır.

Anahtar Kavramlar: hukuk, taşeronlaşma, hegemonik ideoloji, hukuk fetişizmi

Abstract

An Analysis on the Ideal of ‘The Rule of Law’ In The Context of Subcontracting and Subcontracted Implementations

This paper basically argues that the law is one of the tools which are used to legitimize some concepts and problem areas which are inherent in market economy to reproduce the institutional structure of market ideology. To some extent the law has an impact on legitimizing subcontracting which is resulting from functioning market economy in society and the paper determines this role and the function of the law. Even though at the first sight approaching the subcontracting problem from a perspective ‘the role and the function of the law’ may seem as an effort to explain the problem

* Yrd. Doç. Dr.,Tunceli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, servet62@gmail.com

through the law, in this approach the law as a hegemonic ideology is treated as an explained one, not explanatory.

Keywords: the law, subcontracting, hegemonic ideology, fetishism of the law

GİRİŞ

Son yıllarda akademik alanda yazılanların önemli bir kısmı küresel *piyasa ideolojisiyle* örtüşen ya da en azından küresel *piyasa ideolojisiyle* ters düşmeyen çalışmalar olmaya özen göstermektedir. Bu hipotezi sınamak için herhangi bir üniversitenin veri tabanından piyasa yönelimli bir kavramla tarama yapmak; ya da herhangi bir üniversitenin açık arşivinden son yıllarda yazılmış lisansüstü tez başlıklarını incelemek ve yine üniversitelerin/akademisyenlerin büyük oranda çeşitli piyasa projeleriyle akademik gündemlerinin belirlendiğini izlemek yeterli olabilir. Piyasa talepleriyle belirlenen çalışmalar, ‘en önemli silahları’ olan eleştirel pozisyonlarını bir kenara bırakarak *piyasa ideolojisinin* kuramsal yapısını yeniden üretmektedir. Yeniden üretim, piyasaya içkin birçok kavram ve sorun alanının çeşitli araçlarla meşrulaştırılması sürecine de eşlik etmektedir. İktisat, hukuk, istatistik ve diğer birçok disiplin ile alanında isim yapmış araştırmacılar veya akademisyenler, piyasanın yeniden üretimi sürecinde çeşitli işlevler üstlenebilmektedir. Örneğin bir akademisyenin bir televizyon programında çalışma yaşamının önemli sorun alanlarından biri olan taşeronlaşmanın “küçük ve orta ölçekli girişimciliği geliştirip kârlı imkânlar sağlayacağını, küresel düzeyde rekabeti arttıracığını, ülke ekonomisine çok büyük katkılar yapacağını ve taşeronlaşmanın hukukumuzda 1937 yılından beri zaten var olduğunu, devletin bu çağda artık temizlik yapmayı yemek pişirmemesi gerektiğini” uzun anlatması ve aşağıda taşeronlaşmayla ilgili anlatacaklarımızı göz ardı ederek hiç anlatmaması; nihayet bu tür faaliyetlerin/anlatıların birçok ‘akademik çalışma’yla desteklenmesi vs. taşeronlaşmayı dolayısıyla piyasanın önemli bir sorun alanını büyük oranda meşrulaştırmaz mı?

Buradaki sorun, bir akademisyenin bazı argümanları kullanarak herhangi bir konuyu nasıl ele aldığı ya da aktardığı değildir; sorun, ekonominin işleyiş süreci içerisinde ortaya çıkmış olan önemli bir sorun alanının sorunsuz olarak gösterilebilmesidir. Dolayısıyla bu biçimde bir

'bilgi' üretimi, giderek sosyal olguların anlaşılmasını önleyen ve akademi başta olmak üzere toplumu genelleyen hegemonik 'düşünce kalıpları içerisine hapseden' epistemik bir şiddete¹ dönüşmektedir. Bu bağlamda, olguyla örtüşmeyen ve fakat ilgili yazında kabul görmüş (ki kabul görmesi ilgili olguyu doğru ve nesnel bir şekilde açıkladığı anlamına gelmez) onlarca kavramın izlerini yine ilgili yazından sürmek mümkündür.

Çeyrek asırdır farklı sektör uygulamaları bağlamında birçok çalışmaya sıkça konu olmuş bir olgu olan taşeronlaşmayla ilgili alan yazının ilgisini ağırlıklı olarak uygulama safhasına yöneltmesi, olgunun kendisini en iyi ihtimalle uygulamadan kaynaklanan sorunlar statüsünde tartıştırmaya başlatmış ve çözüm önerileri bir bakıma çözüm ihtimali durumunda taşeronlaşmayı meşrulaştıracak bir noktaya getirmiştir. Oysa uygulamadan kaynaklanan sorunların büyük oranda taşeronlaşma olgusuna içkin olması, dolayısıyla öncelikle, bir emek biçimi olarak taşeronlaşma olgusuyla sorunu tartışmaya başlamayı gerekli kılmaktadır. Böyle bir başlangıç, toplumsal bir olgu olarak taşeronlaşmadan bir kavram olarak taşeronlaşmaya geçişteki o belirsiz ama "meşrulaştırıcı" zemini anlamlandırmak için de gereklidir. Belirsiz ve fakat meşrulaştırıcı o zemin yazının ilerleyen sayfalarında *hukuk ideolojisi* olarak ifade edilecektir.

Taşeronlaştırmaya karşı mücadele eden bir sendikacının "taşeronlaştırma hukuksuz bir biçimde yapılıyor" cümlesi, taşeronlaşma meselesinde dikkatleri nasıl da uygulama alanına çekiyor. Oysa hukuka -ya da ifade edilmek istendiği gibi- 'kanunlara uygun' yürütülecek bir taşeron uygulaması sorun olmayacak mıdır?

Bu çerçevede, bu çalışma, kapitalist üretim ilişkileri içerisine tarihsel olarak yer etmiş bir emek biçimi kategorisi olan taşeronlaşma sorununun ve sorunsuz bir emek biçimi olarak meşrulaştırma süreçlerinin izlerini sürecektir. "Taşeronlaştırma hukuksuz bir biçimde yapılıyor" cümlesinden yola çıkılarak tasarlanmış olan bu çalışma, Tunceli Devlet Hastanesi'nde on

¹ M. Foucault tarafından geliştirilmiş olan epistemik şiddet (*epistemic violence*) kavramı, hegemonik ilişkilerin üretilmesini sağlayan ve yeniden üretilmesini güvence altına alan bir 'sessizleştirme programı' olarak açıklanabilir. Spivak (1988) *İkinciller/Ötekiler (Subaltern) Konuşabilir mi?* Adını taşıyan makalesinde *epistemik ihlalin bilimsel olmanın epistemik şiddetle yapıldığını* belirtmektedir (Yetişkin, 2010). Yücesan-Özdemir (2010: 36) taşeron çalışma konusunda egemen yaklaşımın uyguladığı epistemik şiddeti, "taşeron çalışmayı şeyleştirilmesi", taşeron çalışmanın "parçalı etkileri" ve taşeron çalışanların "farklılaşan deneyimleri" bağlamında üç noktaya toplamaktadır.

iki taşeron işçisiyle yapılmış görüşmeler ile gözleme dayalı ampirik bir araştırmanın verileriyle desteklenerek uygulamadan kaynaklanan sorunların bizzat bir emek biçimi olarak taşeronlaşmadan kaynaklandığını, ama bu kaynaklanmanın büyük oranda hukuk aracılığıyla meşrulaştırıldığını ilgili yazından örneklerle zenginleştirerek göstermeye çalışacaktır.

1. Hukuk: Tarihi, Kökeni ve Sınıfsal Dayanakları Üzerine Tespitler

Hatırlanacağı gibi, hemen girişte piyasa ideolojisinin kurumsal yapısının yeniden üretimi bahsiyle piyasaya içkin olan bazı kavram ve sorun alanlarının meşrulaştırılmasında kullanılan araçlardan birisinin de hukuk olduğu belirtilmişti. Burada en temelde piyasanın işleyiş mantığından kaynaklı bir sorun olarak ortaya çıkan taşeronlaşmanın toplum nezdinde belirli ölçülerde meşrulaşmasında etkili olan hukukun, meşrulaştırma sürecindeki rolü ve işlevi tespit edilmeye çalışılacaktır. Taşeronlaşma sorununa ‘hukukun rolü ve işlevi’ temelli bir yaklaşım, ilk bakışta sorunu hukuk aracılığıyla açıklama çabası gibi görülebilir; fakat tam tersine hukuk bu yaklaşım içerisinde ‘açıklanan’ pozisyonunda sorunsallaştırılmaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerinin (taşeronlaşmanın) üretiminde, yeniden üretiminde ve sürdürülmesinde rol oynadığını iddia ettiğimiz hukukun açıklamasına geçmeden önce hukukun tarihi, kökeni ve sınıfsal dayanakları üzerine bazı tespitlerde bulunmak hukukun rolü ve işleviyle ilgili yapılacak açıklamaların temellendirilmesinde ve anlaşılmasında önem taşır.

Marx (2011: 40), ‘hukukun tarihi’ sorusuna “hukukun toplum tarihinden bağımsız bir tarihi yoktur” diyerek kısa fakat özlü bir cevap verir. Hukukun tarihini toplumun tarihine bağlayan Marx, bu cümleyle bir anlamda hukukun toplumdaki kaynaklandığını da ima eder. Marx ve Engels’in (2004: 116) özel hukuk ve özel mülkiyetin doğal topluluğun çözülmesinden kaynaklandığını tespit etmeleri ise, hukukun kökenine veya kaynağına ilişkin bir değerlendirmedir. Bu değerlendirmeden hareketle yapılacak birinci çıkarıma göre, hukuk, üretim araçlarının belli ellerde toplanmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bir bakıma sınıflı topluma geçiş *hukuklu topluma* geçişle aynı anlama gelmektedir. Özel hukukun ve özel mülkiyetin doğal topluluğun çözülmesinden kaynaklandığının tespiti, hukukun özel mülkiyetle birlikte doğduğunu ve özel mülkiyetle birlikte

geliştğini gösteren önemli bir diğer çıkarım olabilir. Mülkiyet ilişkisinin gelişmesi ve/veya yeni biçimlere bürünmesi, mülkiyetle aralarındaki ilişkiden dolayı doğal olarak hukukta da benzer sonuçlar yaratacaktır (Karahanoğulları, 2003: 86-87). Hukukun mülkiyet ilişkilerinden türediğine *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*'nın (1976: 31) Önsözünde 'maddi yaşam koşulları' vurgusuyla² üretim biçimine gönderme yaparak kısmen genişletici bir açıklama getirmiş olan Marx, adı geçen eserinde, her üretim biçiminin kendine özgü hukuksal kurumları geliştireceğini de açık bir şekilde belirtmiştir. Marx, *1844 Felsefe Yazıları*'nda (Karahanoğulları, 2003: 68) din, aile, devlet, ahlak, bilim gibi hukukun da tikel bir üretim biçimi olduğunu ve genel üretim yasasından kaynaklandığını ifade etmiştir.

Hukukun tarihine, kökenine ve kaynağına ilişkin tespitler, toplumsal düzenin hukuk tarafından belirlenmediğini; aksine, hukukun da içinde olduğu toplumsal düzenin üretim ilişkileri tarafından belirlendiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu nedenledir ki hukukun güçlü sınıfsal dayanaklara sahip bir olgu olduğunun altı artık çizilmelidir. Hukukun sınıfsallığı, hukuku yaratan gücün sınıfsallığından kaynaklanmaktadır. Hukukun üretim biçiminden kaynaklanan ihtiyaçları dillendirmesi ve sınıfsal çıkarlar doğrultusunda biçim alması hukukun işlev(ler)inin analiz edilmesiyle açığa çıkarılabilir. Hukukun üretim biçiminden kaynaklanan ihtiyaçları dillendirmesi kuşkusuz basit ve doğrudan bir yansıma değildir. Zira hukuk basit ve doğrudan bir yansıma biçiminde pozisyon almış olsaydı; bu çalışmaya konu olduğu gibi, aşağıda adı geçen çalışmalara da farklı biçimlerde konu olamazdı.

2. Hegemonik ve İdeolojik Bir Zemin Olarak Hukuk

Hukuku eleştirel bir yaklaşımla inceleme konusu yapan yazarlar, onu ya *fetişizm* (Balbus, 1977; Belliotti, 1991; Koloş, 2011) ya *hegemonya* (Kennedy, 1982) ya *ideoloji* (Spitzer, 1983; Collins, 1984; Paşukanis, 2002; Özdemir, 2008) ya da manipülatif içeriğine atfen ve pejoratif bir anlamda *romantizm* (Kutlu, 2011) kavramı eşliğinde ele alıp incelemişlerdir.

² Buna göre, tarihte toplumun ve devletin bütün ilişkileri, bütün dini ve hukuki sistemler, ortaya atılan bütün teorik görüşler, bütün bunlara denk düşen çağların maddi yaşam koşulları belirlendiğinde ve bütün bunlar maddi yaşam koşullarından türetildiğinde doğru bir biçimde kavranabilir.

Hukuk, toplumu bir arada tutan, uygarlığın gelişimini kolaylaştıran veya Hobbes'un 'doğa durumundaki anarşisi'nden³ bizi kurtaran (Bellioiti, 1991: 153) bir kurum mudur? Bu özelliği onu biricik mi yapar? Hukukun karmaşık yansımaları göstermek üzere bir biriyle ilintili bir dizi soruyu gündeme getirmek mümkündür: emek açısından çok büyük tartışmalar yaratan çalışma yaşamına ilişkin bir sorun düzenlemeye konu olduktan sonra yani hukuki bir boyut kazandıktan sonra, soruna ilişkin tepkiler neden kısa sürede dağılır? Toplum ya da emekçiler neden o sorunu bir süre sonra bağrına basar? Örneğin, taşeronlaşma neden yaygın olarak uygulamadan kaynaklanan sorunlar statüsünde tartışılır? Hukuk nasıl bir işlev görür ki toplumdaki bir sorun hukukun sihirli değneğiyle sorun olmaktan çıkar? Nihayet, acaba hukuk, toplumda meşruiyeti sağlayan bir ideoloji işlevi mi görmektedir?

Sınıflı bir toplumda her sınıf için aynı anlama gelebilecek ve aynı işleve sahip bir hukuktan bahsetmek mümkün olmasa da, hukukun her sınıfın yaşamının bir parçası olduğu da bir gerçektir. Hukuk, hâkim sınıf açısından sınıf hâkimiyetlerini inşa edebilecekleri ve sürdürecekleri bir aygıt; halk kitleleri açısından ise rızayı tesis edecek hegemonik ve ideolojik işleve sahip bir araçtır. Egemen sınıf, alt sınıfların zihnine hukukun üstünlüğünü, kurallara uyulması gerektiğini ve istenilen her şeyin elde edilemeyeceği fikrini çeşitli araçlarla kazır (Kennedy, 1982: 179). Doğrudan bir iktidar ilişkisi olan hukuka içkin buyruk ve kurallar, yasal düzenin esaslı bir unsuru olarak işler. Buyruklar, bireye ve onun iradesine yöneliktir ve onun itaatini gerektirir. Buyruklar ve kurallar, bireysel iradeyi sınırlar ya da kurar. Burada sınırlanan ya da kurulan bireyin iradesi, gerçekte bireyüstü bir varlık olan toplumsal insanın iradesidir (Renner'den aktaran, Özdemir, 2008: 197). Hukuk bireyi basitçe tanımaz, onu üretir ve toplumsal bir varlık olarak inşa eder. Nihayet, hukuk bu süreçte kendisini de üreterek tanımlar ve meşrulaştırır (Özdemir, 2008: 198).

Kısacası, hukukun işlevi tarih boyunca egemen üretim ilişkilerini ekonomik ve siyasal iktidarı elinde tutanların ihtiyaçları doğrultusunda

³ Thomas Hobbes ünlü eseri *Leviathan*'da bir devlet kuramı geliştirir. Geliştirdiği bu kuramın merkezi kavramlardan biri 'doğa durumu' kavramıdır. Hobbes, doğa durumunu 'herkesin herkesle savaştığı' kaotik ve anarşik bir durum olarak kurgular. İşte Hebbes, doğa durumundan çıkmanın tek yolunun güçlü bir devlet dolayısıyla doğal yasalara uygun bir hukuk düzeni olduğunu söyler (Agaogulları ve Köker, 2000).

düzenlemek ve sürdürmek olmuştur (Kantar, 2006: 307). Bu işlev ve ilişki nedeniyledir ki Bourdieu (2005: 54) "hukukun gerçek yazarı yasa koyucular değil; toplumun temsilcileridir" diye yazmıştır. Dolayısıyla, sınıfsal sistemin içinden bir ilişki olarak gerçekleşen hukuk, genel toplumsal ilişkilerden ayrılamaz (Paşukanis, 2000: 80) ve sınıflar arası ilişkilerden ve çelişkilerden bağımsız değerlendirilemez. Hukuk, sermaye birikiminin gerçekleştirilmesi hedefine yönelmiş devlet aygıtı dolayımının bir işlevi olarak sınıf ilişkilerini yeniden üretmektedir. Sermayenin yeniden üretimini gerçekleştirecek koşullara odaklanması ve bu koşulları oluşturmaya çalışması aynı zamanda devletin de varlık nedenidir. Devlet müdahaleleri, tabii ki devletin birliğini ve tutarlılığını sağlamak önkoşuluyla mümkün olmaktadır. Ancak şunun da hemen altını yeniden çizmek gerekir ki, hukuk, sermayenin basit bir aracı değildir. Hukukun işlev ve etkileri toplumsal iktidar ilişkilerinin her alanında ideolojiye endeksli olarak devlet üzerinden dolayımlanmaktadır. Kapitalizm, kendi tarihi boyunca değişmez dinamiklere bağlı sabit ilişkiler seti oluşturmadığından; birikimin değişik rejimlere tabi olduğu dönemler ve her döneme karşılık gelen değişik düzenleme biçimleriyle sürmektedir (Özdemir, 2008: 160-181).

Dolayısıyla, hukuk, farklı dönemlerde farklı sınıf taleplerini karşılamak gibi bir işlev üslenmek durumunda kalmakta; konumuz bağlamında içinden geçmekte olduğumuz 'esnekleşme çağı'nda' esnekleşmeye uygun koşulları zorlayarak veya koşullara rızayı üreterek kabulünü sağlamak gibi hegemonik ve ideolojik bir işlev üstlenmektedir. Esnek rejim içerisinde yaygınlaşan taşeronlaşmayla ilgili tartışmaların büyük oranda uygulamadan kaynaklanan sorunlar olarak görülmesi ve bu bağlamıyla taşeronlaşmanın olgusal olarak kabul görmesi, bir bakıma hukukun rızayı da üreten ideolojik işleviyle ilişkilendirilebilir. Bu tespiti açıklamak üzere taşeronlaşma olgusuyla hukuk arasındaki ilişkiye tekrar sonuç kısmında dönmek üzere baştan itibaren bahsi geçen ve bizzat yapısı gereği sorunlu olan taşeronlaşma olgusunu sağlık sektörü örneği üzerinden incelemenin zamanı artık gelmiştir.

3. Bir Emek Biçimi Olarak Taşeron Çalışma

Teknolojik gelişmeler, iş ve emek süreçlerini doğrudan ve dolaylı olarak pek çok açıdan etkilemiştir. Çalışma ilişkilerinin taraflarının

değişmesi, taraflar arasındaki ilişkilerin niteliğindeki değişimler vs. bu etkilemelerden bir ikisidir. Kapitalist iş sürecinde gerçekleşen dönüşüm, günümüz emek süreçlerini büyük oranda yeniden biçimlendiren önemli bir kavramı işaret etmektedir: Esneklik. Esneklik kavramı, üretim sisteminde yeni bir aşama olarak görülen ve kendisini kapitalist sistem içerisinde yeni bir paradigma olarak sunan post-fordist rejimin anahtarıdır. Bir üretim sistemi olarak tabir edilen esnekliğin en önemli unsurlarından birisi ise taşeronlaşmadır (Öngen, 1995: 283-286).

Örgütlü emek karşısında sermayenin yaygın olarak başvurduğu başlıca araçlardan biri olarak kullanılan taşeronluğun ne olduğu ve nasıl tanımlandığı önemlidir. 2003 tarihli 4857 Sayılı İş Kanunu'nun ikinci maddesinde 'alt işveren' başlığında yer alan taşeron ilişkisi şu şekilde tanımlanmıştır:

Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile iş aldığı işveren arasında kurulan ilişkiye asıl işveren-alt işveren ilişkisi denir.

Ekonomik ve teknolojik gelişmelerin bir zorlaması olarak hukuk sistemine girmiş gibi gözükken bir emek biçimi olarak taşeron iş ilişkisi, İş Hukuku'nun tanımına göre, bir firmanın başka bir firmaya bağlı dış işçi kullanması ya da sayılan gerekçelerle işin bir bölümünün başka bir işvene devredilmesidir. İş hukukunun taşeron iş ilişkisi tanımından yola çıkarak, taşeronlaşmanın örneğin neden maliyetleri ve ücretleri düşürdüğüne ve örgütsüzlüğe neden olduğuna ve benzeri birçok soruya cevap bulamayız. İşte tam da bu nedenlerle İş Hukuku'nun tanımıyla yetinmeyerek taşeronlaşma olgusunu yeniden gözden geçirmek durumundayız.

Taşeron çalışmanın bir tanımını yapmak üzere taşeron çalışmaya ilişkin özelliklerin neler olduğunu tespit etmek gerekirse, ilk bakışta şu birkaç özelliğin altın çizmek gerekir: 1) Taşeron çalıştırmada iş değiştirme hızı yüksek, ücretler düşük, çalışma koşulları ağır, sosyal güvencesizlik yaygın, iş sağlığı ve iş güvenliği önlemleri çok düşük ve ciddi sosyal hak kayıpları yaşanmaktadır. 2) Taşeron çalışma, üretim süreci parçalanmasının bir ürünüdür. Bu parçalanma, ana firma ile taşeron firma arasında bir bağımlılık ilişkisi; bağımlılık ilişkisi ise baskı koşullarını yaratır. Taşeron

firma, ana firmanın verdiği işi alabilmek için ücretleri, çalışma saatlerini ve çalışma koşullarını en sert biçimde uygulamaktadır⁴. 3) Taşeron çalışma, işçi sınıfı içerisinde katı bölünmeler yaratır ve hiyerarşik baskı koşullarını yeniden üretir. Üretim sürecinin parçalanması, bölünmeler ve hiyerarşi emek sürecinin örgütlenmesini de sekteye uğratar ve örgütsüzleşmeye neden olur (Yücesan-Özdemir, 2010: 42-43). Üç maddede özetlediğimiz taşeron çalışmanın yukarıdaki özellikleri, bir bakıma 'baskının egemen olduğu bir emek biçimi' olduğunu da ifade eder. Baskının egemen olduğu bu emek biçimi Yücesan-Özdemir (2010: 41) tarafından *despotik emek rejimi* olarak tanımlanır. Baskının rızaya üstün geldiği⁵ taşeronlaşma ya da taşeron çalışma, kapitaliste istediği gibi işe alma ve işten çıkarma, istediği sürelerde çalıştırma, ücretleri asgari seviyede tutma gibi birçok imkân sağlar. Marx'ın *piyasa despotizmi* olarak tanımladığı böyle bir durum, sermayenin emek üzerindeki mutlak hâkimiyetine de işaret eder.

Dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı (ÇSGB) Dinçer'in konuyla ilgili bir soru önermesine verdiği yanıtı göre, 2009 yılı itibariyle kamuda (belediyeler hariç) taşeron aracılığıyla 174.857 işçi çalışmaktadır. Bu işçilerin 108.242'si Sağlık Bakanlığı bünyesinde istihdam edilmektedir (Okcan ve Bakır, 2010: 69). Sağlık Bakanlığı'nın TBMM'nde bir yıl sonraki 2010 Yılı Mali Bütçesi sunumuna göre, hizmet alımı yoluyla (taşeron aracılığıyla) temin edilen personel sayısı 116 bine ulaşmıştır ve bu sayı kamuda toplamda istihdam edilenlerin yüzde 85'ini oluşturmaktadır (Disk-

⁴ Taşeron firmanın ana firmadan iş alabilmek için çalışma koşullarını ana firmanın talepleri doğrultusunda ağırlaştırması ve işçiler üzerinde baskıyı arttırmasına yönelik yukarıda alıntılanıldığı gibi genel bir izlenim olabilir. Ancak, Tunceli Devlet Hastanesi'nde (TDH) 2009 yılından beri taşeron şirket(ler)e bağlı çalışanların davalarına bakan Avukat Başkavak GÜN, TDH'nde işleyişin biraz farklı olduğunu şu detaylarla aktarmaktadır: "Çoğu şirket asıl işverenin yanında adeta bir hayalet gibidir. Dolayısıyla bu uygulamayı yapan, sert çalışma koşulları yaratan, asgari ücret ile çalışmasına rağmen işçilere fazla mesai yaptıran, ulusal bayram ve genel tatillerde çalıştıran, işçilerin yıllık izin kullanmalarına izin vermeyen, bizzat bu çalışma düzenini talep eden ve kuran aslında çoğu zaman asıl işverendir. Çünkü tüm çalışma koşulları bizzat asıl işveren tarafından belirlenir. Alt işverenin varlığı çoğu zaman kâğıt üzerinde kalır. Dediğim gibi sert çalışma koşullarını ortaya çıkaran ilk el çoğu zaman bizzat asıl işverendir, bunu alt işveren yaptığında dahi bunu talep eden asıl işverenin kendisidir" (14 Mayıs 2012 tarihli görüşme notu).

⁵ Yazar, despotik emek rejimi olarak tanımladığı taşeron çalışmanın yanında bir de rızanın hüküm sürdüğü ve fakat baskının da hiçbir şekilde dışlanmadığı emek rejimini ise, gramscian 'hegemonya' kavramına gönderme yaparak, *hegemonik emek rejimi* olarak tanımlar.

Ar, 2011). Sağlık alanında taşeronlaşmanın bu şekilde hızla yaygınlaşması dikkatleri ister istemez özellikle sağlık alanına çekiyor

3.1. Sağlık Hizmetlerinin Piyasalaştırılması

Sağlıkta taşeronlaşmaya giden yolun izleri Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) Kazakistan'ın başkentinde düzenlenen konferansa, 1978 tarihli Alma Ata Bildirgesi'ne kadar gider. Bildirinin en can alıcı ayrıntısı, *toplum katılımı* vurgusudur. Bu kavram, Bildiri'nin *Finansman* başlığında çok net olarak "toplum hizmetlerini finanse etmede toplumun katılımı gereklidir" şeklinde açıklanmıştır. Kısacası, 'katkı', bireylerin ödemeleriyle sağlanacaktır. Alma Ata Bildirgesi, özü itibarıyla sağlıkta özelleştirmeye dayalı bir programın (Aksakoğlu, 2002: 92-94) sinyallerini 1970'lerin sonlarından itibaren vermeye başlamıştır.

1970'lerin sonları aynı zamanda neo-liberal politikaların tüm dünyada yaygınlaştırmaya başladığı bir dönemi işaret eder. Dolayısıyla, sağlıkta taşeronlaşma olgusu, 'sağlıkta neo-liberal dönüşüm' gibi daha büyük bir projenin bir unsuru olarak karşımıza çıkar. 1992-1993 yıllarında DYP ve SHP, "sağlık personelinin sözleşmeli hale getirilmesi" başlığının da içinde olduğu ve neo-liberal politikalarla uyumlu birçok alt başlığı *Sağlık Reformu* ana başlığıyla gündeme getirmiştir (Soyer, 2009: 312). Daha sonra 'Sağlıkta Dönüşüm' adını alan 'Sağlık Reformu' başlıklı neo-liberal politikalar, ağırlıklı olarak 2000'li yıllar ile birlikte realize edilmeye başlanmış (Sönmez, 2011: 33) ve realizasyon süreci bugün hala yaygınlaşarak devam etmektedir (TTB, 2007).

3.2. Sağlıkta Taşeronlaştırma ve Alandan İzlenimler: Tunceli Devlet Hastanesi Örneği

Sağlıkta dönüşüm paradigmasının en önemli başlıklarından biri taşeronlaşmanın sağlık alanında daha fazla/tamamen yaygınlaştırılmasıdır. Bu, kamunun giderek sağlık hizmeti üretiminden çıkarak sadece tüketici hale getirilmesi anlama gelmektedir. Bu bağlamda, sağlık 'sektörü' kademeli olarak özel sektöre kaynak transferinin merkezi haline getirilirken; kamuda çalışan yetişmiş personel ise, özel sektöre doğru ve güvencesiz bir konuma itilmektedir. Gerek merkez ve gerekse çevre ülkelerde sağlık alandaki

taşeron uygulamaları, ağırlıklı olarak temizlik ve güvenlik elemanı alımıyla başlamıştır. Daha sonra 'yardımcı sağlık elamanları' taşeronlaşma yoluyla hastanelerde göreve başlatılmış ve bu süreç, doktor düzeyindeki sağlık personeline kadar uzamıştır (Yücesan-Özdemir, 2008: 260).

Tunceli Devlet Hastanesi'nde henüz yardımcı sağlık elemanı (röntgen teknisyeni, laborant gibi), hemşire veya doktor düzeyinde bir taşeronlaşma süreci yaşanmasa da, o günlerin çok uzak olmadığı taşeronlaşmanın sağlık sektöründeki hızından ve eğiliminden tahmin edilebilir. Bugün için, Tunceli Devlet Hastanesi'nde (TDH) 49 temizlik elemanı, 13 güvenlik elemanı, 8 yemekhane elemanı ve 2 bilgi işlem elemanı olmak üzere toplam 72 işçi taşerona bağlı olarak çalışmaktadır.⁶

Sağlık alanındaki taşeron işçilerin bizzat taşeron işçisi olmaktan kaynaklanan başlıca sorunları, Tunceli Devlet Hastanesi'nde çalışan taşeron işçiler de yaşamaktadır. Örneğin TDH'nde çalışan taşeron işçilerin isimleri de yoktur. Onlar, çalıştıkları işyerinde sadece 'şirket' olarak biliniyor ve 'şirket' olarak çağrılıyorlar⁷. TDH'nde çalışan temizlik işçileri tıpkı diğer örneklerinde olduğu gibi (Sertlek, 2008) temizlik işçisi olarak alındıkları bu işte yıllardır hastaların kişisel bakımlarını ve pansumanlarını yapıyor, oksijen tüpü değiştirip ambulanstan hasta taşıyorlar. Ve yine, yetkili kişiye, "bu bizim işimiz değil" dediklerinde sözleşme gününün hatırlatılmasıyla yüzleşmek zorunda kalıyorlar. "Bir daha böyle bir konuyla gelerseniz bir dahaki ihalede yoksunuz" deniyor. Yine herhangi bir sorun iletme durumunda, "Üç tutanak tutturup sizi işten attırırız, tazminat mazminat da alamazsınız" deniyor. Ya da "valla isterseniz yapmayın. Bunları yapacak dışarıda binlerce insan var" denilerek, ölümü gösterip sıtmaya razı ediliyorlar. TDH'nde çalışan işçiler de diğer örneklerde olduğu gibi fazla mesai ücretlerini alamıyor, yıllık izin kullanamıyorlar.⁸ Sömürüyü

⁶ Sayılar, İl Sağlık Müdürlüğü Tunceli Devlet Hastanesi Baştabipliği'nin 13.10.2011 tarihli, "Tunceli Devlet Hastanesinde alt işverene bağlı çalışan işçi sayısının tarafımıza bildirilmesi" talebiyle yazılan dilekçemize 17.10.2011 tarihinde kurumun verdiği cevapta yer alan tablodaki işçi sayısıdır.

⁷ Kadın temizlik elemanlarından biri, kendisinin 'şirket' olarak çağrılmasına dayanamayıp bir gün kendisini çağırın hemşireye üçüncü çağırmasında dönüp "şirket Elazığ'da " diyerek cevap vermiş.

⁸ Taşeron işçilerden bazıları 12 yıldır bazıları 7 yıldır çalıştığı bu işte ilk defa 2010 yılında yıllık izin kullanmış ve artık mesai saatleri dışında pek çalışmadıklarını ifade etmiştir. Bu

derinleştiren bir çalışma biçimi olduğu vurgulanan (Bayat ve Durusoy, 1996; Çeçi, 2007; Çerkezoğlu, 2004) taşeronlaşma, diğer örneklerinde olduğu gibi TDH'de de ağırlıklı olarak kadınları vuruyor. Aynı işyerinde birden fazla çalışma statüsü yaratılarak emek süreci TDH'de de parçalanmıştır. TDH'ndeki taşeron çalışanlar da diğerleri gibi düşük ücretlerle ve iş güvencesinden yoksun, bir patron yetmezmiş gibi iki patrona sahip, ikili denetim mekanizmasından geçerek çalışmak zorunda kalıyorlar.

Kısacası, burada sıralanan sorunlar ne sadece TDH'e özgü ne de başka bir hastaneye özgü sorunlardır. Sorunlar, taşeronlaşmanın yaşandığı tüm hastanelerde yaşanmakta; hem sorunlar aynı hem de sorunu yaşayanların isimleri aynı, yani 'şirket'. Dolayısıyla yaşanan sorunların taşeronlaşmanın doğasıyla ilişkili olduğu görülmeli ve altı çizilmelidir. Taşeron çalışmanın olumsuzluklarının bizzat taşeron çalışma biçiminden kaynaklandığı bu kadar açıkken; nasıl olur da taşeron çalışma giderek 'temel istihdam modeli'⁹ olma yolunda bu hızla ilerler? Bu sorunun cevabına ilişkin bir çok argüman ileri sürülebilir. Fakat bu çalışma, bu yönlü meşrulaştırma/kabul görme sürecinde hukukun önemli derecede etkili olduğunu yukarıdaki bilgiler ışığında sonuç cümleleri olarak açıklamaya çalışacaktır.

Sonuç Yerine: Hukukun Meşrulaştırma Süreci Üzerine

Taşeron çalışmanın yaygınlaşmasında, kabul görmesinde ve bir bakıma meşruiyet kazanmasındaki sürecin en önemli uğrağı, liberal felsefenin en önemli köşe taşlarından biri olan 'hukukun üstünlüğü idealinin' hayatın her alanında sıklıkla dillendirilmesidir. Collins (1982: 141), 'hukukun üstünlüğü ideali'nin mevcut üretim biçiminin

'iyileşme'nin nedenini ise 2010 yılında açtıkları davayı kazanmaları ve fazla mesai ile yapmadıkları yıllık iznin ücretini almaları olarak göstermektedirler.

⁹ Güzel (2004) *İş Yasasına Göre Alt İşveren Kavramı...* başlıklı makalesinde, taşeron çalışmanın İş Hukuku'nda 'temel bir kural' olmadığını belirtmiştir. 2003 tarihli İş Kanuna içerilmiş olan taşeron çalışma modeli, -taşeronlaşmanın bugünkü yaygınlığına ve yaygınlaşma eğilimine baktığımızda- yazarın ima ettiği gibi tali değil, aksine kural üzere yazıldığı anlaşılmaktadır. Collins'in (1982: 90) sorduğu gibi, hukuk, üretim kaynaklı etkinliklerin ve bilinçli düzenlemelerin bir etkileşimi değil midir? Dolayısıyla taşeronlaşmanın oransal ağırlığı ve yaygınlaşma hızı göz önüne alındığında, yazara yaptığımız katkının haklı ve tutarlı olduğu teslim edilecektir.

sürdürülmesine hizmet ettiğini söyler. Gazetelerde, televizyonlarda, mecliste, okulda neredeyse hayatın hemen her alanında sabahtan aşama kadar dillendirilen 'hukukun üstünlüğü ideali', yaygın bir kullanımla meşruiyetçi bir ideoloji olarak işlev görür. Başka bir deyişle, 'hukukun üstünlüğü ideali' gibi hukuksal kuramlar, egemen ideolojinin en önemli yayıcılarından (Collins, 1982: 92). Zira hukuka ilişkin toplumsal alanda biçimlenen bireysel ve toplumsal algılar, hukukun meşruiyeti hakkında da bilgi verir. Bu şekilde toplumsal algılar üzerinde meşruiyeti yaratma yeteneği nedeniyle, Bourdieu (2005: 49), hukuku "meşrulaştırılmış söylevin en kusursuz formu" olarak tanımlamaktan geri durmaz.

Örneğin, taşeronlaşmayla mücadele eden bir sendikacının "taşeronlaşma hukuksuz bir biçimde yapılıyor" cümlesi veya bir sendikacının hazırlanmış olduğu "taşeronlaşma" özel sayısında yazan yazarların neredeyse tamamının (Uşan, 2010; Canbolat, 2010; Başbuğ, 2010) dikkatleri uygulama alanına yöneltmeleri ve taşeronlaşmayı olgusal düzeyde zımnen sorunsuz bulmaları, diğer taraftan hukukçu bir akademisyenin konuyla ilgili cümleye "uygulamada en çok tartışılan ..." diye başlaması -örnekler çoğaltılabilir- hukukun yarattığı meşruiyet algısı hakkında bir fikir vermez mi?

Hukuki yapıntılar olarak mevzuata içirilen ve "lafzı veya ruhu" tartışılmaz doğruluklar olarak kabul edilen hukuki kuram ve kavramlar, toplumsal yaşama nüfuz ederek gerçeği perdeleme işlevi görmekte ve bu perdeleme, hukuka yüklenen anlamı kendi bağlamından çıkararak kitlelere sunma işlevine dönüşmektedir. Hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü gibi kuramlar ile adalet, hak ve dahi taşeronlaşma gibi kavramlar hep bu anlayışla içeriklendirilmektedir. Bu şekilde aşkınlık atfedilerek içeriklendirilen hukuki yapıntılar, toplumsal bilinç düzleminde bir ön kabul oluşturmakta; kurama ya da kavrama ilişkin oluşturulan ön kabulün aşkınlık düzeyi (yüklenen anlam) kuramın ya da kavramın sorgulanabilirliğini de belirlemektedir. Bu açıdan bakıldığında yukarıda sayılanlara ek olarak hukukun statükocu özelliği olduğu da ortaya çıkmaktadır. Zira Bellioti (1991: 154-155) statükonun korunmasında hukukun köklü bir rol oynadığını belirterek onu statükonun ilk suçlusu olarak ilan etmekten de geri durmamıştır.

Sonuç olarak, itaati empoze eden fiziksel yöntemlere ek olarak esasında güçlü bir söylev alanı olarak kurgulanmış olan hukuk (Bourdieu,

2005: 55), “yeryüzü cenneti” yaratamasa da dayandığı ‘meşruiyetçi ideoloji’ sayesinde kendisinden beklendiği gibi “yeryüzü cenneti imgesi” yaratabilmektedir (Özcan, 2003: 223).

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali ve Köker, Levent (2000) *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, Ankara: İmge Kitapevi Yayınlar
- Aksakoğlu, Gazanfer (2002) “Herkes İçin Sağlıktan Hedef 21’e: Dünya Sağlık Örgütü Değişiyor”, *Toplum ve Hekim*, 17 (2), s. 91-100.
- Balbus, İssac D. (1977) Commodity Form and Legal Form: An Assay on the ‘Relative Outonomy’ of the Law”, *Law & Society/Winter*, s. 215-232.
- Bayat, Bülent ve Durusoy, Tanju (1996) *Taşeron Çalışma Modern Çağın Kölelik Sistemi*, Ankara: Çimse-İş Yayınları.
- Başbuğ, Aydın (2010) “İş Mevzuatımız Alt İşveren Uygulamasının Ortaya Çıkardığı Sorunlara Çözüm Üretmekte Yetersizdir”, *Tes-İş*, (2), s. 112-114.
- Belliotti, Raymond, A. (1991) “Marxist Jurisprudence: Historical Necessity and Radical Contingency”, *Canadian Journal of Law Jurisprudence*, Vol. IV, No.1, s. 145-164.
- Bourdieu, Pierre (2005), *Hukukun Gücü: Yasal Alanın Sosyolojisine Doğru*, (Çev. Sibel Demir), Ankara: Kalan Yayınları.
- Canbolat, Talat (2010) “Yozlaşmış ‘Alt İşverenlik (Taşeronluk)’”, *Tes-İş*, (2), s. 103-111.
- Collins, Hugh (1982) *Marxism and Law*, New York: Oxford University Press.
- Çeçi, Özgüç (2007) “Sömürünün Yeni Adı: Taşeronlaşma”, (<http://www.devsaglikis.org.tr/index.php?bolum=yazioku&no=557>), (12.04. 2012).
- Çerkezoglu, Arzu (2004) “Taşeronlaşma Ölüm Getirir”, (<http://www.devsaglikis.org.tr/index.php?bolum=yazioku&no=1849>), (12.04. 2012).

- Disk-Ar. (2011) "taşeron ve Güvencesiz Çalışma Raporu", <http://www.devsaglikis.org.tr/index.php?bolum=yazioku&no=1541>, (12. 04. 2012).
- Güzel, Ali (2004) "İş Yasasına Göre Alt İşveren Kavramı ve Asıl İşveren-Alt İşveren İlişkisinin Sınırları", *Çalışma ve Toplum*, (1), s. 31-65.
- Kanar, Ercan (2006) "Hukuk", Fikret Başkaya (Ed.), *Kavram Sözlüğü II Söylem ve Gerçek*, Ankara: Maki Basın Yayın, s. 307-317.
- Karahanoğulları, Onur (2003) "Marksizm ve Hukuk", *Marksizm ve... içinde*, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, s. 45-94.
- Kennedy, Duncan (1982) "Antonio Gramsci ve Hukuk Düzeni", (çev. Kasım Akbaş), *Mülkiye*, Cilt: XXXI, Sayı: 257, s. 175-180.
- Koloş, Umut (2011) "Hukuka Bakışta Başka Bir Boyut: Hukuk Fetişizmi", *İş Dünyası ve Hukuk* (Prof. Dr. Tankut Centel'e Armağan) içinde, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 5006, s. 765-788.
- Kutlu, Mustafa T. (2011) "Hukuksal Romantizm", <http://portal.ubap.org.tr/App Themes/Dergi/2011-97-1107.pdf>, (11. 04. 2012).
- Marx, Karl (1976) *Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı*, (Çev. Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich (2011) *Devlet Ve Hukuk Üzerine*, İstanbul: Çağdaş Hukukçular Derneği Yayınları.
- Marx ve Engels (2004) *Alman İdeolojisi [Feurbach]*, Ankara: Sol Yayınları.
- Okcan, Necdet ve Bakır, Onur (2010) " "İşletmenin ve İşin Gereği Taşeronlaşma" Taşeron Cumhuriyetine Doğru...", *Çalışma ve Toplum* (4), s. 55-74.
- Öngen, Tülin (1995) "İleri Teknoloji ve Çalışma İlişkilerinin Değişen Paradigması", *SBF Dergisi* Cilt. 50 (1-2), s. 279-295.
- Özcan, M. Tefvik (2003) *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, İstanbul: Set Yayınları.
- Özdemir, A. Murat (2008) *Sözün Mülkiyeti Hukukun Ekonomi Politikası*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Paşukanis, Evgeny B., (2002) *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, (çev. Onur Karahanoğulları), İstanbul: Birikim Yayınları.
- Soyer, Ata (2009) "1980'den Günümüze Sağlık Politikaları", *Praksis* (9), s. 301-319.
- Sönmez, Mustafa (2011) *Paran Kadar Sağlık Türkiye'de Sağlığın Ticarileşmesi*, İstanbul: Yordam Kitap

- Spitzer, Steven (1983) "Marxist Perspectives in the Sociology of Law", *Annual Review of Sociology*, Vol.9, s. 103-124.
- Spivak, Gayatri C., (1988) "Can the Subaltern Speak?" in Cary Nelson and Lawrence Grossberg (eds.) London: Macmillan, s. 66-111.
- TTB (2007) *Sağlıkta Piyasacı Tahribatın Son Halkası: AKP*, Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayınları.
- Yetişkin, Ebru (2010) "Güncel Politik Sinemayı Yeniden Düşünmek", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 5, (2), s. 95-116.
- Uşan, M. Fatih (2010) "Taşeron Müracaat Bazen Haklı Olabilir, Ama Bir de Yol Açtığı Sorunlar Olmasa", *Tes-İş*, (2), s. 100-102.
- Yücesan-Özdemir, Gamze (2010) Despotik Bir Emek Rejimi Olarak Taşeron Çalışma, *Çalışma Toplum*, (4), s. 35-50.

TÜRKİYE'DE YOKSULLUĞUN GENEL DENGE ANALİZİ İLE İNCELENMESİ: 1998 YILI GİRDİ-ÇIKTI TABLOSUNA DAYALI BİR ÇALIŞMA

Görkemli Kazar*

Özet

Günümüzde az gelişmiş ülkelerin yanı sıra Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için de yoksulluk önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu sorunun önemini fark eden Birleşmiş Milletler Örgütü yoksulluğu dünyadaki en genel 12 sorundan biri olarak kabul etmiştir. Dünya Bankası yoksulluğun evrensel doğasını ve satın alma paritelerinin farklılıklarını göz önüne alarak mutlak yoksulluk sınırlarını belirlemiştir.

Çalışmamızda öncelikli olarak Dünya Bankası'nın mutlak yoksulluk sınırı kullanılarak Türkiye'deki yoksulluğun genel durumu hakkında bilgi verilmiştir. Türkiye'deki yoksulluğun boyutları ortaya koyulduktan sonra 1998 Türkiye Girdi-Çıktı tablosundan faydalanarak oluşturulan Türkiye geneli ve kırsal-kent ayrımını gözeterek iki ayrı Sosyal Hesaplar Matrisi yardımıyla Genel Denge Modeli kurulmuştur. Kurulan Genel Denge Modeli ile değişik politika önermelerinin Türkiye genelinin yanı sıra kırsal ve kentlerdeki yoksulluk oranları üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Hesaplanabilir Genel Denge Modelleri

Abstract

A Computable General Equilibrium Approach to Poverty in Turkey: A Study Based On 1998 Input-Output Table

Today poverty has become not only the major problem of less developed countries but also developing countries such as Turkey. Being aware of this problem, United Nations Commission accepted poverty as one of the most general 12 problems in the world. The World Bank determines the absolute poverty line by considering the universal nature of poverty and the differences between purchasing power parities.

Employing the absolute poverty line description of The World Bank the general condition of the poverty in Turkey is examined in this study.

* Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Email: gorkemli@mersin.edu.tr

After stating the dimensions of poverty in Turkey, Computable General Equilibrium model is constructed by using 1998 input-output table for Turkey with two different Social Accounting Matrices, one for examining the rural-urban differences and the other for considering Turkey in general. The effects of various policy simulations are analyzed for both rural-urban poverty rates and Turkey in general by computable general equilibrium model.

Keywords: Poverty, Computable General Equilibrium

1.Giriş

Yoksulluk özellikle içinde bulunduğumuz küresel krizle birlikte az gelişmiş ülkeler, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ve hatta gelişmiş ülkeler için de önemli bir sorun olmayı sürdürmektedir. Birleşmiş Milletler dünyadaki en önemli sorunların çözülebilmesi için bazı hedefler belirlemiş ve bunları Milenyum Kalkınma hedefleri olarak adlandırmıştır. Birleşmiş Milletler yoksulluk sorununu en genel 12 sorundan bir tanesi olarak kabul etmiştir. Pek çok yoksulluk tanımı yapılmasına karşın Dünya Bankası yoksulluğun evrensel doğasını ve satın alma paritelerinin farklılıklarını göz önüne alarak ülkelerin karşılaştırılmasına imkân tanıyan mutlak yoksulluk sınırlarını belirlemiştir (World Bank, 2003). Dünya Bankası, ortalama bir hesaplama yöntemi ile mutlak yoksulluk sınırını az gelişmiş ülkeler için günde 1\$ gelir, Türkiye'nin de dâhil olduğu Doğu Avrupa ülkeleri için günde 4,3\$ gelir ve gelişmiş sanayi ülkeleri için günde 14,40\$ gelir olarak belirlemiştir (DPT, 2001: 104).

Bu çalışmanın amacı; Türkiye'de yoksulluğun genel denge modeli kurularak incelemek, vergi politikalarını kullanarak azaltılmasına yönelik simülasyonlar yapmak ve öneriler ortaya koymaktır. Pek çok ülke için yoksulluğun azaltılmasına yönelik öneriler getiren genel denge çalışmaları yapılmıştır. Türkiye için yoksulluk araştırmaları ise, ortaya konulan öneriler simülasyonlarla desteklenmemiştir.

Çalışmamızda öncelikle yoksulluğun genel denge modelleri ile incelendiği çalışmalardan bir kısmına değinilecektir. İkinci bölümde, Dünya Bankası'nın mutlak yoksulluk sınırı kullanılarak Türkiye'deki yoksulluğun genel durumu hakkında bilgi verilecek ve yoksulluğun boyutları ortaya koyulacaktır. Üçüncü bölümde, yoksulluğun daha yoğun yaşandığı 1990'lı yıllara referans olması açısından 1998 Türkiye Girdi-Çıktı tablosundan faydalanarak oluşturulan Sosyal Hesaplar Matrisleri yardımıyla bir Genel

Denge Modeli kurulacaktır. Kurulan Genel Denge Modeli ile değişik politika önermelerinin Türkiye genelindeki ve kıır-kent ayırımında yerleşim yerlerine göre yoksulluk üzerinde etkileri analiz edilecektir. Sonuç bölümünde Türkiye’nin yoksulluk göstergeleri ve elde edilen bulgular ışığında genel değerlendirmeler yapıp bu sorunun üstesinden gelmek için uygulanabilecek politikalar karşılaştırılacaktır.

2. Yoksulluğun Hesaplanabilir Genel Denge modeliyle incelenmesi:

Hesaplanabilir Genel Denge (HGD) modelleri ekonomi içindeki ilişkileri ve birbirine bağılıkları dikkate aldığı için genellikle ekonomideki politika değişikliklerinin etkilerini incelemek için kullanılır. HGD modelleri ilk olarak Johansen’in (1960) çalışmasından sonra dikkat çekmeye başlamıştır. Bunu Dervis, De Melo ve Robinson (1982); Robinson, Tyson (1983); Lewis ve Urata (1984); Michel ve Noel (1984); Condon, Corbo, De Melo (1985), Löfgren, Lee ve Robinson (2001) çalışmaları izlemiştir. HGD çalışmalarında yoksulluk ve gelir dağılımı kavramlarının daha çok yoksulluğun yaygın olduğu ülkeler için yapıldığı görülmektedir.

Thorbecke(1991) HGD modelini Endonezya’daki yapısal uyum programlarının gelir dağılımı üzerindeki etkilerini incelemek için kullanmıştır ve uyum programlarının dengeyi sağladığını ve gelir dağılımını iyileştirdiğini ortaya koymuştur. Lambert, Schneider ve Suwa (1991) Fildişi Sahili Cumhuriyeti için hazırladıkları HGD modelinde kamu harcamaları, ihracat vergileri ve devalüasyonun ülkedeki yoksulluk ve gelir dağılımı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Yapılan simülasyonlarda kamu çalışanlarının ücretlerinin azaltılması sonucu azaltılan kamu harcamalarının gelir dağılımı eşitsizliğini azalttığı, ama yoksulluk için etkin olmadığı sonucuna varmışlardır. Çalışmada devalüasyonun ise ülkedeki hem gelir dağılımı eşitsizliğini hem de yoksulluğu azalttığı ortaya koyulmuştur.

Bazı HGD modelleri kullanılarak ticaret ve döviz kuru serbestleştirilmesinin gelir dağılımı ve yoksulluk üzerindeki etkileri de incelenmiştir. Dorosh ve Sahn (2000) 1989-93 dönemi için Kamerun, Gambiya, Madagaskar ve Nijerya için oluşturdukları sosyal hesaplar matrisleriyle ticaret ve döviz kuru serbestleştirilmesinin gelir dağılımı ve yoksulluk üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçları

ticaret ve döviz kuru serbestleştirilmesinin kır ve kentteki fakir hane halkının durumunu iyileştirdiğini ortaya koymaktadır. Bautista ve Thomas (1997) ithalatın liberalleştirilmesinin yoksulluk üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Filipinler için 1979 yılı için hazırladıkları sosyal hesaplar matrisinden hareketle gelir ve yoksulluğun ithalat liberalleştirilmesi ile iyileştirilebildiğini ortaya koymuşlardır.

Bunun dışında dışsal ve içsel şokların gelir dağılımı ve yoksulluk üzerindeki etkilerini inceleyen HGD modelleri de oluşturulmuştur. Bunlardan bazıları Löfgren, Chuku, Sichinga ve Simtowe (2001) ve Robilliard, Bourguignon ve Anderson (2001) çalışmalarıdır. Löfgren, Chuku, Sichinga ve Simtowe (2001) Malavi için 1998 sosyal hesaplar matrisini kullanarak uluslararası tütün ve petrol fiyatları ve reel döviz kurunu değiştirerek simülasyonlar yapmışlar ve daha düşük tütün fiyatları ile daha yüksek petrol fiyatlarının tarım dışı nüfus üzerinde olumsuz etki yarattığını ortaya koymuşlardır. Ayrıca paranın reel olarak değer kaybetmesi fakirleri çok az etkilerken, paranın reel olarak değer kazanmasının kent nüfusunun durumunun iyileşmesine yol açtığı çalışmada belirtilmiştir. Robilliard, Bourguignon ve Anderson (2001) ise Endonezya için 1995 yılı sosyal hesaplar matrisini kullanarak pek çok simülasyon yapmış ve El Nino kasırgasının hane halkı refahını, kredilerde meydana gelen kısıntıdan daha fazla kötüleştirdiğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca çalışmalarında pek çok seçenek arasından yoksulluğu azaltmada en iyi yöntemin transferler olduğunu göstermişlerdir.

Decaluwe, Patry, Savard ve Thorbecke (1999) ise Afrika'daki gelişmekte olan ekonomiler için ihraç malların fiyatlarındaki düşüşlerin ve ithalat gümrük vergilerinin yoksulluk ve gelir dağılımı üzerindeki etkilerini bir HGD modeli çerçevesinde incelemişlerdir. Çalışmanın bulgularına göre ithalat gümrük vergilerindeki azalış sosyal yoksulluğu hafifletmekte iken ülkenin ihraç malının dünya fiyatının düşmesi ise toplumdaki yoksulluğu fazlaştırmaktadır.

Aka (2003) Fildişi Sahili Cumhuriyeti için Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (WAEMU) ülkelerindeki ortak gümrük vergisinin uyumu ve ticaretin liberalleştirilmesi sonucu mali gelirden oluşacak düşüşü karşılayacak mali uyarılmanın gelir dağılımı ve yoksulluk üzerindeki etkilerini incelemiştir. Tarımsal ihracat üzerindeki vergilerin kaldırılması, tarımsal ithalat üzerindeki vergilerin kaldırılmasının ve endüstriyel ithalat

üzerindeki vergilerin kaldırılmasının simülasyonlarının yapıldığı çalışmada tarımsal ihracat ve ithalat vergilerinin kaldırılması sonucu hane halkının daha da fakirleştiği görülmüştür. Endüstriyel ithalat üzerindeki vergilerin kaldırılması ise şoktan önce durumdaki fakir hane halkı sayısının azalmasıyla sonuçlanmıştır.

Siddiqui (2006) ve Siddiqui (2007) çalışmalarında Pakistan için bir genel denge modeli oluşturup ticaretin serbestleştirilmesi ve mali uyarlamanın etkilerini araştırmıştır. Bu çalışmalarda cinsiyet farklarını ortaya koymanın yanı sıra yoksulluk göstergesi olarak bebek ölüm oranı ve okuryazarlık oranları için eşitlikler tanımlamış böylelikle oluşturulan simülasyonların yoksulluk üzerindeki etkileri de gözlemlenebilmiştir. Çalışmada ekonomik reformların kadınların reel ücret gelirini daha fazla arttırmasına karşın zaman içinde kadınlar arasındaki yoksulluğu arttırdığı görülmektedir. Ticaretin serbestleşmesi zenginler için refah düzeyini iyileştirmesine karşın fakir hane halkının refah düzeyini kötüleştirmekte olduğu gözlemlenmiştir. Kamu harcamalarının kısılmasının ise parasal yoksulluğu azalttığı çalışmada vurgulanmıştır. Çalışmada kişilere sağlanan eğitim ve refahın, yeteneklerin gelişmesindeki cinsiyet farklılıklarını azaltmanın yanı sıra yoksulluğun da hafifletilmesinde önemli bir rol oynadığı vurgulanmıştır.

Sueccun (2007) ise dinamik bir genel denge modeli çerçevesine beşeri kalkınma ve sosyal gelişme göstergelerini dahil etmiştir. Modelde 15 Latin Amerika ülkesi için kamu harcamalarındaki artışların etkileri tartışılmıştır. Bu modelle politika belirleyicilerinin büyüme, refah, beşeri kalkınma ve sosyal gelişme gibi hedefleri karşısında kamu harcamaları ve finansmanı için kantitatif politika önermeleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmada altyapı yatırımlarının büyüme, refah, beşeri kalkınma ve sosyal gelişme açısından en belirgin katkıyı gösteren kamu harcaması olduğu ortaya koyulmuştur.

3. Türkiye’deki yoksulluk

Türkiye’de son yıllarda yaşanan ekonomik krizler, göçler, kentleşme, küreselleşme, liberal politikalar vb. gelişmelere paralel olarak işsizlik ve yoksullukla yoğun olarak karşılaşmıştır. Özellikle kırdan kente göçler kent ortamındaki yoksulluğu daha da artırmış, dramatik hale getirmiştir.

Türkiye'deki yoksulluğun incelenmesi amacıyla 2002-2009 yılları için Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayınlanan veriler tablollaştırılmış ve Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Türkiye'deki Yoksulluk Oranları, 2002-2009

Yöntemler		Fert yoksulluk oranı (%)							
		2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Gıda yoksulluğu (açlık)	Türkiye	1,35	1,29	1,29	0,87	0,74	0,48	0,54	0,48
	Kent	0,92	0,74	0,62	0,64	0,04	0,07	0,25	0,06
	Kır	2,01	2,15	2,36	1,24	1,91	1,41	1,18	1,42
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	Türkiye	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08
	Kent	21,95	22,30	16,57	12,83	9,31	10,36	9,38	8,86
	Kır	34,48	37,13	39,97	32,95	31,98	34,80	34,62	38,69
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı	Türkiye	0,20	0,01	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00
	Kent	0,03	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	Kır	0,46	0,01	0,02	0,04	0,00	0,00	0,00	0,00
Kişi başı günlük 2,15 \$'ın altı	Türkiye	3,04	2,39	2,49	1,55	1,41	0,52	0,47	0,22
	Kent	2,37	1,54	1,23	0,97	0,24	0,09	0,19	0,04
	Kır	4,06	3,71	4,51	2,49	3,36	1,49	1,11	0,63
Kişi başı günlük 4,3 \$'ın altı	Türkiye	30,30	23,75	20,89	16,36	13,33	8,41	6,83	4,35
	Kent	24,62	18,31	13,51	10,05	6,13	4,40	3,07	0,96
	Kır	38,82	32,18	32,62	26,59	25,35	17,59	15,33	11,92
Harcama esaslı görelî yoksulluk	Türkiye	14,74	15,51	14,18	16,16	14,50	14,70	15,06	15,12
	Kent	11,33	11,26	8,34	9,89	6,97	8,38	8,01	6,59
	Kır	19,86	22,08	23,48	26,35	27,06	29,16	31,00	34,20

Kaynak: 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, TÜİK

Tablo 1'den görülebileceği gibi Dünya Bankası sınıflandırmasına göre Türkiye'deki kişi başı günlük 4,3\$'ın altı olarak tanımlanan yoksulluk oranı 2002 yılında %30.30 iken düzenli bir azalışla 2009 yılında bu oran % 4.35'e gerilemiştir. Gıda yoksulluğuna benzer şekilde kişi başı günlük 1\$'ın altı ve kişi başı günlük 2,15\$'ın altı kazanan kişilerin oranı çok düşük seviyelerde seyretmiş ve yıllar içinde de azalma göstermiştir. Öte yandan, gıda ve gıda dışı yoksulluğu içeren yoksulluk göstergesi 2002-2009 yılları arasında %20 civarlarında ve harcama esaslı görelî yoksulluk ise %15 civarlarında değerler almış ve Türkiye'deki yoksulluk sorununun boyutlarını ortaya koymuştur. Bütün sınıflamalarda zaman içinde yoksulluğun gerilemesi ya da durağanlaşması görülse bile, yoksulluğun öneminin devam ettiği de bir gerçektir. Yoksulluk oranlarını etkileyen en önemli etkenlerden biri kır-

kent ayrımıdır. Kırsal yerlerde yaşayanların yoksulluk riski, kentsel yerlerde yaşayanlardan daha fazladır. Kırsal kesim olarak tanımladığımız zirai kesimin gelir içindeki payının azalmasına bağlı olarak bir bu kesimde yaşanan yoksulluk artış eğilimine girmiştir. Tablodan da görülebileceği gibi kırsal yerleşim yerlerinde yaşayanların yoksulluk oranı, harcama esaslı görelî yoksulluk ve gıda ve gıda dışı yoksulluk dışında, yıllar içinde azalmasına rağmen kentsel yerlerde yaşayanların yoksulluk oranından önemli derecede yüksek olmuştur.

4. Sosyal Hesaplar Matrisi

Sosyal Hesaplar Matrisi (SHM), ekonomideki mal ve hizmet akımları ve sektörler, üretim faktörleri ve diğer hesaplar arasındaki ödeme ilişkilerini sergileyen ve tablolaştıran bir hesap sistemidir. Bu hesap sistemi ile üretim aktiviteleri, piyasalar, üretim faktörleri, tüketim ve dışsal hesaplar arasındaki gelir ve harcama ilişkileri özetlenebilmektedir. SHM ekonomiyi tanımlamanın yanı sıra modelleme için de temel oluşturmaktadır. SHM analizi girdi-çıkıtı modellerine dayanmaktadır, ancak ekonomideki sektörler arası ilişkileri daha ayrıntılı ortaya koyması ve gelirin döngüsel akımını yakalayabilmesi özelliği ile daha iyi bir analiz aracı olduğu görülmektedir. Bir SHM genellikle dört ana hesaptan oluşur. Bunlar; üretim faktörleri, kurumlar, iktisadi aktiviteler ve dışsal hesaplardır (Derviş, De Melo ve Robinson,1982).

SHM’inde her gelir kalemi için bir harcama kalemi olmak zorundadır. SHM’nin satırları belirli bir sektörün diğer sektörlerden aldığı geliri, sütunları ise her sektörün ekonominin geri kalanına yaptığı ödemeleri gösterir. Dolayısıyla matristeki hesapların satır ve sütunlarının toplamının eşit olması zorunluluğuyla her sektörün geliri kadar harcama yaptığı varsayılmaktadır.

SHM oluşturulurken en önemli konu, birbiriyle ilişkili satır ve sütun toplamlarının eşit olacağı bir kare matris olması gerektiğidir. Bu çalışmanın amacına uygun olarak 64x64 kare matris oluşturulmuş, diğer geleneksel SHM’lerinde olduğu gibi üretim faaliyetleri, üretim faktörleri, tüketiciler, kamu, stoklar ve dış kalem hesapları oluşturulmuştur.

Tablo 2. Hesaplanabilir genel denge modeli için basit SHM yapısı

	Aktivite-ler	Mallar	Faktörler	Hane halkı	Firmalar	Kamu	Tasarruf-Yatırım	Dış Alem	Toplam
Aktivite-ler		Piyasa Malları							Aktivite Geliri
Mallar	Ara Mal-lar	İşlem Maliyet-leri		Özel Tüketim		Kamu Tüketimi	Yatırım	İhracat	Talep
Faktörler	Katma Değer							Dış Alem Faktör Gelirleri	Faktör Geliri
Hane halkı			Hane halkı Faktör Gelirleri	Hane halkı Transf erleri	Hane halkın a Dağıtıl an Karlar	Hane halkına Yapıl an Transf erler		Dış Alemd en Hane halkın a Transf erler	Hane halkı Geliri
Firmalar			Firma Faktör Gelirleri			Firmal ara Yapıl an Transf erler		Dış Alemd en Firmal ara Transf erler	Firma Geliri
Kamu	Üre-tici vergisi, Katma değer vergisi	Satış vergisi, ihracat vergisi, ithalat vergisi	Faktör vergileri	Kamuya yapılan transfe-ler, doğrudan	Firma vergile-ri			Dış Alemd en Kamuya Transf erler	Kamu Geliri

Tasarruf- Yatırım				Hane halkı Tasarr ufu	Firma Tasarr ufu	Devlet Tasarr ufu		Dış Alem Tasarr ufu	Tasarruf lar
Dış Alem		İthalat	Dış Alem Faktör Gelirleri		Dış Aleme Dağıtıl an Karlar	Kamun un Dış Aleme Transf erleri			Döviz Çıkışı
Toplam	Akti vite	Arz Harca maları	Faktör Harcamalar 1	Hane halkı Harca ması	Firma Harca ması	Kamu Harca ması	Yatırım	Döviz Girişi	

Kaynak: Bu tablo Löfgren, Harris Robinson (2002) çalışmasından uyarlanmıştır.

Çalışmamızda oluşturduğumuz SHM Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan yoksulluğun yoğun bir şekilde yaşandığı 1990’lı yıllara referans olan 1998 Girdi-Çıktı Tablosuna dayanmaktadır. Bunun yanı sıra, bölüşüm ilişkilerini ortaya koyabilmek için 2002 Hane halkı Bütçe Araştırması’ndan da faydalanılmıştır. Ayrıca Tablo 1, 2002-2009 yılları için yoksulluk konusunda fikir vermektedir. Tablo 2’de basit bir SHM’nin yapısı tablolastırılarak verilmiştir.

4.1. Türkiye için 1998 Sosyal Hesaplar Matrisi

TÜİK tarafından yayınlanan 1998 girdi-çıkıtı tablosu kullanılarak hazırlanan SHM’nin toplulaştırılmış hali Tablo 3’de verilmiştir. Bu çalışma, simülasyon kullanılarak Türkiye’de yoksulluk üzerine yapılan ilk çalışmadır. Bu yönüyle modelimize en uygun girdi-çıkıtı tablosu 1998 yılına aittir. Bunu kullanarak yaptığımız çalışma benzer çalışmalar yapacak kişilere örnek olacaktır. Ayrıca çalışmamız TÜİK tarafından yapılan “2002 Hanehalkı Bütçe Araştırması” ve TÜİK’in konuya yönelik istatistikleri ile de desteklenmiştir. Bu çalışmada iki ayrı sosyal hesaplar matrisi oluşturularak yoksulluk incelenmiştir. Öncelikle Türkiye için oluşturulan sosyal hesaplar matrisinde ekonomi 16 üretim faaliyeti, 2 üretim faktörü ve 10 hanehalkı hesabına ayrılmış, kır-kent ayrımının incelendiği sosyal hesaplar matrisinde ise 14 üretim faaliyeti, 4 üretim faktörü ve 10 hanehalkı dikkate alınmıştır. Ayrıca, her sektörde üretimin sermaye ve emek

kullanılarak yapıldığı varsayılmaktadır. Tablo 4.3'de çalışmamızda dikkate alınan üretim faaliyetleri, üretim faktörleri ve hanehalkı sınıflandırılması verilmiştir.

Tablo 3. Türkiye için 1998 SHM (Trilyon TL)

	Aktiviteler	Mallar	Faktörler	Hane halkı	Firmalar	Kamu	Tasarruf-Yatırım	Dış Alem	Toplam
Aktiviteler		90923.25							90923.25
Mallar	39431.69			37710.17		6460.09	13485	25786.46	122873.41
Faktörler	51706.63								51706.63
Hane halkı			12878.08		36098.66	602.13		3379.58	52958.45
Firmalar			36230.02			5629.51		3145.50	45005.03
Kamu	-215.07	294.51	2598.53	7242.07	2222.28				12142.32
Tasarruf-Yatırım				8006.21	6129.53	1252.47		601.73	13485
Dış Alem		31655.65			554.56	703.06			32913.27
Toplam	90923.25	122873.41	51706.63	52958.45	45005.03	12142.32	13485	32913.27	

Kaynak: Bu tablo oluşturulurken 1998 Girdi-Çıktı Tablosu, 2002 Hane halkı Bütçe Araştırması ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 1999 Yıllık Raporundan faydalanılmıştır.

Tablo 4'de çalışmada kullanılan sınıflamalar özetlenmektedir. Bu çalışmada Türkiye genelinin yanı sıra kır ve kentte yaşayan hane halkı için ayrı ayrı yoksulluk oranları hesaplanmıştır. Bunun sebebi çalışmanın üçüncü bölümünde ortaya koyulduğu gibi kır ve kent yoksulluk oranlarının çok farklı değerler almasıdır.

Tablo 4.Çalışmada Kullanılan Sınıflandırmalar

FAALİYETLER	Girdi-çıkıtı tablosundaki hesap numaraları	HANEHALKI	Kır-Kent ayırımındaki çalışma	Türkiye için yapılan çalışma
Tarım	1-7	1	Kent 1. %20	1. %10
Madencilik	8, 10-12	2	Kent 2. %20	2. %10
Gıda	13-25	3	Kent 3. %20	3. %10
Tekstil	26-32	4	Kent 4. %20	4. %10
Petrol	9, 38	5	Kent 5. %20	5. %10
Hafif Aramaları	33-37, 39, 44, 45, 67	6	Kır 1. %20	6. %10
Temel Aramaları	40-43, 46-54	7	Kır 2. %20	7. %10
Makina	55-68	8	Kır 3. %20	8. %10
Enerji	69-71	9	Kır 4. %20	9. %10
İnşaat ve Konut Sahipliği	72, 97	10	Kır 5. %20	10 %10
Ticaret	73-77	ÜRETİM FAKTÖRLERİ		
Ulaşım ve Haberleşme	78-83			
Finansal Kuruluşlar	84-86	1	Tarımsal Emek	Emek
Sağlık*	92	2	Kayıtlı Emek	Sermaye
Eğitim*	91	3	Kayıtdışı Emek	
Diğer Hizmetler	87-90, 93-96	4	Sermaye	

*Kır-Kent ayırımı dikkate alınarak kurulan Sosyal Hesaplar Matrisinde bu faaliyetler “diğer hizmetler faaliyeti” altında sınıflandırılmıştır.

5. Genel Denge Analizi

Hesaplanabilir genel denge modelleri uygulamaları simülasyon analizi için kullanılır. Simulasyonda bir ya da daha fazla dışsal değişken değiştirilerek bunların içsel değişkenler üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılır.

Çalışmamızda 3 farklı durum incelenmiş ve bunların yurtiçinde üretilen malların fiyatları ve bu malların miktarlarını ne şekilde etkilediği gözlemlenmeye çalışılmıştır:¹

¹ Burada günde 1\$,2,15\$ ve 4,3\$’dan az kazanan kişilerin tespit edilmesi için belirtilen düzeyler için yıllık gelir sırasıyla 109732680, 219465360 ve 438930720 TL olarak tespit

1. Durum: Hükümet ithalat vergilerini düşürdü. (Burada ithalat vergilerinin mevcut oranından %10, %20, %30, %40, %50 oranlarında indirimler ele alınmıştır.)

Tablo5. İthalat vergilerindeki indiriminin yoksulluk üzerindeki etkisi

			temel yıldaki durum	ithalat vergilerinin azaltılması				
				10%	20%	30%	40%	50%
Türkiye	günde 1\$'ın altında	%	0.052178374	0.05211	0.05206	0.0520	0.05194	0.05176
		92		01	01	19	3	
	kazanalar	sa	3259269.934	325557	3251883	324818	324449	323332
		yı		6.5	.1	9.7	6.3	3.7
	Sayıdaki azalış			3693.41	7386.82	11080.2	14773.6	25946.
				2	41	36	48	219
	günde 2,15 \$'ın altında	%	0.17436431	0.17431	0.17426	0.17421	0.17416	0.17401
		41		38	35	33	13	
	kazanalar	sa	10891492.28	108883	1088521	108820	108789	108694
		yı		53	4	75	36	40
Sayıdaki azalış			3139.08	6278.16	9417.24	12556.3	22052.	
			31	62	93	32	059	
günde 4,3 \$'ın altında	%	0.398972799	0.39893	0.39889	0.3988	0.39881	0.39868	
	24		2	516	12	89		
kazanalar	sa	24921436.91	2491891	249163	249138	2491134	249037	
	yı		3	88	64	0	04	
Sayıdaki azalış			2524.22	5048.4	7572.67	10096.9	17732.6	
			52	505	57	01	82	
Kent*	günde 2,15 \$'ın altında	%	0.140647275	0.14057	0.14051			
		98		24				
	kazanalar	sa	5710504.401	570776	570502			
yı		6.6		8.7				
Sayıdaki azalış			2737.83	5475.67				
			53	05				

edilmiş, kır-kent ve Türkiye için yüzdeler dilimlerde kişilerin gelir düzeyleri ile bu gelir düzeyleriyle karşılaştırılarak hangi yüzdeler dilim içinde yer aldıkları araştırılmıştır. Hangi yüzde dilim içinde yer aldıkları tespit edildikten sonra başlangıç ve bitiş sınırları yüzdeler dilimlerin gelir düzeyleri olarak tespit edilerek örneklem içinde kaç kişinin yukarıda belirtilen gelir düzeyinin altında kaldığı birikimli frekans yöntemi ile elde edilmiş ve bu kişi sayısının yüzdeler diliminde yüzde kaç oluşturduğu hesaplanmıştır.

	günde 4,3 \$'ın altında kazananlar	%	0.532133189	0.5320692	0.5320075			
		sayı	21605458.9	21602860	21600357			
	Sayıdaki azalış			2599.1661	5102.0668			
Kır*	günde 2,15 \$'ın altında kazananlar	%	0.198876186	0.1988239	0.1987776			
		sayı	4347910.734	4346767.5	4345756.2			
	Sayıdaki azalış			1143.2328	2154.5541			
	günde 4,3 \$'ın altında kazananlar	%	0.762507165	0.7624454	0.7623884			
		sayı	16670236.64	16668887	16667641			
	Sayıdaki azalış			1349.9625	2596.0817			

*Kır-kent ayırımındaki modelde %30 ve üzeri ithalat vergileri indirimleri optimal sonuç vermediğinden tabloya dahil edilmemiştir.

Burada verilen şok uygulama sonucu beklenen, kişilerin gelirinin artmasıyla gerek Türkiye toplamında gerek kır-kent ayırımında yoksul sayısının azalmasıdır. Tablo 5'den görüldüğü gibi ithalat vergileri azaltıldıkça Türkiye, kır ve kent için yoksul fert sayısı azalmakta ve yoksulluk oranı düşmektedir. Türkiye geneli ve kentsel alanda yaşayanlar için günde 2,15\$'ın altında kazanan sayısı günde 4,3\$'ın altında kazananlardan daha hızlı azalma göstermiştir. Kırsal kesimde ise bu durumun tersi görülmektedir.

2. Durum: Hükümet üretim vergilerini arttırdı. (Burada üretim vergilerinin mevcut düzeyinden %10, %20, %30, %40, %50 oranlarında artışlar ele alınmıştır.)

Tablo 6. Üretim vergilerindeki artışın yoksulluk üzerindeki etkisi

			temel yıldaki durum	üretim vergilerinin arttırılması					
				10%	20%	30%	40%	50%	
Türkiye	günde 1\$'ın altında kazananlar	%	0.052178374	0.0521429	0.0521089	0.0520749	0.0520409	0.0520069	
		sa yıl	3259269.934	3257053.9	3254930.2	3252806.5	3250682.8	3248559	
	Sayıdaki azalış			2216.0472	4339.7591	6463.471	8587.183	10710.895	
	günde 2,15 \$'ın altında kazananlar	%	0.17436431	0.1743316	0.1743002	0.1742688	0.1742374	0.174206	
		sa yıl	10891492.28	10889452	10887490	10885528	10883566	10881604	
	Sayıdaki azalış			2040.404	4002.3309	5964.2579	7926.1848	9888.117	
	günde 4,3 \$'ın altında kazananlar	%	0.398972799	0.3989475	0.3989223	0.398898	0.3988728	0.3988485	
		sa yıl	24921436.91	24919859	24918282	24916767	24915189	24913675	
	Sayıdaki azalış			1577.6408	3155.2815	4669.8167	6247.4575	7761.9926	
	Kent	günde 2,15 \$'ın altında kazananlar	%	0.140647275	0.1406187	0.1405902	0.1405643	0.1405383	0.1405124
sa yıl			5710504.401	5709346.1	5708187.8	5707134.8	5706081.7	5705028.7	
Sayıdaki azalış			1158.3149	2316.6298	3369.6434	4422.657	5475.6705		
günde 4,3 \$'ın altında kazananlar		%	0.532133189	0.5321047	0.5320739	0.5320455	0.5320194	0.5319909	
		sa yıl	21605458.9	21604304	21603052	21601897	21600838	21599683	
Sayıdaki azalış			1155.1849	2406.6353	3561.8202	4620.7397	5775.9247		
Kırsal		günde 2,15 \$'ın altında kazananlar	%	0.198876186	0.198844	0.1988138	0.1987817	0.1987515	0.1987233

\$'ın altında kazananlar	sayı	4347910.734	4347207.2	4346547.6	4345844.1	4345184.6	4344569
Sayıdaki azalış			703.52788	1363.0853	2066.6132	2726.1705	3341.7574
günde 4,3 \$'ın altında kazananlar	%	0.762507165	0.7624715	0.7624359	0.7624027	0.7623694	0.7623362
Sayıdaki azalış	sayı	16670236.64	16669458	16668679	16667952	16667225	16666498
Sayıdaki azalış			778.8245	1557.649	2284.5519	3011.4547	3738.3576

Burada devletin çevre vergisi gibi üretim vergilerinin arttırması sonucu beklenen, vergi artışının kamu gelirlerini arttırıp bu gelirin hükümet tarafından yeniden dağıtım mekanizmasıyla yoksullara transferiyle yoksul kişilerin gelirinin artmasıyla gerek Türkiye toplamında gerek kır-kent ayırımında yoksul sayısının azalmasıdır. Tablodan görüldüğü gibi üretim vergilerindeki artış sonucu günde 1\$'dan az kazanan kişi sayısı önemli ölçüde azaltılabılmıştır. Türkiye genelinde bahsedilen şok uygulama günde 2,15\$'ın altında kazanan sayısını günde 4,3\$'ın altında kazananlardan daha fazla etkilemesine rağmen kır-kent ayırımı dikkate alındığında -kent için %10'luk artışın dışında- günde 4,3\$'ın altında kazanan kişi sayısındaki azalmanın günde 2,15\$'ın altında kazananlardan daha fazla olduğu görülmektedir.

3. Durum: Hükümet dolaysız vergileri arttırdı. (Burada dolaysız vergilerin mevcut düzeyinden %10, %20, %30, %40, %50 oranlarında artışlar ele alınmıştır.)

Tablo7. Dolaysız vergilerdeki artışın yoksulluk üzerindeki etkisi

Ür ki	günde 1\$'ın %	temel yıldaki durum	doğrudan vergilerin arttırılması				
			10%	20%	30%	40%	50%
		0.052178374	0.0512249	0.0502345	0.0492086	0.0481428	0.0470357

	altında	sa		3199713	313784	307376	300719	293803
	kazanan	yı	3259269.934	.7	9	8.3	4.6	5.4
	lar			59556.2	121420.	185501.	252075.	321234.
	Sayıdaki			69	92	62	37	51
	azalış			0.17350	0.17261	0.17168	0.17072	0.16972
	günde	%	0.17436431	5	29	83	72	96
	2,15 \$'ın							
	altında							
	kazanan	sa		1083781	107820	1072433	106643	106019
	lar	yı	10891492.28	4	95	6	01	90
	Sayıdaki			53678.3	109397.	167156.1	227191.	289501.
	azalış			21	05	7	14	94
	günde	%		0.39829	0.39759	0.39686	0.39610	0.39531
	4,3 \$'ın		0.398972799	49	28	34	67	97
	altında							
	kazanan	sa		248790	248352	247896	247424	246932
lar	yı	24921436.91	93	35	72	06	47	
Kent	Sayıdaki			42343.8	86202.2	131764.	179030.	228189.
	azalış			78	92	56	67	96
	günde	%	0.140647275	0.13966	0.13868	0.13770	0.13671	0.13572
	2,15 \$'ın			95	92	62	81	74
	altında							
	kazanan	sa		567080	5631001	559109	555097	551074
	lar	yı	5710504.401	5.8	.9	2.7	2.8	7.7
	Sayıdaki			39698.6	79502.5	119411.7	159531.	199756.
azalış			11	24	4	55	67	
Kır	günde	%	0.532133189	0.53123	0.53034	0.5294	0.5285	0.52763
	4,3 \$'ın			93	31	445	412	54
	altında							
	kazanan	sa		2156916	2153277	214962	214596	214228
	lar	yı	21605458.9	7	9	94	17	43
	Sayıdaki			36292.0	72680.3	109164.	145842.	182615.
	azalış			6	85	98	1	48
	günde	%	0.198876186	0.198111	0.19734	0.19657	0.19580	0.19502
2,15 \$'ın			9	56	53	3	87	
	altında							
	kazanan	sa		4331201	431444	429760	428072	426379
	lar	yı	4347910.734	.9	9.2	8.5	3.8	5.2
	Sayıdaki			16708.7	33461.5	50302.2	67186.9	84115.5
	azalış			87	45	44	13	52
	günde	%	0.762507165	0.76160	0.76070	0.75979	0.75889	0.75797
	4,3 \$'ın			71	46	97	01	82
	altında							
kazanan	sa		166505	166308	1661104	1659116	1657122	
lar	yı	16670236.64	58	28	6	0	2	
Sayıdaki			19678.2	39408.5	59190.6	79076.6	99014.5	
azalış			99	2	62	48	55	

Burada verilen şok uygulama sonucu beklenen, kurumlar vergisi ve gelir vergisi gibi vergilerin artışı sonucu artan kamu gelirlerinin yeniden dağıtımı sonucu yoksul kişilerin gelirinin artmasıyla gerek Türkiye toplamında gerek kırsal-kent ayrımında yoksul sayısının azalmasıdır. Tablo 7’ye göre dolaysız vergilerin arttırılmasıyla ülkedeki yoksulluk oranı azaltılabilmektedir. Elde edilen sonuçlar hükümetin elde ettiği vergi gelirleri artışını yeniden dağıtım mekanizması yoluyla ülkedeki kaynak dağılımını düzeltmek için kullandığını ortaya koymaktadır. Tabloda Türkiye geneli ve kentsel alanlarda yaşayanlar için günde 2,15\$’dan az kazanan kişi sayısındaki azalma günde 4,3\$ kazanan kişi sayısındaki azalmadan daha yüksek olmuştur. Öte yandan, kırsal alanlarda yaşayanlar için bu durumun tersi gözlemlenmiş günde 4,3\$’ın altında kazanan kişi sayısındaki azalma daha yüksek düzeylerde olmuştur.

6. Sonuçlar

Çalışmamızda yoksulluğun incelenmesi ve azaltılması için üç çözüm önerisi kullanılmıştır. Bu öneriler, literatürde sıkça rastlanan politika önerilerinden seçilmiştir. Bu amaçla Türkiye için bir genel denge modeli kurulmuştur. Modelde dolaysız vergilerin arttırılması, üretim vergilerinin arttırılması ve ithalat vergilerinin düşürülmesi durumları simüle edilmiş ve sonuçlar verilmiştir. Yaptığımız üç simülasyonu birlikte yapıp en uygun vergi kombinasyonunun bulunması mümkün olmamış ancak beklendiği gibi yapılan simülasyonlardan yoksulluk üzerinde en etkili olan uygulamanın hane halkı gelirlerinin doğrudan artmasına sebep olan dolaysız vergilerdeki artış olduğu görülmüştür. Bununla ilgili literatür de aynı sonucu vermektedir. Yapılan simülasyonlar sonucunda Türkiye genelindeki yoksulluk profilinin, kırsal alanda yaşayan kişilerin karşı karşıya kaldığı ve kentsel alanlarda yaşayan kişilerin karşı karşıya kaldığı yoksulluk profilinden farklılaştığı görülmektedir. Simülasyonlar kırsal alanda yoğun olarak yaşanan yoksulluğu gidermede önemli sonuçlar ortaya koymakta ve yapılan uygulamalar bu kesimde günde 4,3\$’dan az kazanan kesim sayısını belirgin bir şekilde azaltmaktadır. Ayrıca 1998 yılında Türkiye’deki yoksulluğun boyutlarının 2002-2009 dönemindeki yoksulluk sonuçlarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Kırsal alandaki yoksulluk oranlarının bu derece büyük olmasında bu kesimde oto tüketim

yapılmasının bir rol oynadığı düşünülmesine rağmen kırlarda kentlerde yaşayanlardan daha yüksek yoksulluk oranı görülmesi kırdan kente göçü de tetikleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan, içinde bulunduğumuz küresel krizin işsizliği arttırarak küresel yoksulluğu derinleştirdiği de açıktır. Bu noktada, sadece Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler değil, gelişmiş ülkeler de işsizliği ve yoksulluğu azaltmak için çeşitli önlemler almak durumundadır.

KAYNAKLAR

- Aka, B.F (2003), Fiscal Adjustment, Poverty, Inequality and Welfare in Cote d'Ivoire: A CGE Model Analysis, AERC Final Report, Nairobi, Kenya.
- Baustista, R., Thomas, M. (1997), Income Effects of Alternative trade Policy Adjustments on Phillippine Rural Households: A General Equilibrium Analysis, TMD Working Paper No.22, IMPRI.
- Condon, T., Corbo, V. , De Melo, J. (1985), A Simulation Analysis of the macroeconomic Effects of Capital Inflows and Wage Indexation in Chile: 1977-1981, *Journal of Policy Modelling*, 7: 3, 379-406.
- Declauwe, B., Party, A. Savard, L. , Thorebecke ,E. (1999), Poverty Analysis Within a General Equilibrium Framework, CREFA Working Paper 99-09, Economics Department , Laval University, Canada.
- Derviş, K., De Melo, J. , Robinson, S. (1982), *General Equilibrium Models for Development Policy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dorosh, P.A. , Sahn, D.E. (2000), A General Equilibrium Analysis of the Effect of Macroeconomic Adjustments on Poverty in Africa, *Journal of Policy Modeling*, Vol.22, No.6, 753-76.
- DPT [Devlet Planlama Teşkilatı], (2001), "Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyon Raporu", 9. Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayınları, Yayın No: DPT: 2599- ÖİK: 610, Ankara.
- GAMS Development Corporation (2006), *GAMS-The Solver Manuals*, Books on Demand, Norderstedt.
- Lambert, S., Schneider, H., Suwa A. (1991), Adjustment and Equity in Cote d'Ivoire: 1980-86, *World Development*, Vol.19, No.11,1563-76.

- Lewis, J., Urata, S. (1984), Turkey: Recent Economic Performance and Medium Term Prospects, 1978-1990, *Economic Modelling*, June.
- Löfgren, H., Chulu, O., Sichinga, O., Simtowe, F., Tchale, H., Tseka, R., Wobst, P. (2001), External Shocks and Domestic Poverty Alleviation: Simulations with a CE Model of Malawi, IFPRI Working Paper, No.71.
- Löfgren, H., Lee, R., Robinson, S. (2001), A Standard Computable General Equilibrium (CGE) model in GAMS, TMD Working Paper, No 75. Trade and Macroeconomics Department, IFPRI, Washington.
- Michel, G., Noel, M.(1984), Short Term Responses to Trade and Incentive Policies in the Ivory Coast, World Bank Staff Working Paper.
- Robilliard, A.S., Bourguignon, F. , Robinson, S. (2001),Crisis and Income Distribution: A micro-macro model of Indonesia, ESRC Development Economics/International Economics Conference, Nottingham University.
- Rutherford, T.F. (2005), *GAMS-MPSGE Manual*, Books on Demand,Norderstedt.
- Siddiqui, R. (2007), Modeling Gender Dimensions of the Impact of Economic Reforms in Pakistan. MPIA Working Paper,No.13.
- Siddiqui, R. (2006), Modeling Gender Dimensions of Economic Reforms in Pakistan, 9th GTAP Conference, (15-17 June), Ethiopia.
- Suescun, R.(2007), The Role of Fiscal Policy in Human Development and Growth, WorldBank.(economia.uniandes.edu.co/var/rw/archivos/eventos/Human_Development_Suescun.pdf)
- Thorbecke, E. (1991), Adjustment, Growth and Income Distribution in Indonesia, *World Development*, Vol. 19, No. 11, 1595-1614.
- TÜİK (DİE) (2005), *Hanehalkı Bütçe Araştırması 2002 Hanehalkı Tüketim Harcamaları*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- TÜİK (DİE) (2004), *Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı 1998*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- TÜİK (2006), *2002 Hanehalkı Bütçe Araştırması Hanehalkı Gelir Dağılımı (Türkiye-Kent-Kır)*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.
- Van Schoor, M. (2005), General Equilibrium Effects in the South African Maize Market: International Trade Simulations, PROVIDE Project Working Paper No.5,South Africa.

World Bank (2003), World Development Report 2004 Making Services Work for Poor People, Oxford University Press, New York.

POLİSLERİN İŞ VE AİLE YAŞAMI ARASINDA DENGENİN
SAĞLANMASINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ:
ESKİŞEHİR İL MERKEZİNDE GÖREVLİ POLİSLER ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA

Yener Şişman* & Seda Topgöl**

Özet

Bu araştırmanın amacı, Eskişehir il merkezinde görev yapan erkek polislerin iş ve aile yaşamı dengesini nasıl kurduklarını tespit etmek ve bu dengeyi bozan mesleki sorunları polislerin görüşlerine dayalı olarak ortaya koymaktır. Araştırmanın çalışma grubunu 20 polis memuru, amir ve müdürleri oluşturmaktadır. Araştırma nitel desenlenmiştir. Veri toplama yöntemi olarak yapılandırılmış açık uçlu görüşme soruları ve gözlem kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler "içerik analizi" tekniği ile analiz edilmiş, çalışmanın geçerlilik ve güvenilirliğini arttırmak amacıyla polislerin görüşlerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır. Araştırma sonucunda görülmüştür ki, polisler eşin çalışması, tayinler, yoğun mesai saatleri ve ek görevlerden dolayı eş ve çocuklarına zaman ayıramamakta, mesleğin getirdiği bazı fiziksel, psikolojik ve davranışsal sorunları yoğun olarak yaşamakta ve bu sorunların eş ile ilişkilerde ve aile üzerinde önemli olumsuz etkileri bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Polis, İş ve Aile Dengesi, Çatışma, Aile

Abstract

The Opinions of Policemen on Supporting Work and Family Life Balance: A Research on the Policemen in Eskişehir

The purpose of the study is to determine the opinions of policemen in Eskişehir about how the police can be balance and cause of work family conflict. In this study the qualitative research method was used and the data

* Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ysisman@anadolu.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, sedatopgul@anadolu.edu.tr

were collected through semi-structured interviews and and observations. Semi-structured interviews were conducted with 20 police, police chief and police manager. In this study, the data obtained were analyzed via content analysis. Direct quotations were given to increase the reliability and validity of research data. According to the findings of the study it was found that the working wife, appointments, long irregular working hours and additional duties not only have a negative effect on the police, but also on the family. Besides physical, psychological and behavioral issues stem from stressful occupations affect relations with wife and children negatively.

Key words: Police, Work and Family Balance, Conflict, Family

Giriş

İnsanlar kendilerinin ve bakmakla yükümlü olduklarının varlığını sürdürebilmek, doğal, sosyal ve kültürel gereksinimlerini karşılayabilmek için çoğu zaman çalışmak ve bir gelir elde etmek zorundadır. Ayrıca çalışmak, başarılı olmak, bireyi mutlu kılan bir yaşam biçimidir. Bireyler çalışarak kişiliklerini geliştirip kendilerine olan güven duygularını pekiştirirler. Bu anlamda, iş bir gereksinim olmanın yanı sıra kişisel tatmin için de bir kaynak olmaktadır (Kağnıcıoğlu, 2013: 24). ILO ise biraz bu düşünceden hareketle 1999 yılından itibaren insana yakışır iş (decent work) kavramını kullanmakta küresel değişim sürecinde tüm ülkelerde çalışan kadın ve erkekler için insana yakışır işin güvence altına alınmasını temel bir hedef olarak önermektedir (Şen, 2009: 410).

ILO insana yakışır işi “özgürlük, eşitlik, güvenlik ve saygınlık koşullarında insan onuruna yakışan üretken bir iş” olarak tanımaktadır (Işığışık, 2009: 311). Dönemin ILO Genel Sekreteri Juan Somavia ise,

Düzgün iş çalışma koşullarınız, gelecek beklentiniz, iş ve aile yaşamını dengelemeniz, çocuklarınızı okula göndermeniz ya da çocuk işçiliğinden kurtarmanız ile ilgili bir kavramdır. Bir standart değil, bir amaç ve gelişme stratejisidir. Çalışanların hayatlarını kontrol edebilme gücüdür. İşin kişisel ve profesyonel ihtiyaçları aynı anda gerçekleştirebilmesinin temel alanlarından biri iş-yaşam dengesi uygulamalarıdır. (Kağnıcıoğlu, 2013: 24).

diyerek düzgün iş kavramı içinde iş-yaşam dengesinin önemini özel olarak vurgulamaktadır. Zira günümüzde çalışanlar açısından en önemli sorun alanlarından birisi hiç kuşku yok ki iş ve yaşam daha dar biçimiyle iş-

aile yaşamı arasındaki dengenin sağlanabilmesidir. Gerek kadınların gerekse erkeklerin bir yandan kendilerini işlerine tam olarak verememesi, diğer yandan eşlerine ya da çocuklarına yeterli ilgiyi gösteremedikleri için kendilerini suçlu hissetmeleri sık karşılaşılan ve genel olarak doğal kabul edilen bir durumdur. Hem kadın hem de erkekler yaşadıkları bu çatışmaya sağlıklı bir çözüm bulmakta zorluk çekmektedirler. Oysa işteki başarısızlık ailedeki mutlulukla tam olarak telafi edilemeyeceği gibi, ailedeki mutsuzluk da sadece işteki tatminle telafi edilemez. Mutluluğa ve tatmine ancak iş tatmininin ve aile huzurunun bir arada bulunması durumunda ulaşılabilir. Oysa konuya ilişkin çalışmalar tarihsel olarak çok büyük çoğunlukla kadınlara odaklanmış çalışan erkeklerin iş ve aile yaşamı dengesi ihmal edilmiştir. Geleneksel olarak bir erkeğin kim olduğunu ise, mesleği ve aileyi geçindirme yeteneği ortaya koymuştur.

Ancak erkeği tanımlamada kullanılan bu yaklaşım zamanla değişmiş, geliri ve kariyerini kaybetmeksizin, erkeklik duygusundan da bir şey yitirmeden iyi babalık ve iyi eş görevini yerine getiren modern bir erkek tanımı ortaya çıkmıştır. Sonuçta erkekler de artık iş ve aile dengesini kurarak birbiri ile uyum içinde sürdürmeye çalışmaktadırlar. Ancak bu dengenin sağlanabilmesi için erkeğin iş yaşamında ortaya çıkan olumsuz duygularla baş edebilmesi gereklidir. Bunu gerçekleştiremeyen erkeklerin mesleki yaşamdaki başarıları ancak özel yaşamları pahasına kazanılır. Bu çalışmada da erkekler üzerinden giderek Emniyet Teşkilatı'nın çeşitli şube ve düzeylerindeki erkek polislerle, iş ve aile yaşamı dengesi hakkında bir araştırma yapılmıştır.

1. İş ve Aile Yaşamı Dengesinin Tanımı ve Önemi

Kişinin iş, aile ve bireysel alan olmak üzere üç ayrı alandan birisine yönelik beklenti ve sorumluluklar diğerleri ile çatışma içinde değilse “iş ve yaşam” dengesinin sağlandığından söz edilebilir (Aycan ve ark, 2007: 28). Diğer bir ifadeyle, kişi gerek çalışma alanından gerekse de ailesinin ihtiyaçlarından kaynaklanan taleplerin dışında kendi bireysel yaşamını da dengeli hale getirebiliyorsa “iş ve yaşam” dengesini sağlayabilecektir (Pichler, 2008: 451). Üçlü sacayağı da diyebileceğimiz bu duruma ilişkin kişinin sadece “iş ve aile yaşamı” dengesini sağlaması değil kendi ile ilgili bireysel gelişim ve sosyallik konusunda da dengeyi sağlayabilmesi

gereklidir. Bu nedenle “iş ve yaşam” dengesi, kadın veya erkek, evli veya bekâr bütün çalışanlar için önemli bir kavramdır. Hem kişinin işinden tatmin olması hem yaşamdan zevk alması hem de eğer evli ise ailesinde dengeyi sağlayabilmesi sağlıklı bir toplumun oluşabilmesi için önemlidir. Zira sağlıklı bir toplum ancak mutlu bireylerle oluşturulabilir. Bu çalışmada ise “iş ve yaşam” dengesinden biraz daha dar bir biçimde ve özellikle evli çalışanları ilgilendirecek şekilde “iş ve aile yaşamı” dengesi üzerinde durulacaktır. Eş değişle “iş ve yaşam” dengesinin temelde iki boyutu (iş ve aile) incelenecektir.

1.İş ve Aile Yaşamı Çatışması

İş ve aile yaşamı dengesinin bozulması, kişinin iş ve aile yaşamının birbirleri üzerine yarattıkları baskıdan kaynaklı bir çatışma biçimi olarak tanımlanabilir. Duxbury ve Higgins'e (2001) göre, iş ve aile yaşamı çatışması kişinin iş ve aile yaşamının gerektirdiği rollerin artması neticesinde kişinin her iki alandaki rollerine uyum sağlayamaması sonucunda ortaya çıkmaktadır.

İş ve aile yaşamı çatışması iki boyuttan oluşmaktadır. İş ve aile çatışmasının birinci boyutu, bireyin işi ile ilgili üstlendiği rolün ailesi ile ilgili sorumlulukları yerine getirmesini zorlaştırması sonucu ortaya çıkan gerilim ve zaman darlığından kaynaklı çatışmadır (Frone vd., 1992). Aile ve iş çatışması ise ikinci boyut olarak değerlendirilir ve ailedeki sorumlulukların iş ile ilgili sorumlulukları yerine getirmesini engellemesinden dolayı ortaya çıkan çatışmadır. Yani aileden kaynaklanır ve işi etkiler (Greenhaus ve Beutell, 1985). “Aile ve iş çatışması” ile “iş ve aile çatışması” çoğunlukla aynı anlamda kullanılmaktadır. Zira her ne kadar iki çatışmanın tetikleyicileri farklı olsa da her iki çatışma arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Ortak noktaları da işteki roller ile ailedeki rollerin birbiri ile uyumsuz olma durumudur. Genel olarak kullanılan ise “iş ve aile yaşamı” çatışmasıdır.

İş ve aile yaşamı çatışması yapısal farklılıkları ve temel özellikleri bakımından Greenhaus ve Beutell (1985: 78) tarafından zaman temelli, gerilim temelli ve davranış temelli çatışma olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Zaman temelli çatışma bir rolün gereğini yerine getirirken zamanın kısıtlı olmasından dolayı diğer rolün gereklerini tam anlamıyla

yerine getirememeden kaynaklanan çatışmayı ifade eder. Örneğin uzun çalışma saatleri ailedeki görevlerin yerine getirilmesini sınırlamaktadır. Gerilim ya da gerginlik temelli çatışmaya göre, kişinin bir role ilişkin görev ve sorumluluklarının diğer rolün gereklerini yerine getirmesini etkilediği zaman artan yorgunluk ve gerilimin diğer alanda yansımalarıyla ortaya çıkan çatışmadır (Adak, 2007: 143). Örneğin, işte gün boyu olumsuzluklarla karşılaşan kişinin eve döndüğünde bu durumu ailesine yansıtması veya benzer şekilde eşi ya da çocuğu ile sorun yaşayan kişinin gergin ve sinirli durumunu işine yansıtması şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Her iki durumda da birtakım olumsuzluk ve gerginlikler ya aile alanından işe ya da iş alanından aileye yansıtılmaktadır (Greenhaus ve Beutell, 1985: 80-81). Davranış temelli çatışma ise, bir role ilişkin davranışlarla diğer role ilişkin davranışlar arasında uyumsuzluk olması durumudur. Kişinin bir rolde başarılı olmasını sağlayan davranışların diğer rolde başarısızlıkla sonuçlanması ile kişi davranış temelli çatışma yaşamaktadır (Greenhaus ve Beutell, 1985: 77). Örneğin, iş yaşamında son derece otoriter ve disiplinli olması gereken bir kişinin bu tavrını diğer bir alan olan ailesinde göstermesi durumunda çeşitli huzursuzluklar ortaya çıkabilir.

Türkiye’de yapılan bir çalışmada (Torun ve Ercan, 2006: 17-18), iş ve aile yaşamı çatışmasının genellikle yoğun iş yükünden kaynaklanan zaman temelli bir çatışma olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte yoğun iş yükünün sadece zaman temelli çatışmaya değil, aynı zamanda hem kadınlar hem de erkeklerde davranış temelli çatışmaya da neden olabileceği belirtilmektedir (Wallace, 1999).

2. İş ve Aile Yaşamı Dengesini Etkileyen Faktörler

Aile yaşamı üzerindeki iş etkisinin başlıca unsuru, işyerinde meydana gelen olumsuz duyguların aile içine taşınmasıdır. Kişiler kendilerini işlerinden tatmin olmuş hissettiklerinde ve yaptıkları iş sonucunda hak ettiklerini aldıklarını düşündüklerinde olumsuz duygular ortaya çıkmaz. İşteki olumsuzluklar, endişe gibi duygusal gerilimler ve yorgunluk olarak iki şekilde aile yaşamına taşınır. Yorgunluk, yoğun ve stresli bir günün doğal sonucudur. Aile ise çalışan kişi için dinlenecek, ertesi gün için enerji toplanabilecek bir sığınaktır. Ancak aile içindeki sorumluluklar nedeniyle ev yaşamında gerçekten dinlenmek her zaman mümkün olmayabilir. İş

yaşamında ortaya çıkan duygusal gerilimler ise kimi zaman kişinin bedenlen orda olmakla birlikte ruhen iş yerinde kalmasına neden olabilirken kimi zaman da duygusal gerilimler aileye taşınarak saldırgan bir biçimde eyleme dökülebilir (Bartolome ve Lee Evans, 2001: 40).

3.İş ve Aile Yaşamı Dengesinin Bozulmasının Sonuçları

İş ve aile yaşamı dengesinin bozulduğu durumlarda yaşanan sıkıntılar üç başlık altında toplanabilir; kişisel alana, aileye ve işe yansıyan sonuçlar (Aycan ve ark., 2007).

3.1.Kişisel Alana Yansıyan Sonuçlar

İş ve aile yaşamı dengesinin bozulması sonucunda kişisel alana yansıyan sorunların başında psikolojik sorunlar ile bu sorunların yol açtığı fiziksel sıkıntılar ve kişinin kendine ayırdığı zamanda tatminsizlik bulunmaktadır (Aycan ve ark., 2007). Çoğu zaman kişi, yoğun iş yükü, yaşanan stres ve uzun çalışma saatlerine, işini kaybetme korkusuyla kurumuna duyduğu davranışsal bağlılık nedeniyle katlanmaktadır. Sonuçta işten yorgun gelen bir kişi evde kendisinden beklenen rolleri tam olarak yerine getirememekte, eşi ve çocuklarıyla yeterince zaman geçiremediği için sıkıntı duymamakta ve kendine zaman ayıramamaktan dolayı tatminsizlik duygusu yaşayabilmektedir.

Literatürde yoğun iş stresinin çalışanları olumsuz etkilediğine ilişkin çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Aşırı iş yükü kişide tükenmişlik duygusu yaşanmasına neden olmakta ve ruh sağlığını da olumsuz yönde etkilemektedir (Van ve Geurts, 2001). Tükenmişlik duygusu kişinin yoğun stres altında yaşaması ya da çalışması sonucunda gerginlik ve sinirlilik gibi olumsuz duyguları yaratan ve kişinin diğer kişilere karşı duyarsız, alaycı ya da katı tutumlar oluşturmasıyla sonuçlanan bir süreç şeklinde tanımlanmaktadır (Igoda ve Newcomb, 1986). Diğer psikolojik rahatsızlıklar olarak stres ve suçluluk duygusu ile kişinin kendine ayırdığı zamanda tatminsizliği sayabiliriz. Bu psikolojik duyguların yoğun olarak yaşanmasından kaynaklanan depresyon, yüksek kolestrol, yüksek tansiyon, egzama ve migren gibi çeşitli fiziksel rahatsızlıklara da yol açabilir.

Yapılan araştırmalarda aşırı iş yükü ile ruh sağlığı olumsuz etkilenen kişilerin çeşitli sosyal destekler vasıtasıyla desteklenmesinin “iş ve aile yaşamını” dengelemede olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (Iwata ve Suziki, 1997). Özen ve Uzun’un (2005) polis memurlarına yönelik çatışmanın azaltılmasında örgütün ve ailenin rolüne ilişkin olarak yaptıkları araştırmada, amirlerinin sosyal desteği arttıkça polis memurlarının yaşadığı iş ve aile yaşamı çatışmasının azaldığı ifade edilmiştir. Ancak aynı çalışmada bizce şaşırtıcı bir biçimde, eşin desteğinin iş ve aile yaşamı çatışmasına herhangi bir etkisi olmadığı gözlenmiştir. Bir başka çalışma ise iş ve çalışılan kurumun “iş ve aile yaşamı” dengesini sağlamada eşten daha etkili bir faktör olduğu ortaya konulmuştur (Karaköse ve Erdem, 2008: 3).

3.2.Aileye Yansıyan Sonuçlar

İş ve aile yaşamı dengesinin bozulmasına ilişkin aileye yansıyan en önemli sonuçlardan biri evlilikte yaşanan tatminsizliktir. Yapılan bir araştırmada işte yaşanan yoğunluğun ve işe ayrılan zamanın daha fazla olması neticesinde aile içi şiddetin arttığı ve bu durumun eşler arası ilişkilerin zayıflamasına neden olduğu görülmüştür (Matthews, Conger ve Wickrama, 1996). Bir başka araştırmada ise iş yükünün fazla, çalışma sürelerinin ise uzun olmasının eşler arası ilişkiye olumsuz etkisi tespit edilmiştir (Stets, 1995). Örneğin azalan kontrol duygusu kişinin evde kontrol sağlama çabasına neden olmakta ve eşini daha fazla kontrol etmeye başlamasına neden olabilmektedir (Aycan, Eskin ve Yavuz, 2007: 57).

Ayrıca işteki taleplerin artması çalışanın aile içi talepleri yerine getirmesini zorlaştırabilmekte ve yine bu da sorunlara neden olabilmektedir. Örneğin, yoğun çalışan bir baba, eşi ve çocuklarına yeterince vakit ayıramamakta, sinema, tiyatro, konser gibi sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunamamaktadır. Özellikle çocuklarla yeterince ilgilenememenin verdiği suçluluk duygusu kişiyi her iki alanda da mutsuz etmektedir (Aycan, Eskin ve Yavuz, 2007: 181).

Çocuklarla yaşanan sorunların dışında bireylerin kendileriyle ilgili dengeyi sağlayamamaktan kaynaklanan rol tatminsizlikleri de söz konusu olabilir. Kendini yetersiz hissetmenin sonucu olarak iyi bir eş, iyi bir anne-baba, iyi bir evlat olamadığı inancına kapılabilir. Yaşanılan dengesizlik

durumu kişinin kendi ebeveynleri, akrabaları ve arkadaşları ile olan ilişkilerini de olumsuz yönde etkileyebilir. Sosyal çevreden uzaklaşma, ebeveynlerin yakınmaları ve akrabalarla kopan ilişkiler bu durumun sonuçları olabilir.

3.3.İşe Yansıyan Sonuçlar

Kişilerin iş ve aile yaşamı dengesini sağlayamamalarından dolayı ortaya çıkan sıkıntılar kişinin kendisine ve ailesine yansıyabileceği gibi işine de yansıyabilmektedir.

Yoğun bir iş yükü altında stres yaşayan çalışanların duygusal ve fiziksel olarak yaşadıkları tükenmişlik duygusu sonucunda yaptıkları işe yönelik tatminleri azalabilir, kendilerini yetersiz hissedebilirler, kişiler arası ilişkilerde güçlük yaşayabilecekleri gibi çeşitli olumsuz alışkanlıklara bile yönelebilirler (Yazgan-İnanç ve Güçray, 1997).

İş ve aile yaşamı dengesinin kurulamamasının işe yansıyan en önemli sonucu, kişinin işten aldığı tatmin duygusunun azalmasıdır. Yapılan çeşitli araştırmalarda iş ve aile yaşamı dengesinin sağlanamaması durumunda iş tatmininin azaldığı (Aycan ve ark., 2007: 66) bununla birlikte kişinin çalıştığı kuruma bağlılığının da olumsuz etkilendiği görülmüştür (Tınaz, 2005: 29). Kişilerin çalıştıkları işe bağlılıkları açısından duygusal, davranışsal ve kuralsal bağlılık olarak üç farklı bağlılık çeşidinden söz edilmektedir. Duygusal bağlılık kişinin kendini kurumu ile bütünleştirmesi, kurumun inanç ve kültürünü benimsemesi anlamına gelen bağlılıktır. Bir diğer bağlılık türü ise davranışsal bağlılıktır ve kişinin zorunluluk duygusundan kaynaklanan bir bağlılık biçimi olarak tanımlanır. Örneğin, kişinin işini bırakması sebebiyle emeklilik, tazminat gibi ileride sahip olabileceği hakları kaybetmemek için kurum ile duygusal bir bağlılığı bulunmamasına rağmen işinden ayrılmaması davranışsal bir bağlılık olarak ifade edilebilir. Kurumsal bağlılık ise kişinin çalıştığı kurumla herhangi bir duygusal bağlılığı olmamasına ya da geleceğe yönelik herhangi bir zorunluluk kaygısı yaşamamasına rağmen, yüksek ücret gibi işten elde ettiği menfaatler nedeniyle sahip olduğu bir bağlılık duygusudur (Tınaz, 2005: 30). Kişi iş ve aile yaşamı dengesinin sağlayamadığında, dengesizliğin temel nedeni olarak çalıştığı kurumu görmekte, çalıştığı kuruma karşı

duygusal bağlılığı azalmakta ancak davranışsal veya kurumsal bir bağlılık devam edebilmektedir (Aycan ve ark., 2005: 68).

4.Literatür İncelemesi

Erkeklerin hayatlarının iki vazgeçilmez unsuru işi ve ailesidir. Kimi zaman ailesine daha fazla önem vererek işlerini aksatmaları, kimi zamanda işlerine gereğinden fazla önem vererek aileleri ile ilişkilerini aksatmaları sıkça görülen durumlardır. Ancak iş ailenin ekonomik geçim kaynağı olduğundan iş ile ilgili sorumlulukların fazla olması, bu durumun aile yaşantısını etkilemesi ve iş nedeniyle aileye yeterince zaman ayıramamak en fazla görülen durum olmakla beraber çok fazla yadırganan bir durum da değildir. Bu nedenle böyle bir durumda çalışan erkek kendini çok fazla çelişkide hissetmemektedir (Cinamon ve Rich, 2005: 370). 2005 yılında yapılan bir çalışmada erkeklerin ailesinden, evliliğinden duyduğu memnuniyet arttıkça iş ve aile çatışmasının azaldığını ortaya konulmuştur. İş ve aile çatışması kişinin ruh halini olumsuz etkilediği için kişiyi strese sokmakta bir takım psikosomatik hastalıklara sebep olmakta ve yaşam tatmininin azalmasına neden olmaktadır. Çalışan erkeğin işi ile ilgili sorumlulukları gereği ailesine yeterince zaman ayıramadığı ve onları ihmal ettiğini düşündüğü durumlarda suçluluk duygusu ortaya çıkabilir. Dolayısıyla hem aile hem de yaşam tatmini bu durumdan olumsuz etkilenmektedir (Rice vd., 1992: 163).

İş ve yaşam dengesini sağlamaya yönelik birçok araştırma bulunmaktadır. Ancak yapılan araştırmaların, özellikle de önceleri ağırlıklı bir biçimde, çalışan kadınlara yönelik olduğu görülür. Elbette bu durum doğal kabul edilmelidir. Zira Sanayi Devrimi'nin başlangıcından itibaren kadınların işgücündeki oranlarının tedrici olarak artması eş değişle geleneksel olarak aile sorumluluklarını üstlenen kadınların Sanayileşmeyle beraber artık ev dışında da çalışması, ev içi sorumluluklarının çağımızda yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir. Ancak halen kadınlar iş yeri sorumlulukları ve aile ihtiyaçları arasında çelişkiler yaşamakta bir başka ifadeyle iş ve aile ikileminde kalmaktadır. Bacharach ve diğerleri (1991: 43-50) tarafından mühendisler ve hemşireler üzerine yapılan bir çalışmada iş ve aile yaşamı dengesini sağlayamamaları nedeniyle çalışanların iş yaşamından duydukları tatminin azaldığı ortaya konulmuştur. Özellikle

hemşirelerde bu etkinin daha fazla olduğu görülmüştür. Bunun nedeni olarak ise hemşireliğin düzensiz iş saatlerinin olması, gergin ve stresli bir iş olması yanı sıra hemşirelerin büyük bir kısmının kadın olması gösterilmektedir.

Yüksel (2005) tarafından bir ihtisas hastanesinde çalışan hemşirelerin iş ve aile yaşamı dengesinin iş tatmini, kariyer tatmini ve iş davranışları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırmada, hemşirelik mesleğinin gerektirdiği iş davranışları ve özellikleri nedeniyle iş ve aile yaşamı arasındaki çatışmanın yoğun olarak yaşandığı görülmüştür. Ancak yaşanan bu çatışmanın çeşitli sosyal desteklerle azaltılabileceği ve bu desteklerin kişinin iş tatmini üzerinde de olumlu etkisi olduğu ifade edilmiştir.

Bir diğer araştırma Karahan ve Bener (2005) tarafından yine hemşireler üzerinde yapılmıştır. Bu çalışmada hemşirelerin çalışıyor olmalarından dolayı ev ortamında sorun yaşadıklarını, bu sorunun üstesinden gelmek için ise eşlerinden yardım aldıkları belirtilmiştir. Buna rağmen hemşireler çocukları ve ailesine yeteri kadar zaman ayıramadıklarından dolayı suçluluk duygusu yaşamakta ve bu sorun “temel sorun” olarak belirtilmektedir. Hemşirelerin sorun çözme önerileri ise, çalışma sürelerinin kısaltılması, nöbet izinlerinin verilmesi, bakıcı ve ev işlerini yapan birisinin olması ve kreş olarak sıralanmaktadır.

Grzywacz ve ark. (2006) hemşireler üzerinde iş ve aile yaşamı arasındaki dengenin ölçülmesine yönelik yaptıkları bir çalışmada, hemşirelerin yarıya yakınında kronik bir iş ve aile çatışması yaşadıkları görülmüştür.

Hemşireler ile ilgili çalışmaların dışında Gönüllü ve İçli'nin (2001) Denizli'de kadın tekstil işçileri üzerinde yaptığı iş ve aile yaşamına yönelik bir çalışmada, kadınların ev işleri ve çocuk bakımı konusunda bir çatışma yaşadıkları, ancak en çok sıkıntı çektikleri durumun kendilerine zaman ayıramama olduğu görülmektedir.

Gülbayrak ve Açık'ın (2004) Elazığ ilinde çalışan kadınların iş ve aile yaşamını dengelemede bir ikileme düşükleri ve rollerini gereği gibi yerine getiremediklerinden dolayı iş ve aile yaşamı arasında çatışma yaşadıklarını ifade etmektedirler. Bu çatışmaları ev içi rolleri yerine getirirken destek alan kadınların daha az yaşadıkları belirtilmiştir.

Kadınlar için tanımlanan geleneksel rollerin değişmesi, zamanla erkekler için de geçerli olmuştur. Geleneksel olarak ailenin reisi olan, ekmek parası kazanmak ve güçlü olmak için yetiştirilen erkekler, kendilerine daha önce biçilmeyen ev işlerinde eşe destek olma ve çocuk yetiştirme sorumluluklarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum iş ve aile yaşamı dengesinin sadece kadınlarla sınırlı olmadığını ve dengenin erkekler için de önemli olduğunu göstermiştir.

Hill ve ark., (2001) 6451 IBM çalışanıyla iş ve aile yaşamı dengesi üzerine bir araştırma yapmış ve çalışanların yarısının uzun ve esnek çalışma saatleri nedeniyle iş ve aile yaşamını dengelemede sorunlar yaşadıkları ortaya çıkmıştır.

2005 yılında Özen ve Uzun tarafından Muğla İl Emniyet Müdürlüğü'nde çalışan kadın ve erkek polis memurları üzerinde iş ve aile çatışması ve sosyal destek araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, erkeklerin kadınlara göre kendilerini daha yorgun hissettikleri, bu durumlarının evdeki kişisel sorumluluklarını kadınlara göre daha çok engellediği ve zihinlerinin kadınlardan çok daha fazla işle meşgul olması nedeniyle işlerinin aile yaşamı sorumluluklarını olumsuz etkilediği ifade edilmiştir.

Çarıkçı vd.'nin (2010) Türk yöneticilerinde iş-aile yaşam çatışması çalışmasının araştırıldığı, kadın ve erkek yöneticilerin iş ve aile çatışması karşılaştırıldığında, kadınların erkeklerden daha fazla çatışma yaşamadıkları görülmüştür. Sözü edilen çalışmaya göre, erkeklerin çatışma yaşamaması aile içerisindeki rollerini kadına aktarmasından kaynaklanmaktadır. Kadınlar ise çatışma yaşamamak ve kendi sorumluluklarını dengelemek amacıyla sorumluluklarını ücretle tuttuğu biri ile ya da yakınlarına yüklemektedir.

2008 yılında Fransa'da "Baba Yöneticiler Denge Peşinde-Aile Hayatı İle Çalışma Hayatını Uyum İçinde Yaşamaya Çalışan Bir Kuşağın Portresi" başlıklı çalışmada, uluslararası şirketlerde çalışan orta ve üst düzey yönetici erkekler incelenmiştir. Çalışmada erkeklerin ailevi konulara giderek daha çok sahip çıktıkları ve "iş ve aile yaşamı" dengesini sağlamaya çalıştıkları ifade edilmiştir. Çalışmaya katılan erkekler üç grupta toplanmıştır. İlk grup 1950'lerin zihniyetini temsil eden, geleneksel rolleri ağır basan "eve para getiren babalar" dır. İkinci grupta çoğunluğu oluşturan, iş ve aile yaşamı arasındaki dengeyi en iyi şekilde sağladığını düşünen "Dengeciler" yer

almaktadır. Son grup ise “Eşit Ağırlıkçılar” bulunur. Bu grup iş ve aile dengesi konusunda son derece hassas, dengenin bozulması durumunda iş değiştirmekten kaçınmayan yeni kuşak baba modeline geçişin sembolüdür (Özçelik, 2009).

5.Yöntem

Araştırma polislerin mesleklerinden kaynaklanan olumsuz etkilerin aileye yansması ve iş-aile yaşamı dengesini bozan durumları incelemeye yönelik nitel bir çalışmadır. Araştırmada birey ya da durum temelli bir yaklaşım benimsenmiştir.

5.1.Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Eskişehir İl Merkezi’ndeki yedi Polis Merkezi Amirliği (Çarşı, Odunpazarı, Ertuğrulgazi, Kurtuluş, Şehit Gaffar Okkan, Sanayi ve Tepebaşı) ile Asayiş Şube Müdürlüğü ve Önleyici Hizmetler Şube Müdürlüğü’ne bağlı çalışan 20 polis oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu belirlenirken amaçlı örneklem yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Çalışma grubunda yer alan polislerin farklı birimlerden (Polis Merkezi Amirlikleri, Asayiş Şube Müdürlüğü, Önleyici Hizmetler Şube Müdürlüğü) ve farklı görevlerden (polis memuru, komiser yardımcısı, komiser, amir, müdür) olmasına dikkat edilerek çeşitlilik sağlanmaya çalışılmıştır. Maksimum çeşitliliğe dayalı bir örneklem oluşturulmaya çalışılmasındaki amaç, çeşitlilik gösteren durumlar arasında herhangi ortak ya da paylaşılan olgunun olup olmadığına bakmak ve bu çeşitliliğe göre sorunların farklı boyutlarını ortaya koymaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 109). Ancak seçilen polislerden hepsinin erkek olmasına dikkat edilmiştir. Zira son dönemlerde erkekler geleneksel rollerinin dışında eşine ve çocuklarına daha fazla zaman ayırarak, iş ve aile dengesini oturtmaya çalışmaktadır.

5.2.Veriler Toplama Araçları

Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle bir görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Görüşme formu hazırlanırken

alanyazın taraması yapılmış ve farklı polislerle ön görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu pilot uygulama neticesinde geri bildirimler alınarak görüşme formu son haline getirilmiştir. Görüşme formunda toplam onbeş soru yer almaktadır. Görüşme yapılan kişilere öncelikle ön bilgi verilmiş ve gönüllü olarak araştırmaya katılmaları sağlanmıştır. Görüşmeler katılımcıların bilgisi dâhilinde ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Polislerle yapılan görüşmeler 1 saat ile 2 saat arasında değişen sürelerde gerçekleştirilmiştir.

5.3.Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Veriler dört aşamada analiz edilmiştir: 1. Verilerin kodlanması, 2. Kodlanan verilerin temalarının belirlenmesi, 3. Kodların ve temaların düzenlenmesi, 4. Bulguların tanımlanması ve yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 228-240). Polislerin görüşlerinin analizinde ifadeler benzerliğine göre gruplandırılmış, veriler sayısallaştırılarak frekans olarak ifade edilmiştir. Daha sonra benzer öğeler gruplandırılarak temalara ve alt temalara ayrılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler belirlenen temalara ve alt temalara göre özetlenip yorumlanmış ve doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Yapılan doğrudan alıntılarda parantez içi kodlamada ilk harf ve rakam görüşülen polisi, ikinci rakam yaşını, üçüncü rakam ise kaç yıllık evli olduğunu göstermektedir.

6.Bulgular

Araştırmanın amacı doğrultusunda elde edilen bulgular polis görüşleri ile desteklenmiş ve doğrudan alıntılarla sunulmuştur. Bu bölümde polislerin iş ve aile yaşamı dengesini sağlamaya olumlu ve olumsuz etkisi olan değişkenler ele alınmıştır.

6.1.Eşin Çalışması Durumu

Araştırmada ilk olarak, eşlerinin çalışma durumunun polisler açısından iş ve aile yaşamı dengesini sağlamada nasıl algılandığı ve tanımlandığını ortaya koyabilmek amacıyla eşin çalışmasının ya da

çalışmamasının aile yaşamını dengelemedeki rolü hakkındaki düşünceler sorulmuştur. Araştırmaya katılan polislerin çoğunun eşi ev hanımıdır. Görüşleri alınan polisler göre kendilerinin katlanmak zorunda kaldığı iş yaşamının stresine, eşin çalışması ve küçük çocuklarda eklendiğinde iş ve aile yaşamı dengeleri olumsuz etkilenecektir. Ancak çocukların büyümesiyle birlikte tek maaşın yeterli olmaması polislerin eşlerin çalışmasına ilişkin fikirlerini değiştirmelerine neden olmaktadır. Bu konuda polislerin görüşleri eşin çalışmasının olumlu ve olumsuz yanları olmak üzere temalandırılmıştır.

6.1.1.Eşin Çalışmasının Olumlu Yanları

Eşin çalışmasının olumlu yanlarına ilişkin polis görüşleri beş alt temada gruplandırılmıştır.

Tablo 1. Eşin Çalışmasının Olumlu Yanlarına İlişkin Görüşler

S.N.	Alt Temalar	f
1	Maddi rahatlık	4
2	Eşin ekonomik özgürlüğü	4
3	Belirli bir hayat standardı	3
4	Huzursuzluğun önlenmesi	2
5	Ailecek görüşülen bir sosyal çevre	4

Araştırmaya katılan polislerin tamamı eşin çalışmasının en olumlu yanının maddi açıdan rahatlık olduğu görüşünde birleşmektedirler. Frekansı yüksek olan eşin çalışmasına ilişkin olumlu yanlar incelendiğinde maddiyatla ilgili olduğu görülmektedir. Eşleri çalışan ve ev hanımı olan polislerin eşlerinin çalışması ya da çalışmak istemesine ilişkin kendi ifadelerinden bir kaçını aşağıdaki gibidir;

Eşimin çalışmasının tek olumlu tarafı maddi açıdan rahatlık, başka hiçbir avantajı yok (M3, Yaş 38, 8 yıllık evli).

Bayanlar evde kaldığı zaman huzursuzluk daha fazla olur, o yüzden çalışması iyidir. Bir de belli bir hayat standardında kalmak için iki tarafında çalışması gerekli (E15, Yaş 41, 17 yıllık evli).

Eşim çalışmıyor ama çalışmasının faydası varmış onu ilerledikçe gördüm. Maddi yönden biraz sıkıntılar başlayınca, çocuklar büyüdükçe sorunlar artıyor. İster istemez gelir seviyemiz belli, standartlarımız belli işte (Y18, Yaş 41, 16 yıllık evli).

Bazı polisler eşlerinin ev eksenli çalıştığını bu şekilde kendi ihtiyaçları için gelir elde ettiklerini ve aile bütçesine de katkıda bulduklarını ifade etmişlerdir.

Eşim ortaokul mezunu kendine göre bir iş bulamadı, evden çalışıyor. Bir oyuncak firmasına oyuncaklara eklentiler yapıyor, evde bir şeyler yapıyor satıyor (H10, Yaş 37, 15 yıllık evli).

Eşimin aylık kazanç sahibi olacağı bir işte çalışmasına kesinlikle karşıyım. Eşim çalışsaydı görünürde belki bir maddi refah olarak olabilirdi ama ilerleyen yıllarda sorun olduğunu düşünüyorum. Zaten eşim son beş yıldır evde bir şeyler yapıyor ve maddi olarak bir kazanç temin ediyor (A1, Yaş 41, 17 yıllık evli).

Ayrıca eşleri çalışan polis memurlarının ailecek görüşebilecekleri farklı sosyal çevrelere de sahip oldukları görülmektedir. Sahip olunan bu sosyal çevreler eşlerinin çalışma ortamlarından kaynaklanmaktadır.

Eşim öğretmen, polis arkadaşlarımızdan çok öğretmen arkadaş çevremiz vardır. Polislerle zaten uzun süreler beraberiz bir de sivil hayatta tekrar polislerin içinde olmak istemem. Konuşulan muhabbetler bile bellidir bizim. O yüzden eşimin çevresinden dolayı ailecek görüştüğümüz insanlar vardır (S8, Yaş 34, 6 yıllık evli).

6.1.2.Eşin Çalışmasının Olumsuz Yanları

Araştırmada eşin çalışmasının olumsuz yanlarının, eşi hem çalışan hem de ev hanımı olan polisler tarafından nasıl algılandığını ortaya koyabilmek için polislere konu hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Bu konudaki polis görüşleri Tablo 2'de yedi alt temada gruplandırılmıştır.

Tablo 2. Eşin Çalışmasının Olumsuz Yanlarına İlişkin Görüşler

S.N.	Alt Temalar	f
1	İlgi eksikliği	7
2	Çocuk bakımı sorunu	7
3	Mesai saatleri uyumsuzluğu	2
4	Eşin eğitim durumunun yetersizliği	4
5	Ev işleri sorumluluğunu aksatması	1
6	Eş tarafından hoş karşılanmaması	3
7	Maddi anlamda değişim olmaması	4

Eşi çalışan ya da ev hanımı olan polislerin kodlanmış yedi olumsuz görüşü olduğu görülmektedir. Frekansı yüksek olan olumsuz görüşler incelendiğinde çalışan kadınların aile içi sorumluluklarını yeterli yerine getirmedikleri görüşünün hâkim olduğu söylenilebilir. Polisler kendi mesai saatlerinin yoğunluğundan ve ek görevler nedeniyle zaten eşlerine yeterince zaman ayırmadıklarını ve çocuklarıyla yeterince ilgilenemediklerini, bir de eşlerinin çalışması durumunda aile yaşamı dengesinin bozulacağını ifade etmişlerdir.

Eşin çalışmasının çocuk bakımı sorunu, ilgi azlığı, mesai saati uygunsuzluğu gibi sorunları olacak, kamu olmazsa olmaz (İ7, Yaş 29, 2 yıllık evli).

Maddi anlamda eşim çalışsaydı da bir şey değişmezdi. Aldığını kreşe, bakıcıya verecekti, getirisi götürüsünden çok olmayacaktı (H2, Yaş 38, 12 yıllık evli).

Çalıştığı zaman masraflar azalmayacak, gereksiz bence (S9, Yaş 37, 9 yıllık evli).

Ben gece mesaiden sabah eve gelicem, sabah o işe gidicek. Akşam o gelecek ben gidicem, nasıl bir evlilik, çocuklar ne olacak (Y18, Yaş 41, 16 yıllık evli).

Maddi açıdan çok rahat olduğumu düşünüyordum eşimin çalışmasının ama tabi evlendikten sonra görüyorsunuz. Çalışan eşin haliyle işe giderken tek kıyafetle gitmeyecek, makyajıydı, saçıydı (V13, Yaş 35, 6 yıllık evli).

Araştırmaya katılan polislerden bazıları da eşinin çalışmasına olumsuz olarak bakmasının temel nedeni olarak eşlerinin eğitim

durumlarının düşük olmasını görmektedir. Eşleri ev hanımı olan polisler eşlerinin eğitim durumlarının yüksek olması ve bir meslek sahibi olmaları ya da kamu sektöründe çalışmalarını kaydıyla eşlerinin çalışmalarına olumlu yaklaşmaktadır.

Eşim ortaokul mezunu, bu eğitim durumuyla ne yapabilir ki, 500-600 liraya 8-10 saat çalıştırmam eşimi (F12, Yaş 32, 7 yıllık evli).

Eşimin bir mesleği olmasını isterdim, keşke ekonomik bağımsızlığı olsaydı ama olmadı. Zaten bu yaştan sonrada olacak iş değil (Y20, Yaş 39, 16 yıllık evli).

Eşi çalışan polisler ise aile içi sorumlulukların eksik yerine getirildiği düşüncesini paylaşmakta ve eşin çalışmasına olumsuz yaklaşmaktadır.

Eşim polis ama ne polis olmasını ne de başka bir meslekte çalışmasını istemezdim. Ev hanımı olmasını isterdim. Özellikle çocuklar rahat ederdi, ben alıştım zaten artık (M3, Yaş 38, 8 yıllık evli).

Eşimin ev hanımı olmasını istediğim günler geldi. Keşke ev hanımı olsaydı diyorum ancak Türkiye standartlarında tek maaşla nasıl geçinilir sizde biliyorsunuz bende biliyorum. İstedğim günler oluyor. Hiç istemedim desem yalan olur (S8, Yaş 34, 6 yıllık evli).

Eşim başka bir kurumda memur, çocuk kreşte bakılıyor anneye, babaya hasret. Akşam eve gidiyosun, eşin yorgun geliyor sen yorgun gidiyorsun. Bu defa noluyor çocuk kalıyor. Yemek varsa yiyorsun, yoksa dışarıdan söylüyorsun (V13, Yaş 35, 6 yıllık evli).

6.2. Tayinlerin İş ve Aile Yaşamı Üzerindeki Etkisi

Araştırmada polislerin meslekleri nedeniyle farklı şehirlere tayinleri çıkmasının eş ve çocuklarını nasıl etkilediği ve bu etkinin iş ve aile yaşamını dengelemeye etkisinin ne olduğunun belirlenmesi de amaçlanmıştır. Bu konuda polislerin görüşleri tayin nedeniyle yeni bir çevrede bulunmanın olumlu ve olumsuz yanları olmak üzere iki alt bölümde temalandırılmıştır.

6.2.1. Yeni Bir Çevrede Bulunmanın Olumlu Yanları

Eşin çalışmasının olumlu yanlarına ilişkin polis görüşleri üç alt temada gruplandırılmıştır.

Tablo 3. Yeni Bir Çevrede Bulunmanın Olumlu Yanlarına İlişkin Görüşler

S.N.	Alt Temalar	f
1	Yeni durumlardan hoşnut olunması	3
2	Zorunlu Doğu görevinde sıcak ilişkilerin kurulması	5
3	Ortamın yeni olmaması	6

Araştırmaya katılan polislerin yeni bir çevrede bulunmanın olumlu yanlarına ilişkin üç farklı görüşü olduğu görülmektedir. Frekansı yüksek olan görüşler incelendiğinde, yeni çevrenin kişinin kültürel alışkanlıklarına uygun olması dolayısıyla yeni bir ortam olmaması ve zorunlu doğu görevinde çevreyle sıcak ilişkilerin kurulması yeni bir çevrede olmanın en olumlu yanları olarak görülmektedir. Özellikle zorunlu Doğu görevini yerine getiren polislerin eşleri gitmek konusunda tereddüt gösterebilirler de, sonrasında kurulan sıcak ilişkiler sayesinde yeni çevreye ailenin uyum sağlamasının kolaylaştığı ifade edilmiştir. Gidilen Doğu illerinde yaşanan zorluklar ve olayların insanları daha fazla birleştirdiği görüşü hâkimdir.

İlk başlarda eşim Doğuya gitmek istemedi, tabi izah etmeye çalıştım yapacak bir şey olmadığını. O şekilde gittik sonrasında sağlam aile dostluklarımız oldu halen görüştüğümüz (H16, Yaş 37, 14 yıllık evli).

Doğu görevinde uyum sorunu bir yana orda daha mutluyduk, arkadaşlarımız, ilişkiler, iş ortamı hepsi daha iyiydi, daha samimiydi. Eşimin öğretmen çevresi, arkadaşları, polis arkadaşlarımız...(S8, Yaş 34, 6 yıllık evli).

Doğu görevi için giderken tereddütlerim vardı. Ancak gelirken hanım keşke daha kalsaydık dedi (Y18, Yaş 41, 16 yıllık evli).

Doğudaki rahatlık biraz maddi, maddiyet ön planda geliyor. Ortalama 1-1,5 arası fazla para alıyordum ben orda. Mesela bugün bir kredi kartı ödeyemediğinde eşinle tartışabiliyorsun. Bir de insanlar burada belki birbirini satabilir ama orda onu yapamazsın. Sonuçta aileden daha ilerde ordaki insanlar, orda polislik başkadır. Sen onu kollarsını o seni

kollar. Doğuda daha mutluydum eşimle, tek tük sorunlarımız oluyordu. Burda yaşadığımız sıkıntıları orda yaşamıyorduk (V13, Yaş 34, 6 yıllık evli).

Görüşleri alınan polislerden bazıları da tayin nedeniyle gittikleri şehirlerin kendileri için farklı ya da yeni bir ortam olmaması, kendi yaşadıkları il dışında civar iller olması ya da kültürel olarak benzeyen iller olması dolayısıyla herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

Burası benim 20 yıllık meslek hayatımdaki ikinci şehrim tayin nedeniyle gittiğim ilk şehir benim zorunlu Doğu görevimi yaptığım yerdi. Bende Doğuluyum. O yüzden rahattı (A1, Yaş 41, 17 yıllık evli).

Zorunlu Doğu görevi dışında büyük şehirlerde görev yaptım. Bu yüzden burası da benim için yeni bir ortam değil (E14, Yaş 42, 18 yıllık evli).

Eskişehir bizim için yeni bir ortam değil, uzun yıllardır buradayım. Ailemle birlikte kurulu düzenim devam ediyor burada (E15, Yaş 41, 17 yıllık evli).

Ankaralıyım, Eskişehir’de yabancılik çekmedim. Ailemle birlikte güzel ve rahat bir hayatım var. Doğu görevine de ailecek görüştüğümüz bir arkadaşım ile gitme fırsatım oldu. Bu yüzden orda da eşim açısından da çocuklar açısından da bir sıkıntı, zorluk olmadı (H2, Yaş 38, 12 yıllık evli).

6.2.2.Yeni Bir Çevrede Bulunmanın Olumsuz Yanları

Araştırmaya katılan polislere tayin nedeniyle yeni bir şehre gitmelerinin kendileri ve aileleri için olumsuz taraflarının neler olduğu sorulmuştur.

Tablo 4. Yeni Bir Çevrede Bulunmanın Olumsuz Yanlarına İlişkin Görüşler

S.N.	Alt Temalar	f
1	Barınma sorunu yaşanması	2
2	Çocukların uyum problemi	6
3	Eşin uyum sorunu	3
4	Bulunulan çevreden dışlanma	2
5	Mesleğin getirdiği sorumluluklar	2

Polisler için tayinler nedeniyle yeni bir çevrede bulunmanın kodlanmış beş olumsuz yanı olduğu görülmektedir. Frekansı yüksek olan olumsuz nedenler incelendiğinde temel olarak çocukların yeni bir çevreye, yeni arkadaşlara ve ortama uyum sağlama konusundaki sorunlarının tayinlerin aile üzerindeki etkisini önemli ölçüde etkilediği polisler tarafından belirtilmiştir.

20 yıllık meslek hayatımda üç kez tayin nedeniyle şehir değiştirdim. Buna rağmen yapılan bu şehir değişiklikleri bile çocukların kısa süreli uyum sorunu yaşamalarını engellemedi (Ş6, Yaş 40, 20 yıllık evli).

Özellikle çocuklar tayinler sonrasında gidilen şehirlerde özellikle de okullarında bir bocalama dönemi yaşıyorlar (Y20, Yaş 39, 16 yıllık evli).

Tayinler nedeniyle çocukların okullarına, çevrelerine uyum sağlamakta sorun yaşadıklarını düşünüyorum. Derslerinin kötü olmasını da buna bağlıyorum (S4, Yaş 44, 15 yıllık evli).

Polislerden ikisi Eskişehir'e gelindiğinde uyum sorunu yaşamamanın kesin olduğunu, bulunulan çevreden dışlandıklarını ve bu açıdan zorluk yaşadıklarını söylemişlerdir.

Eskişehir'e dışarıdan gelen ikinci sınıf vatandaş. Burada insanlara kendini kabul ettirmek kolay değildir (E15, Yaş 41, 17 yıllık evli).

Kendim doğuluyum. Eskişehir'de sadece toplumda değil, meslekte de bir ayrımcılık olduğunu düşünüyorum. Görev dağılımında adaletsiz davranılmasından tutunda toplu yapılan organizasyonlara davet edilmemeye kadar hissettirdiler bunu. Ayrıca o dönemde lojmanda kaldığımız için zaman zaman eşim ve çocuklarımda çevre tarafından dışlanmaya maruz kaldık (A1, Yaş 41, 17 yıllık evli).

Polislerden bazıları da tayinler nedeniyle eşlerinin uyum sağlamada sorun yaşadığını ifade etmiştir. Yaşanılan bu sorunlar polisler tarafından ciddi sorunlar olarak tanımlanmış ve bu sorunlar nedeniyle evliliklerini sorguladıkları bile belirtilmiştir.

Eşim ben polis olduktan sonra gittiğimiz ilde ciddi uyum sorunu yaşadı. Ben kendim köyden çıktım, eşim de aynı köyden. Biz küçük bir

dünyadan büyük bir dünyaya çıktık. Daha taşlar yerine oturmamış birbirimizi tanımaya çalışırken dünyasını tamamen benim üzerime kurdu. Sürekli bir çatışma halindeydik. Ayrılmaktan ziyade niye evlendiğimi çok sorguladım (F12, Yaş 32, 7 yıllık evli).

Eşim İstanbullu, İstanbul dışında yaşamamış. Benle evlenince anne babasından ayrıldı. Bir de tayin nedeniyle Manisa'ya gittik. İşe gidiyordum. Orda evde yalnız kalınca dili tutulmuş, konuşmadı bir iki gün, doktora gittik, sonra normale döndü (S4, Yaş 44, 15 yıllık evli).

Tayinlerin olumsuz yanlarından bir tanesinin de yeni bir sosyal çevre oluşturma ve güven sorunu olduğu görülmüştür.

Tayinlerde sosyal çevre sıkıntı oluyor. Geçmişle bir bağ kuramıyorsun yeni şehirdeki insanlarla. Onlarda hâ bu adam polis, yarın öbür gün bir şey olur arar mıyım diye düşünüyorlar. Gerçek bir çevre oluşturamıyorsun (F12, Yaş 32, 7 yıllık evli).

6.3.Eşe Zaman Ayırma, Destek Olma ve Çocuklarla Kaliteli Zaman Geçirme

6.3.1.Çocuklarla Kaliteli Vakit Geçirme

Araştırmada polislere çocukları ile ne kadar ve nasıl vakit geçirdikleri ve çocuklarıyla kaliteli vakit geçirememelerinin nedenleri sorulmuştur. Bu konuda polislerin görüşleri “polislerin çocukları ile kaliteli vakit geçirememenedenleri” teması altında altı alt temada gruplandırılmıştır. Bu temalar Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5. Polislerin Çocukları ile Kaliteli Vakit Geçirememenedenleri

S.N.	Alt Temalar	f
1	Çocukların büyük olması	4
2	Fiziksel yorgunluk	6
3	Moral bozukluğu	1
4	Çocuğun küçük olması	3
5	Zaman sorunu	4
6	Zihinsel yorgunluk	3

Polislerin çocukları ile kaliteli vakit geçirememelerine ilişkin altı kodlanmış neden olduğu görülmektedir. Polislerin tamamı çocuklarına yeterince vakit ayıramadıkları ve onlarla ilgilenemedikleri için suçluluk hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Çocuklarımla büyüdüğünü gördüğümü söyleyemem. Çocuklarla ister istemez yeteri kadar ilgilenemedik. Bunun için suçluluk duyuyorum ama öyle olması gerekiyordu o zaman. Ancak şimdi küçüğüyle ilgiliyim. Yoğun çalıştığım dönemlerde çok şey kaçırdım, ilk çocuğumun farkına varamadım. Şimdi ikinciyi daha fazla yaşıyorum (E15, Yaş 41, 17 yıllık evli).

Frekansları yüksek olan nedenler incelendiğinde meslekle bağlantılı yoğun çalışmadan kaynaklanan fiziksel ve zihinsel yorgunluk ile zaman sorununun önemli etkenler olduğu görülmektedir. Polis olan babalar özellikle bu nedenlerden dolayı çocuklarına zaman ayıramadıklarını düşünmektedirler.

Zaman ayırmam çoğunlukla mümkün olmuyor, zaten henüz çok küçük benden çok annesine ihtiyacı var (S8, Yaş 34, 6 yıllık evli).

Çocuklara ve eşe ne kadar zaman ayırabilirsin ki ancak çarşı, pazar işi varsa onları hallederim mecburen. Zaten şimdi hepsi büyüdü. Küçük olduklarında da zaten yorgun, argınsın, dinlenmen lazım pek ilgilenemedik işte (A19, Yaş 50, 23 yıllık evli).

Araştırmaya katılan polislerden bazıları ise her ne kadar çocukları ile yeterince ilgilenemediklerini ifade etseler de istirahat vakitlerini çocuklarına ayırdıklarını belirtmişlerdir.

Yoğun çalışıyoruz, eve gittiğimde bir şey yapmasam bile yorgun oluyorum ama eve gittiğimde çocuğumla mutlaka oynarım, ilgilenirim ama henüz küçük (İ7, Yaş29, 2 yıllık evli).

Şu anda büyük kızım ile vakit geçirmeye çalışıyorum. O an için ne isterse birlikte onu yaparız. Mesela yarın izinliyim en az üç saatim büyük kızıma ait, sonrasında küçükle de en basitinden parkımız kesin olur. Bir de ayda iki kere ailecek dışarıda yemek yeriz (F12, Yaş 32, 7 yıllık evli).

Kızlarımla elimden geldiğince ilgilenirim. Gezdiririm, parka götürürüm, ne isterlerse yaparım. Kızlarım benim için her şeydir. İlgilenemediğim zamanlarda da suçluluk hissediyorum ama (M3, Yaş 38, 8 yıllık evli).

Hem fiziksel hem de zihinsel olarak çok fazla yıpranıyoruz. Şimdi mesela gece görevi, sabah geldiniz istirahat ettiniz. Öğlen 1'e 2'ye kadar sonrasında da artık bu yaştan sonra bir şey yapılmıyor. Ailecek hep birlikte televizyonu kapatır sadece konuşuruz, bu da bizde bir gelenektir zaman zaman yaparız (A17, Yaş 40, 23 yıllık evli).

Eşime, çocuğuma mümkün olduğunca zaman ayırırım ama bazen olmayabiliyor. Eşimle, çocuğumla mutlaka her hafta bir gün dışarı çıkıyorum. Sinemaya gideriz, tiyatroya gideriz. Mümkün olduğunca zaman geçiririm (A11, Yaş32, 5 yıllık evli).

Polislerin çoğu, çocukları ve eşleriyle birlikte vakit geçirmenin en iyi yolunun piknik yapmak olduğu konusunda ortak düşünce paylaşmışlardır.

Genelde polisler arasında aileye vakit ayırma konusunda en sık yapılan aktivite pikniğe gitmektir. Haftalık izinlerde ailecek pikniğe giderim (Y20, Yaş 39, 16 yıllık evli).

Ailecek vakit geçirmenin en iyi yolu pikniktir. Zaten kızım büyük, bir küçük oğlum var. Onunla da her şeyi unuturum (H16, Yaş 37, 14 yıllık evli).

6.3.2.Eşe Evde Yardım Etmek ve Destek Olmak

Araştırmaya katılan polislerin eşlerine evde ne şekilde yardım ettikleri ve destek oldukları sorulmuştur. Bu konudaki polis görüşleri “polislerin eşlerine evde yardım etme ve destek olma” teması altında beş alt temada gruplandırılmıştır. Bu temalar Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Polislerin Eşlerine Evde Yardım Etme ve Destek Olma

S.N.	Alt Temalar	f
1	O an yapılacak ne varsa yapmak	6
2	Çocuğa bakma	5
3	Yemek konusunda yardım etme	2
4	Alışveriş yapmak	3

5	Eşe psikolojik sorunları olduğunda destek olma	2
6	Hiç yardım etmem ya da pek az yardım ederim	2

Eşleri çalışsın çalışmasın polislerin büyük çoğunluğu eşlerinin asıl görevinin ev içinde olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir. Bu yüzden onların ana görevi olarak gördükleri ev işleri konusunda eşlerine yardım etmediklerini söylemişlerdir. Ancak polislerin çoğu eşlerinin ancak çok ihtiyacı olursa ya da eşinin rahatsız olması durumunda yardım edebileceklerini belirtmişlerdir.

Eşim ev hanımı, o yüzden yardıma ihtiyacı olduğunu düşünmüyorum, ancak ihtiyacı olursa yardım ederim (İ7, Yaş 29, 2 yıllık evli)

Niye yardım edeyim ki, kendisi ev hanımı, yetişkin bir oğlum var, kayınvalidem bizle yaşıyor. Neden benim yardımuma ihtiyacı olsun ki (Y20, Yaş 39, 16 yıllık evli).

Mesela evde cam silme, perde asma konusunda hanıma yardım ederim (S4, Yaş 44, 15 yıllık evli).

Eşe evde yardım etme konusunda olumsuz düşünceye sahip olan polislerin, eşlerine yardımlarının çoğunlukla çocuklarını oyalamak ve onlarla ilgilenmek şeklinde olduğu görülmüştür.

Hiçbir zahmet vermem eşime ama ev işi ile ilgili hiçbir konuda da yardım etmem. Hayatta yapmam. Sadece çocuğu oyalay onunla ilgilenirim (Y18, Yaş 41, 16 yıllık evli).

Ev işlerini, mutfak işlerini çok iyi yaparım, çok da severim. Evlendikten sonra eşim ev hanımı olduğu için o moda girdim. Hiç yardım etmem, ancak çocuklarla ilgilenir, onları oyalarım (F12, Yaş 32, 7 yıllık evli).

Eşinin ev hanımı olmasından dolayı eşlerine yardım etmediklerini ifade eden polislerden bazıları da alışveriş ve yemek konusunda eşlerine yardım ettiklerini belirtmişlerdir.

Çocuklar konusunda zamanında evet çok fazla yanında olamadım, yardım edemedim ama mutfak konusunda yardım ederim. Et, balık yemekleri ve salataları hep ben yaparım. Alışverişleri hep ben yaparım. Eskiden beri benim yapmama alıştıkları için (A17, Yaş 40, 23 yıllık evli).

Eşim çalıştığı için eşime yemek yapma, sofraya hazırlamada yardım ederim. O hazırlar dolaba, ısıtır yerim eğer yoksa falan. Başka da hiçbir konuda yardımcı olmam, çamaşırı da yıkayacak halim yok herhalde (M3, Yaş 38, 8 yıllık evli).

Görüşleri alınan polislerden bazıları ise eşlerine her zaman yardım ve destek olduklarını belirtmişlerdir.

Eşime her anlamda yardım ederim. Eşim öğretmen o da çalışıyor neticede. Sadece ev ile ilgili konularda ya da çocuk konusunda değil mesleki konularda da eşime yardım ediyorum. Eşimin idari anlamda da bazı görevleri olmuştu. O anlamda da yardım da bulunuyorum (A11, Yaş 32, 5 yıllık evli).

Eşim ev hanımı, bünyesi biraz zayıf. Yorgun düşüyor zaman zaman, rahatsızlıkları olabiliyor. Ev hanımı olmakta kolay değil tabii, kadının yükü de var. Ufak çocukla uğraşmak, çocuklarla uğraşmak kolay değil. Bunun farkındayım tabii. Elimden geldiğince her zaman yarım etmeye çalışıyorum (H16, Yaş 37, 14 yıllık evli).

Polislerin bazıları eşlerinin çeşitli psikolojik sorunlar yaşadığını bu sorunların kendilerini de ciddi şekilde etkilediğini belirtmişlerdir. Hatta böyle dönemlerde boşanmayı düşündüklerini ya da pişman olduklarını ifade etmişlerdir. Polislerden bir tanesi ise eşinin kendisinin çocukluk arkadaşı olduğunu, en zor zamanında bile eşinden ayrılmayı aklından geçirmediğini ifade etmiştir.

İlk Doğu tayini çıktı beraber gittik, çocuk küçüktü sıcaktan etkilenmesin diye İstanbul'a gönderdim. Orda depremi yaşadılar. Depremden sonra yine yanıma aldım ama çok etkilendi, rahatsızlandı. 2 yıl devam etti. 5-6 ay benimle Doğuda kaldı ama artık görevimi etkilediği için tekrar anne babasının yanına gönderdim. Ben trafik polisi olarak kavşakta görev yaparken, o da kavşağa 100-150 metre uzaklıkta çocuk kucağında bekliyor iki saat, iki saat sonra eve gidiyoruz. Öbür iki saat tekrar göreve birlikte gidiyoruz. Bu sürekli böyle devam etmeye başlayınca çocukta rahatsız olmasın diye anne babasının yanına gönderdim. 3-4 ay kaldı. Neyse iyileştirdi dedi, geldi. Yine devam etti rahatsızlığı, gecede bazen üç kere acile gidiyorduk. Çevremde arkadaşlarım falan boşan diyorlardı, bende boşanmayı düşünmüştüm (S4, Yaş 44, 15 yıllık evli).

Eşim çocukluk arkadaşım. Eşimin babası biz Doğu görevindeyken vefat etti. Sonrasında eşim psikolojik olarak çok etkilendi, 6 ay kadar kendine gelemedi. Doktorlara götürdüm, tedavi gördü. Bana yabancıymışım gibi davranıyordu. Bende hep destek oldum. Hiç tepki göstermedim. Ayrılmayı aklımdan bile geçirmedi (H2, Yaş 38, 12 yıllık evli).

6.4.Polislerin Mesleklerinin İş ve Aile Yaşamı Dengesi Üzerine Etkileri

6.4.1.Mesleğin Polisler Üzerindeki Fiziksel, Psikolojik ve Davranışsal Etkileri

Araştırmaya katılan polisler mesleklerinin fiziksel ve ruhsal olarak üzerlerinde yarattığı etkiler sorulmuştur. Araştırmaya katılan polisler tarafından geçici ya da kalıcı bazı rahatsızlıklar belirtilmiştir. Bu olumsuz etkiler Tablo 7'de “mesleğin polisler üzerindeki fiziksel, psikolojik ve davranışsal etkileri” başlığı altında onbir alt temada gruplandırılmıştır.

Tablo 7. Mesleğin Polisler Üzerindeki Fiziksel, Psikolojik ve Davranışsal Etkileri

S.N.	Alt Temalar	f
1	Mide problemleri	8
2	Varis	9
3	Yorgunluk ve Bitkinlik	6
4	Uyuyamama	1
5	Sinirlilik ve tahammülsüzlük	4
6	İletişim Bozukluğu	3
7	Panik atak	1
8	Sigara kullanımında artış	10
9	Psikolojik rahatsızlıklar	7
10	Saldırganlık ve şiddet	5
11	İntihar	3

Görüşülen polisler öncelikle aşırı çalışmadan kaynaklanan fiziksel rahatsızlıklar olarak ülser, reflü gibi mide rahatsızlıkları ve fazla ayakta kalmaktan kaynaklanan varis rahatsızlığını yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Mesela birçoğumuzda mide ağrısı vardır. Mesela ben kendimde ülserim. Arkadaşların bir çoğunda varis var ayakta dikilmekten (Y18, Yaş 41, 16 yıllık evli).

Fiziksel olarak reflü ve mide problemleri çok fazla, bende de var (A17, Yaş 40, 23 yıllık evli).

Bende de tamamen strese bağlı olarak ülser oluşmuş. Zaten varis hepimizde var (A1, Yaş 41, 17 yıllık evli).

Araştırmaya katılan polislerin tamamı fiziksel açıdan yıpranmalarının dışında psikolojik olarak da çok fazla yıprandıklarını belirtmişlerdir.

Polislerde genelde panik atak olduğunu düşünüyorum. Onun dışında çok ciddi sorunu olanlar kendilerini farklı şekilde belli ediyor (İ7, Yaş 29, 2 yıllık evli).

Benim bir ara çalışma sistemimizden dolayı gece uykum tamamen bitmişti. Uykusuz kalmak kadar kötü bir şey yok. Mesela gecedен çıkıp gündüze geleceksin. Uyuyamamışsın baygın baygın işe gelmişsin. Ha arada bir olay olursa uyku yok, beden yorgun. İster istemez farklı bir reaksiyon gösterebilirsin. Sonradan kendiliğinden bir düzelme oldu, geçti (F12, Yaş 32, 7 yıllık evli).

Polislerin psikolojik olarak en çok sıkıntı çektikleri konular yorgunluk, bitkinlik ve sinirlilik ve tahammülsüzlük olarak toplanmaktadır. Özellikle vatandaşla iletişimde yaşadığı olumsuzluklardan dolayı psikolojik sorunların oluştuğu ve bu olumsuzlukları baskı altına almak zorunda kalan polislerin, bu baskıladıkları duygular aile yaşamında ortaya çıkmaktadır.

Sinirliyimdir ama vatandaşa gösterdiğim sabrı eşime gösteremiyorum. Demek ki o sinir orda çıkıyor. Burada kendimizi ne kadar çok bastırırsak sakın olursak, o bir yerde patlıyor. İşte bütün gün sarhoşu, sorunlusu bir sürü kişiyle uğraşıyorum. Akşam eve geliyorum 11.00, 11.30 gibi, hanımın orda on beş dakika, yarım saat konuşması bazen fazla gelebiliyor. Orda bir tahammülsüzlük çıkıyor maalesef (F12, Yaş 32, 7 yıllık evli).

Ben gençliğimde çok yumuşak huylu, sevecen falan biriydim ama son dört beş yıldır kendim bile artık çok ufak şeylere bile çok fazla sinirlendiğimi görüyorum. Sinirlenme dağıtma anlamında değil de, işte daha az tahammül öyle diyelim. Daha çabuk anlık tepkiler verme, sabırsızlık falan (A17, Yaş 40, 23 yıllık evli).

Eve yorgun gidiyoruz, dinlenmek istiyoruz. Çocukların okulla ilgili özel programları oluyor, hanımın haklı olarak bir yerlere gitme isteği oluyor. Bu yüzden ufak tefek tartışmalar yaşanabiliyor (Y20, Yaş 39, 16 yıllık evli).

Bütün polisler illaki çocuklarına iş stresini, sinirini, yorgunluğunu yansıtır ama bağırır ama çağırır, mesleğin verdiği psikolojik etkilerden dolayı. Hep suçluyla karşılaşıyorsun, psikopatı var ne biliyim hepsi denk geliyor (M3, Yaş 38, 8 yıllık evli).

Araştırmaya katılan polis memurlarının çoğu uzun ve yoğun çalışma saatleri, ağır iş yükü, iş tanımının net olmaması, toplumun sorunlu kesimiyle iletişim halinde olma gibi meslekten kaynaklanan sorunlar nedeniyle zaman zaman öfke kontrolünde yetersiz kaldıklarını belirtmişlerdir. Öfkesini baskı altında tutanların ise öfkesini içine atmasından dolayı psikolojik sorunlarının ortaya çıktığı ve aile içindeki huzursuzluk ile maddi sıkıntıların birleştiği durumların polisleri intihara sürüklediği ifade edilmiştir.

Ağır çalışma şartları, uzun mesai saatleri, izin sorunları, ne biliyim işte maddi yetersizlikler polislerde şiddete yol açıyor bence. Eğer sorunlu arkadaşlar kendilerini dışa vuramazlarsa intihara meyilli oluyorlar. Dışarı vururlarsa da şiddete dönüşüyor diye düşünüyorum (H2, Yaş38, 12 yıllık evli).

Psikolojik sorunlar genelde polislerde intiharla biter. Onun için ciddi anlamda yaygın olduğunu düşünmüyorum (M3, Yaş 38, 8 yıllık evli).

Ben son dönemlerde artan polis şiddetini sadece mesleğe bağlamıyorum. İşteki bütün yoğun stres ve yorgunluk dışında evdeki huzursuzluk ve mutsuzlukla çatıştığı noktada yaşandığını düşünüyorum bir de maddi sorunlar eklenince şiddet olabilir (T5, Yaş 42, 20 yıllık evli).

Polislerin hepsinde mecburiyetten kaynaklanan kötü yönü bastırma, öfke kontrolü, iyi tarafların ortaya çıkarılması durumu bulunuyor. Ancak

bastırılmış bazı duygular bazı polisleri şiddete yönlendirdiğine inanıyorum (Y20, Yaş 39, 16 yıllık evli).

Ben psikolojik sorunların polislerde çok fazla yaşandığını düşünmüyorum ama evde de huzursuzluk varsa, çatışma noktasını bilemem (S9, Yaş 37, 9 yıllık evli).

Ben polislerin yüzde ellisinin psikolojilerinin bozuk olduğunu düşünüyorum. Çalışma şartları insan onuruna yakışır olmalı ve insan onuruna yakışan muamele yapılmalı (A1, Yaş 41, 17 yıllık evli).

Meslekte kendiyile savaşıyor sorunlu kişilikli çok arkadaş var. Mesela birçoğu belki isteyerek girdi, son gelen üniversite mezunu arkadaşlar, öğretmenler var. Dışarda kalıp napayım diyorlar, atanamamışlar (Y18, Yaş 41, 16 yıllık evli).

Polislerin çoğunun psikolojik sorunlar konusundaki ortak görüşü ise, Emniyet Teşkilatı'nın kendilerine yeterli desteği verdiğidir. Ancak Emniyet'in psikolojik danışmanlıklarının bulunmasına rağmen polislerin durumlarının psikolojik hastalık şeklinde değerlendirilmesinden çekindiklerinden buralara müracaat etmede isteksiz oldukları belirtilmiştir.

Mesela benim ihtiyacım olsa resmi olarak psikoloğa gitmem, ilaç alıksam da eşimin üzerinden alırım. Niye diyeceksiniz? Ben bir ilaç kullandığım zaman bir rapor gelir. Çalışabilir, silahlı görev yapabilir mi diye, heyet raporuna tabi tutuluyorsun. O yüzden arkadaşlar gitmeye çekinir (Y18, Yaş 41, 16 yıllık evli).

Teşkilat içerisinde psikolojik sorunlar nedeniyle ilaç kullanımının var olduğunu biliyorum ancak bilinmemesi için eşimin üzerinden yazdırıyorlar. Bu şekilde yapan arkadaşlarım var (H10, Yaş 37, 15 yıllık evli).

Zaman zaman mesela antidepresan hap kullanıyorsunuz. Bizim şimdi Emniyet Teşkilatı'nda polis olarak silahlı görev yaptığımızdan dolayı antidepresan ilaçlar ya da o psikiyatrdan alacağımız ilaçlara olumsuz gözle bakılıyor. Mesela ben bir dönem sakinleştirici hap kullandım, eşimin üzerine aldım yani eşimin üzerine reçete edip öyle aldım (E14, Yaş 42, 18 yıllık evli).

Polisler sürekli problemlı kişilerle uğraştıkları için, normal kalma şansları çok az. Polis sürekli toplumun sorunlu kesimiyle ilgilendiği için, onu o kesimden soyutlamak mümkün değil. Ancak, Emniyet Müdürlüğü'nün psikolojik danışmanlıkları mevcut... Zaman zaman birimlere görüşmeye gidilir ya da biz gerek görürsek görüşmeye göndeririz (E15, Yaş 41, 17 yıllık evli).

Psikolojik açıdan sorunlu arkadaş el bombası gibidir, biz biliriz. Şimdi burada çalışıyor ya, buradaki yetkililer bir müddet sonra onu bir değişiklik olduğu zaman hemen gönderirler. Arkadaş kendini bilir psikolojik sorunlarını ama mesleki sıkıntılardan dolayı işte bir şey yapmıyor. Başındaki amirler falan da neme lazım gitsin başka yerde napıyorsa yapsın derler. Bu cinnet geçirenler, ailelerine zarar verenler, bu psikolojik destek mekanizmalarını iyi kurmak lazım (A17, Yaş 40, 23 yıllık evli).

Polislerin beş yılda bir psikolojik testten geçirilmesi gerekiyor bence. Emniyet Teşkilatı'nda böyle bir şey var. Psikolojik danışmanlık diye galiba. Onun hakkında da çok şey söyleniyor arkadaşlar arasında. Mesela buraya tayinim çıktığında ufak bir kaza geçirdik biz ailecek. Sonra çocuklarım arabaya binmekten korkmaya başladı. Hanıma gel Emniyet'in psikoloğu varmış gidelim dedim. Yok dedi olur mu, o senin anlattıklarını başkalarına anlatıyormuş, ben gitmem dedi (S4, Yaş 44, 15 yıllık evli).

Görüşülen polislerin tamamı medyaya yansıyan, polislerin saldırganlık ve şiddet olaylarının medya tarafından abartıldığı konusunda ortak görüş sahibidir.

Polisin şiddet kullanması diye bir şey yok. Bize kademeli olarak zor kullanma yetkisi verilmiş. Zaten toplumun sorunlu kesimiyle uğraşıyoruz. Gereken yetkiyi gerektiği gibi kullanırız (S9, Yaş 37, 9 yıllık evli).

Polis şiddeti diye bir şey yok. Basın ve medya tarafından her şey abartılıyor. Bizler toplumun sorunlu kesimiyle uğraşıyoruz, bize verilen yetkiler çerçevesinde görevimizi yapıyoruz (H16, Yaş 37, 14 yıllık evli).

Özellikle bu sinir ve stres dışarıdan nasıl görünüyor bilmiyorum ama anlık şeyler bunlar. Birini mecbur almak zorundasın. Devlet sana yetki vermiş zor kullanıp alabilirsin diye. Zor kullanmanın sınırı da bu adamı

alacaksın başka yolu yok. Çağırdım gelmedi, kolundan tıttım gelmedi, biber gazı sıktım gelmedi, cop vurdum gelmedi. Napayım nasıl alayım bunu? Şikâyetçisi var, bu adamı almazsam karşı taraf mağdur olmayacak mı? Devlet bir adamı alamadı demeyecek mi? Ama yok polis bunu yaptı polis şunu yaptı. Adamlar terörist zihniyetle geliyorlar Polis yapması gerekeni yapıyor (M3, Yaş 38, 8 yıllık evli).

Görüşleri alınan polislerden bazıları ise meslek nedeniyle toplumun sorunlu kesimiyle uğraştıklarını ve zaman zaman bu yüzden zor kullanmanın olabildiğini belirtmişlerdir.

Şimdi biz polisiz. Adamı almak zorundasın. Zor kullanıyorsun polis işkence yaptı oluyor adı. Kimse olayın iç yüzünü görmüyor. Adam psikopat bıçak sallıyor saldırıyor. Bu adamı naparsın nasıl alırsın. Onun yorumu da işkence ya da polis dövdü oluyor. Böyle yorumlayan adamlar gelsinler o kişileri ikna yoluyla gereğini yapsınlar. Ben polisliği bırakıcam onlar yapsın. Abartma konusunda da nihayetinde bizde insanız mutlaka fevrlilik oluyor yani, Kim kendisine küfür ettirmek ister. Biz burada devlete ve millete hizmet için varız (M3, Yaş 38, 8 yıllık evli).

Herkes işini yapıyor. Biz sabahtan akşama kadar sorunlu insanlarla uğraşıyoruz. Mesela sarhoş hangi biriyle uğraşacaksın. Alkollü adam sürükliceksin, iteliceksin, yatacaksın, kaldıracaksın. Ben bile son derece sakın biri olmama rağmen, bazen olmuyor. Bizim zor kullanma şartlarımız neler biz bunu onun kalıbı içerisine sokuyoruz (F12, Yaş 32, 7 yıllık evli).

Polis emir kuludur, vur dedin mi vuracak, napıcak? (E15, Yaş 41, 17 yıllık evli).

Şu tehditlere ben çok sinirlenirim. Sen benim kim olduğumu biliyor musun? Ben senin başmüdürünü tanıyorum. Her zaman aynı psikolojide olmuyor ki insan, böyle insanlarla zaman zaman birbirimizi karşılıklı darp ettiğimiz mutlaka olmuştur (Y18, Yaş 41, 16 yıllık evli).

6.4.2. Mesleğin İş ve Aile Yaşamı Dengesine Olumsuz Etkileri

Polislerin yoğun ve stresli mesleklerinin iş ve aile yaşamına olumsuz etkileri incelenmiştir. Araştırmaya katılan polislere işten aileye yansıyan ve

aileden işe yansayan etkiler sorulmuştur. Görüşleri alınan polislerin tamamı mesai saatleri ve ek görevlerin aileye ve kendilerine istirahat için vakit bırakmadığını düşünmektedir. Ağır çalışma temposuyla beraber gece vardiyası ağırlıklı olan mesai saatlerine, ek görevlerin eşlik etmesi polislerin aile düzenlerinin olmamasına neden olmaktadır. Polislerin tamamına yakını bu durumun iş ve aile yaşamı dengesini bozan en önemli etken olduğunu belirtmektedir.

Tablo 8. Mesleğin İş ve Aile Yaşamı Dengesine Olumsuz Etkileri

S.N.	Alt Temalar	f
1	Eş ile tartışmalar	8
2	Kıskançlık	6
3	Aldatma	7
4	Güvensizlik	6
5	Maddi sıkıntılar	5
6	Endişe	3

Görüşleri alınan polisler mesleklerinin iş ve aile yaşamı dengesine olumsuz etkileri olduğunu düşünmektedir. Olumsuz etkilerin bulunduğu konusunda hemfikir olan polisler, etkilerin kaynağı konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Temel nokta ise iş ve aile yaşamı dengesinin sağlanmasının polislik mesleği için zor olduğudur.

Bu meslekle aile yaşamını dengeleyemezsiniz. Bazıları için meslek bazıları için aile vardır. Benim için meslek var. İkisi bir arada olmaz. Bir de işi eve, evi işe karıştırırsanız bu işler yürümez (E15, Yaş 41, 17 yıllık evli).

Görüşlerin çoğunluğu mesai saatlerinin ve ek görevlerin aile yaşamını olumsuz etkilediğine ilişkindir. Ancak bu görüşler rütbelere itibariyle de değişiklik göstermektedir. Üst rütbelere mensup polisler sahip olunan istirahat vakitlerinin kişiler tarafından yeterince değerlendirilmediğini düşünmektedir.

Öncesinde 12-12 çalışıyorduk. 12-24'te üç günde bir gece çalışıyorsun. Geceden çıkıp sabah 8'de eve gitsen, yatsan 12.00 gibi 13.00 gibi kalkıyorsun. Bünye alışıyor zaten. Evde olsa diyelim hangi polis

ilgileniyor ailesiyle, hikâye anlatmasınlar bana. Akşama kadar yatıyorlar, evde olunca kendilerine zaman harcıyorlar bu zamanı. Ondan sonra ya ben gece çalışıyorum, eşime çocuğuma zaman ayıramıyorum diyorlar. (V13, Yaş 35, 11 yıllık polis).

Polislerin çoğu eşleriyle gerek kendilerinden gerekse eşlerinden kaynaklanan birçok nedenden dolayı tartışıklarını ifade etmişlerdir. Özellikle polislerin işten döndükten sonra hem zihinsel hem de fiziksel yorgunluk hissettikleri, eşlerinin ise kendileri ile bir şeyler paylaşmak istemelerine olumsuz tavırları olduğunu ifade etmişlerdir.

Eşimle öyle tatışmalarımız olmaz da. Bizim meslekte uzamalar vardır. Eş arar mesela yemek hazırlayacak, sana sorar seni bekler. E sen 7'de gelicem dersin, iş uzar 8 olur 9 olur. Tatsızlıklar böyle oluyor yani (A11, Yaş 32, 5 yıllık evli).

Eşimle tartışmalarım çok olur. Eşim kendisi çok fazla eğitim alamadı. Ben de sonradan aldım eğitimi, üniversiteyi falan meslekle birlikte dışarıdan bitirdik. Maddi olarak tamam da manevi olarak çocukları yetiştirirken çok yanında olamadım. Eşimde şunu yapamadın, şuraya gidemedik, sende yapamadın, edemedin falan filan diye tartışırız (A17, Yaş 40, 23 yıllık evli).

İster istemez eve gittiğimiz zaman vücut bitmiş oluyor. Hanım bütün gün evde. İki laf söylüyor cevap veriyosun. Üçüncüye, dördüncüye cevap bitiyor, ister istemez bitiyor. Hanımda bakıyor orda kesiveriyor kendini, irtibat kopuyor. Daha söyleyecek şeyler var mıydı; yok muydu? İllaki bir şeyler birikiyor (F12, Yaş 32, 7 yıllık evli).

Kadınların erkeklere yaptığı şiddetten kimse bahsetmiyor. Sen işten eve gidiyorsun yorgunsun, bütün gün birilerine bir şeyler anlatmışsın bitmişsin zaten. Eşin başlıyor bugün bu oldu, şunu yapalım, bunu yapalım. Bak bu yapılacak, bak şu yapılacak. Sen birkaç cevap vermeye çalışıyorsun. E bakıyorsun olmuyor. Diyorsun ki artık sus yani (S4, Yaş 44, 15 yıllık evli).

Eşimle çok tartışırız, ben kendime vakit ayırmak istiyorum, tek başıma dışarı çıkmak istiyorum. Eşim onunla vakit geçirmemi istiyor. Bende diyorum haftada bir günü kendime ayırayım. Arabama bineyim, gideyim

arkadaşlarımla alkol alayım. Eşimde ben hazırlayım sofranı gel otur der (Y18, Yaş 41, 16 yıllık evli).

Araştırmaya katılan polislerden bazılarının değindiği bir başka nokta ise polislik mesleği ve eşini aldatma konusunun bağlantısının olmasıdır. Uzun saatler çalışan polislerin evde huzur ve mutluluğunun olmaması dolayısıyla eşlerini aldatmaya yöneldikleri ifade edilmiştir.

Teşkilat içerisinde eşini aldatanların sayısının çok fazla olduğunu düşünüyorum. Evinde huzur yoksa adamın, zaten bütün gün bütün gece dışarlardayız (H2, Yaş 38, 12 yıllık evli).

Polislerin içinde çok fazla eşini aldatan insanların bulunduğunu biliyorum. Bunu çoğunluk yapıyor, mesela yüzde yetmiş yapıyordur, bir de evde huzuru yoksa tamam zaten. (A19, Yaş 50, 23 yıllık evli).

Polis her kapıyı açar kimliğiyle, yani özgürsün bir nebze. Çünkü 24 saat çalışabiliyorsun. Ailene zaman ayıramıyorsun, dışarıyı görüyorsun, evi unutuyorsun bazen bunlar oluyor. Her polisin içinde olan şeyler bunlar, nedir birkaç tanesinde olmayabilir ama birçoğunda var; aldatma ve pişmanlıklar. Bir nebze Doğudan gelip, burada Batıdaki insanların yakın ilgisi değiştiriyor sizi. Özellikle de çalışan eşlerde ilgisizlik var, işin içine para girdiği zaman, belli bir saatten sonra o da değişiyor. Bende kazanıyorum demeye başladığı an ister istemez kafanın taşı atıyor (V13, Yaş 35, 6 yıllık evli).

Ben her gittiğim ilde bir- iki tane böyle arkadaş gördüm. Aile baskıları yüzünden evliymiş gibi olanlar. Eşi memur çalışıyor, sırf eşinin maaşı için boşanmayı göze almıyorlar, devam ettiriyorlar ama arkadaş aldatıyor eşini sürekli. Bir de Emniyet Teşkilatı'nın yüzde yetmiş kırsal kesimden gelenler büyük ihtimalle. Buralarda biraz daha rahat hissediyorlar herhâlde (S4, Yaş 44, 15 yıllık evli).

Günümüzde meslek sahibi olmanın en kolay yolları astsubaylık okulları ve polis okullarıdır. Şimdi ben kısa süreli eğitim aldım cebime polis kimliğimi koydum, silahımı taktım. Bir de ben dar bir çevreden geldiysem, mesela ufak bir kasabadan geldiysem, düşünün belime silahı taktım, cebimde polis kimliğim var. Giremeyeceğim hiçbir yer yok. İstanbul gibi bir yerde çalışıyorsunuz mesela. Eşinizde aynı köydense atıyorum bağlı bulunduğunuz ilin dışına hiç çıkmamışsa, hiçbir yeri

görmemişse. Bu insana bu gibi imkânları tanıdıktan sonra o insan eşini aldatır (E14, Yaş 42, 18 yıllık polis).

Polislerin çoğu eşlerinin aşırı kıskanç olduğunu ve zaman zaman bu kıskançlıklarının huzursuzluğa neden olduğunu belirtmektedirler. Polis eşlerinin en büyük kıskançlık kaynağı meslekleri gereği uzun saatler dışarıda çalışmaları ve gece vardiyalarının bulunmasıdır.

Görev icabı çok fazla dışarıda kalıyoruz. Özellikle çalışmayan bayanlarda kıskançlık seviyesi biraz daha yukarı çekiyor gibi geliyor. En büyük sorunum kıskançlıktı, başka bir şey yoktu. En küçük bir güvensizlik doğurabilecek herhangi bir şey, bir sebep sürekli büyüyor. Bazen çok büyük sorunlar olabiliyor kıskançlık açısından, hep bir çatışma sebebi bu evlilikte. Evlilik kararımı çok değerlendirdiğim zamanlar oldu. O an için pişmanlıktı, tabi ki şu noktada kesinlikle değil. Eşin ve çocuğun olması polise manevi destek verebilecek en büyük güç, o manevi tatmini hiçbir şey veremez (F12, Yaş 32, 7 yıllık evli).

Bizde olmadı ama kıskançlık tartışmalarını Şarkta anladım. Polis eşleri, polislerin büyük bir kısmı gibi hayata açılmaları evlilikle, teşkilatla birlikte oluyor. Onlarda sonra bir türlü normal dengeyi kuramıyorlar. Hanımlar ev hanımı, araya şey giriyor. Senin eşin şurda çalışıyor bak şöyle yapabilir. Böyle insanlarla muhatap oluyor gibisinden konuşuluyormuş. Sonra bir de küçük yerlerden geldiği için, hani köy ortamından köy, kasaba gibi yerlerden geldikleri için, bir de eğitim eksikliği de var (A17, Yaş 40, 23 yıllık evli).

Görüşleri alınan polislerden bazılarının aile içi huzurunun olmamasının nedeni olarak maddi sıkıntıları göstermektedirler. Polisler aldıkları ücretin günümüz şartları için çok iyi bir ücret olduğunu ancak çalışma şartları ile karşılaştırıldığında yaptıklarının karşılığı olmadığını düşünmektedirler.

Herkesin evinde problem olur geçim sıkıntısından ama bu tamahkârsızlıktır. Daha rahat yaşayım, sağa sola gösteriş yapayım. Ben şunu da alayım, benim evimde şu da olsun dersin sıkıntıya düşersin bu da direk aileye yansıyor zaten (S4, Yaş 44, 15 yıllık evli).

Bizde olmadı ama Şarkta anladım. Lojmanda otururken polis eşleri birbirine hava atıyor. Biz şuraya gittik, benim eşim şunu aldı diye (A17, Yaş 40, 23 yıllık evli).

Maddi sıkıntılar var, benim gibi kredi kartı borcu olan çok arkadaş var. 20 günlük senelik izinde kredi kartına asılıyoruz. 12 ay çekiyoruz tek maaşla olunca (Y18, Yaş 41, 16 yıllık evli).

Maddi nedenler sıkıntı yaratıyor, tek maaş, bir de geleceğe yönelik yatırım yapmaya çalışıyoruz. Ev kredisi ödüyorum burada, maddi olarak çok fazla sıkılmamaya çalışıyorum eşimide. E tabi bazı yapmak istediğimiz şeyleri yapamıyoruz maalesef (H16, Yaş 37, 14 yıllık evli).

Mesela burada bir kredi kartını ödeyemediğinde eşinle tartışabiliyorsun, nedeni maddiyet. Doğudaki arkadaşlardan bugün 8-10 sene kalan var niye, sevdiği için kalmıyor orada, parasını seviyorlar ve istediği şubede çalışıyor. Bugün intihar eden arkadaşların çoğu borçlardan dolayı... Borcun sonunda ya intihar oluyor ya da boşanmaya gidiliyor (V13, Yaş 35, 6 yıllık evli).

Polislerden bazıları ise çok ciddi görevlerde bulduklarını bunun da eşlerinde ve çocuklarında kendilerinin hayatından endişe duyacak boyutlarda olduğunu ifade etmişlerdir.

Ben Terörle Mücadele Şubesi'nde idim başka şehirde. O dönemde mesela iş bitip eve döndüğümde üzerimde kan olurdu, ben alışmıştım ama eşim çok etkileniyordu. 2-3 defa ciddi şekilde yaralandım. Ciddi operasyonlara gittik. Ben 18 yaşında evlendim. Biz hep beraber büyüdük eşimle, çocuklarımla. Eminim çok şey düşünüyorlardı içlerinden ama konuşmazdık. Eşimle çocuklarla artık Pollyannacılık oynuyorduk. Başka da çare yoktu (A17, Yaş 41, 23 yıllık evli).

Terörde çalıştım. Çok büyük sıkıntılar yaşadım. Sabahları onlar uyurken kalktığımda, onları öperek evden çıkıyordum. Çünkü eve geri dönemeyeceğimi bile biliyordum. Ölen biri yüzünden müebbetle yargılandım. Şu an beraat ettim ama İnsan Hakları Mahkemesi'nde devam eden bir mahkemem var (V13, Yaş 35, 6 yıllık evli).

Gece çalıştığımda hanım uyumaz. Çoğu zaman hiç uyumamıştır. Şimdi belki sabaha karşı yeni yeni çocuklardan sonra başladı uyumaya. Ben

sabah gelirdim, oda benle nöbette gibiydi. Sabahlardı hep (F12, Yaş 32, 7 yıllık evli).

Sonuç

Polislerdeki iş ve aile yaşamı dengesinin ele alındığı bu araştırmanın sonuçlarına göre, eşin çalışması, meslek nedeniyle yapılan tayinler, yoğun ve stresli bir mesleğe sahip olmaktan kaynaklanan fiziksel, davranışsal ve psikolojik sorunların ortaya çıkması aile yaşamı üzerinde olumsuz etki oluşturmaktadır.

Araştırma sonuçları, polislerin çoğunluğunun eşlerinin ev hanımı olduğunu göstermiştir. Polisler eşlerinin çalışmasını istememektedirler. Ancak maddi sıkıntıdaki bazı polisler çocukların büyümesiyle maddi ihtiyaçların arttığını ve eşlerinin çalışmasının iyi olabileceğini düşünmektedir. Polislerin tamamı ise eşlerinin ancak kamu sektöründe çalışabileceğini belirtmişlerdir. Eşleri çalışan polisler ise eğitilmiş ve rütbeli polislerdir. Eşleri çalışan polislerdeki sıkıntı ise ilgisizlik ve çocuk bakımı konularıdır. Polisler açısından eşi çalışsın ya da çalışmasın hemfikir oldukları temel konu eşin ilgisizliğidir. Dolayısıyla eşin çalışmasının ya da çalışmamasının polislerin iş ve aile yaşamı dengesini sağlamaları açısından büyük bir etken olmamaktadır.

Polislerin çoğu tayinlerin özellikle çocuklar açısından, çocukların okul değiştirmeleri, yeni çevre ve arkadaşlarına kısa süreli uyum sorununun bir bocalama dönemine neden olduğu ifade edilmektedir. Bazı polisler uzun dönemli meslek yaşamları boyunca ailesinin tayinlerden etkilenmesini en aza indirmek amacıyla sadece iki ya da üç şehir değiştirdiklerini belirtmişlerdir. Bazı polisler ise yeni yerler görmenin ailesi için ve kendileri için değişiklik olduğunu düşündüklerinden çok sayıda şehir değiştirmişlerdir. Bununla birlikte araştırmaya katılan polislerin tamamı zorunlu Doğu görevinin maddi ve manevi anlamda kendileri ve aileleri için çok rahat geçtiğini ifade etmişlerdir. Yeni bir sosyal çevrenin getirdiği uyum sağlama problemleri ve aile düzenlerinin bozulması, mesleğin getirdiği tehlikeler bazı polis eşlerinin tayinlerden ciddi anlamda etkilenmesine neden olmuştur.

Araştırmaya katılan polislerin tamamı için iş ve aile yaşamı dengesini en fazla bozan durum uzun çalışma saatleri ve gece çalışmalarıdır. Uzun

çalışma saatleri ve sürekli gece vardiyaları polislerde fiziksel ve ruhsal gerginliğe neden olmaktadır. Bu durum zaman içerisinde çoğunlukla mide problemleri başta olmak üzere fiziksel rahatsızlıklara neden olmaktadır. Fiziksel rahatsızlıklar dışında davranışsal ve psikolojik bir takım rahatsızlıklar da görülmektedir. Araştırmaya katılan polislerin yarısı sigara kullanmakta ve zaman zaman sigara kullarımlarında artış olmaktadır. Fiziksel olarak yorgunluk ve bitkinliğin yol açtığı aşırı sinirlilik ve tahammülsüzlük en yoğun yaşanan psikolojik sıkıntılardır. Tahammülsüzlüğün yansıması daha çok eş ve çocuklara yansıma şeklinde olmaktadır. Bu nedenle polislerdeki iş ve aile yaşamı dengesinin sağlanabilmesi için mesleğin yıpranma boyutu dikkate alınarak çalışma saatleri çağdaş yaşam standartlarına göre düzenlenmelidir. Ayrıca ihtiyacı olan polisler profesyonel olarak destek almaları konusunda teşvik edilmeli ve mesleki kaygılarla bu birimlere başvurmayanların kaygıları giderilmelidir.

Araştırmanın bir başka sonucu da işten kaynaklanan yorgunluk ve sıkıntılı durumların evde telafi edilememesi sonucunda polislerin zaman zaman eşleriyle tartışmalar yaşamalarıdır. Ayrıca polislerin küçük şehirlerden gelmiş olmaları ve hem kendilerinin hem de eşlerinin hayata açılmalarının meslekle birlikte olması dolayısıyla eşlerin kıskanç oldukları belirtilmiştir. Araştırma da yer alan polislerin çoğunun bir yanda yoğun mesai saatleri, ek görevler, gece çalışmaları gibi iş yaşamına ait baskılar diğer yanda eşin çalışması, çocukların küçük olması, aile yapısı, aile içi anlaşmazlıklar, eşin yetersiz desteği gibi aile yaşamına ait baskılar yüzünden iş ve aile yaşamını dengelemede zorluk çektikleri görülmüştür. Bu dengeyi sağlayamayan bazı polislerin ise eşlerini aldatmaya meyilli oldukları ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Adak, N. (2007). "Kadınların İkilemi: İş ve Aile Yaşamı," *Sosyoloji Dergisi* *Ülgen Oskay'a Armağan Özel Sayısı*, 137-152.
- Aycan, Z., Eskin, M. ve Yavuz, S. (2007). *Hayat Dengesi İş, Aile ve Hayatı Dengeleme Sanatı. 1. Baskı*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

- Bacharach, Samuel B.; Peter Bamberger ve Sharon Conley, (1991). "Work-Home Conflict Among Nurses and Engineers: Mediating The Impact of Role Stress on Burnout and Satisfaction at Work," *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 12, 39-53.
- Cinamon, Rachel Gali ve Yisrael Rich, (2005). "Work-Family Conflict Among Female Teachers," *Teaching and Teacher Education*, Vol. 21, 365-378.
- Clark, S. C. (2000). "Work/Family Border Theory: A New Theory of Work/Family Balance," *Human Relations*, 53 (6), 747-770.
- Çarıkcı, İ. H.; Çiftçi, M. ve Derya, S. (2010). "İş-Aile Yaşam Çatışması: Türkiye'deki Kadın Yöneticiler Üzerine Bir Uygulama," *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2 (2), 53-65.
- Duxbury, L. ve Higgins, C. (2001). "Work-Life Balance In The New Millenium: Where Are We? Where Do We Need To Go?," *CPRN Discussion Paper*, 12, 1-80.
- Frone, M. R.; Russell, M. ve Cooper, M. L. (1992). "Antecedents and Outcomes of Work-Family Conflict: Testing A Model of The Work-Family Interface," *Journal of Applied Psychology*, 77, 65-78.
- Gönüllü, M. ve İçli, G. (2001). "Çalışma Yaşamında Kadınlar: Aile ve İş İlişkileri," *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (1), 81-100.
- Greenhaus, J. H. ve Beutell, N. J. (1985). "Sources of Conflict Between Work and Family Roles," *Academy of Management Review*, 10, 76-88.
- Greenhaus, J. H. ve Allen, T. D. (2006). "Work-Family Balance: Exploration of a Concept," *Paper Presented at the Families and Work Conference*, Prove, UT.
- Grzywacz, J. G., Frone, M. R., Brewer, C. S., Kovner, C. T. (2006). "Quantifying work-family Conflict Among Registered Nurses," *Research In Nursing and Health*, Vol. 29, 414-426.
- Gülbayrak, C. ve Açık, Y. (2004). "Elazığ İl Merkezinde Bulunan Kamu Kuruluşlarında Çalışan Kadınların İş-Aile Yaşamından Kaynaklanan Rol Çatışması ve Etkileyen Faktörler: II. Bölüm," *IX Halk Sağlığı Kongresi*, Ankara.
- Hill, E. J., Hawkins, A. J., Ferris, M., Weitzman, M. (2001). "Finding a Extra Day A Week: The Positive Influence of Perceived Job Flexibility On Work and Family Life Balance," *Family Relations*, 50, 49-58.
- Igodan, O. C. ve Newcomb, L. H. (1986). "Are You Experiencing Burnout?," *Journal of Extension*, 24 (1), 4-7.

- Işığışık Ö. (2009). "Küreselleşme Sürecinde İnsana Yakışır İş," *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 56. Kitap, İstanbul 2009, s.307-331.
- Iwata, N. ve Suziki, K. (1997). "Role Stress-Mental Health Relations In Japanese Bank Workers: A Role of Moderating Effect of Social Support," *Applied Psychology An International Review*, 46 (2),
- Kağnıcıoğlu D. (2013). *Refah Devleti Modellerine Göre Avrupa Birliği'nde İş-Yaşam Çatışması ve İş-Yaşam Dengesi Politikaları*, Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası, 27 (1), 22-39.
- Karahan, A. ve Bener, Ö. (2005). "Bolu Sosyal Sigortalar Kurumu Hastanesi'nde Çalışan Evli Hemşirelerin Ev Ortamında Yaşadıkları Sorunlar," *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 2 (8), 113-120.
- Karaköse, T. ve Erdem, R. (2008). "Importance of Work-Life Balance In Today's Information Age," *Asian Journal of Information Technology (Medwell Journals)*, S.2.
- Matthews, L. S., Conger, R. D. ve Wickrama, K. A. S. (1996). "Work Family Conflict and Marital Quality: Mediating Process," *Social Psychology Quarterly*, 59, 62-79.
- Özçelik, B. (2009). "Ailesiyle Zaman Geçiren Yönetici Başarılı Olur," <http://makale.kamudunyasi.com/Ailesiyle-zaman-geciren-yonetici-basarili-olur-1799i.cgi> (Erişim Tarihi: 15.08.2012).
- Özen, S. ve Uzun, T. (2005). "İşyerinde Çalışanın Yaşadığı Çatışmanın Azaltılmasında Örgütün ve Ailenin Rolü: Polis Memurlarına Yönelik Bir Uygulama," *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 128-147.
- Pichler, F. (2008). "Determinants of Work-Life Balance: Shortcoming in the Contemporary Measurement of WLB In Large Scale Surveys," *Humanities, Social Sciences and Law*.
- Rice, Robert W., Michael R. Frone ve Dean B. McFarlin, (1992). "Work-Nonwork Conflict and the Perceived Quality of Life," *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 13, 155-168.
- Stets, J. E. (1995). "Job Autonomy and Control Over one's Spouse: A Compensatory Process," *Journal of Applied Psychology*, 69, 515-523.
- Sabahattin Ş. (2009). "İnsanca İş ve İş Denetimi Boyutuyla Ölçülebilirliği," *Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 410-422.
- Torun, A. ve Ercan, S. N. (2006). "Küçük İşletmelerde İş ve Aile Çatışmaları, Çalışma Hayatından Duyulan Memnuniyet ve Firma Başarısıyla

- İlgili Algılar,” Derleyen: G. Gençyılmaz, 3. KOBİ’ler ve Verimlilik Kongresi, İstanbul: Kültür Üniversitesi Yayınları, 58, 17-18.
- Van, Der Hulst M. ve Geurts, S. (2001). “Associations Between Overtime and Psychological Health In High and Level Reward Jobs,” *Work Stress*, 15 (3),
- Voydanoff, P. (2005). “Toward A Conceptualization of Perceived Work-Family Fit and Balance: A Demands and Resources Approach,” *Journal of Marriage and Family*, 67, 822-836.
- Yazgan-İnanç, B. ve Güçray, S. S. (1997). “Danışma Tükenmişliği Envanteri’nin Geliştirilmesi İle İlgili Bir Ön Çalışma,” 3. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Adana: Çukurova Üniversitesi, 56-64.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yüksel, İhsan, (2005). “İş-Aile Çatışmasının Kariyer Tatmini, İş Tatmini ve İş Davranışları İle İlişkisi,” *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (2), 301-314.
- Wallace, J. E. (1999). “Work to Nonwork Conflict Among Married Male and Female Lawyers,” *Journal of Organizational Behavior*, 20, 797-816.

ZAZA DİLİNDE PARTİKELLER

İlyas ARSLAN* & Songül ATAMAN-ARSLAN

Özet

Dildeki partikeller en çok günlük yaşamdaki sohbetlerde kullanılır ve bu sohbetlerin çeşitli nedenlerden dolayı asgariye indiği Zazaca gibi dillerde partikel gibi ince detaylara ulaşmak hayli sorunludur. Bu nedenden dolayı alan çalışması yerine var olan metinlerin büyük bir çoğunluğu taranarak bir kısım partikel tespit edilmiştir. Taranan metinlerde en çok ünlemler ve Modal Partikellere rastlanmıştır. Özellikle Zazacaya da çevrilen „Hz. İsa'nın Yaşamı“ Filmi çok Diyalog içerdiğinden hayli partikel içermektedir. Günlük yaşamda çok az ve sınırlı kullanılan Kuzey Zazacasında, incelenen partikellerin dışında daha birçok partikel bulunmaktadır. Pekiştiren Modal Partikeller, Çağrı Partikelleri, Derece Partikelleri ve Aşama Partikellerinin kümeleri örneklerle birlikte ele alınmıştır. Yer yer Konuşma (sohbet) Olumsuzluk Partikellerine, Zaman, Odak, Infinitif, Yön ve Cevap Partikellerine kısa yer verilmiştir. Zazaca da yer alan bir dizi partikel zarf, bağlaç gibi diğer işlevler de görmektedir.

Abstract

Particles in Zaza Language

Particles are generally used in everyday language. Since, for various reasons, Zaza is rarely used as a language, elaboration of the particles is difficult. For this reason, text analysis was selected instead of field research. Texts studied in the northern dialect contain the most modal and exclamation particles. "The Life of Jesus", a film translated into Zaza, is biographical and contains multiple dialects, meaning it has many particles. The Zazaki language has the following groups of particles: modal particles, salutation, response, degree, escalation, direction, focus, temporal particles and interjections. Modal, title, grade and increasing particles have been studied using several examples. The Zaza language contains particles that

* Öğr. Gör., Tunceli Üniversitesi Zaza Dili ve Edebiyatı. arslanelias@gmx.de

** Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Programlama ve Köln Üniversitesi Eğitim Bilimleri/Pedagoji Mezunu

have similar functions, for example 'gradation', 'graduation', 'increase', just the same as in other languages. Some particles may act as an adverb as well as a preverb and also conjunction.

Kısaltmalar

ABC Vurgu, [ODAK], '...' Anlamsal Çeviri, {...} Olası Ekleme, [ABC] Anlamsal Özellikler, [?...] Tam Çevirisi Değil, (...) Tali Öge, /.../ Phonem Yazılımı, MP Modal Partikel, ÇP Çağrı Partikeli, DP Derece Partikeli, AP Aşama Partikeli, ZP Zaman Partikeli, OP Odak Partikeli, YP Yön Partikeli.

1. GİRİŞ

Bu metinde Zaza Dilinin Kuzey Lehçesinde kullanılan edatlar ve ilgeçler kapsamlı olarak ele alınmayacak, sadece partikel alt bölümünde 47 adet partikel üzerinde durulacaktır. Partikellerin en önemli dört ana grubu incelenerek diğer gruplara da örneklerde kısmen yer verilecektir. Örnek olarak kullanılan cümlelerin yazımlarındaki hatalar yazım kurallarına göre düzeltilmiştir. Arşiv belgeleri D=Dersim'37-38, A=Genel, G=Tarih ile ilgili metinler olarak tasnif edilmiştir. Örneklerin arkasında metin numarası, grup kısaltması ile birlikte verilmiştir. Örnek cümleler Türkçeye her partikelin direkt karşılığı olmadığından anlamsal olarak çevrilmiştir.

2. PARTİKELLER

Partikeller, tek başına bir anlam ifade etmeyen, kullanıldığı cümle içerisinde cümlenin veya kelimenin anlamını derinleştiren, değişik boyutlar kazandıran sözcüklerdir. Bu anlamda partikeller yalnız başına cümlenin ögesi olamaz ve herhangi bir soruya cevap veremezler. Birlikte kullanıldıkları cümlenin diğer öğelerine göre anlam kazanırlar veya anlamları tamamlarlar. Partikeller çeşitli gramer işlevlerini de üstlenebilirler. Morfolojik olarak partikeller çekimlenmez, ek almaz ve sıfatlar gibi karşılaştırılmazlar (Bkz. Selcan 1998). En önemli partikel kümeleri: Modal, Çağrı, Derece, Aşama, Odak, Zaman, Olumsuzluk, Masdar, Yön ve Cevap Partikelleridir. Dillerin yapısına göre bunlara yeni gruplar da eklenebilir (Bkz. Kärna, 2005; Krivonosov, 1989; Weydt, 1989).

Partikeller söyleneni tamamlayan, genişleten, yoğunlaştıran işlevleri dolayısıyla birçok dilde cümlenin vazgeçilmez öğeleridir. Özellikle günlük kullanılan dilde partikeller büyük bir öneme sahiptir. 'Bu ögenin tanımı

sadece Sözdizimsel ve Anlamsal Aspekt ile mümkün değildir, çünkü partikellerin bir bölümünün anlamsal-denotatif manası ne kadar az olsa da iletişimsel pragmatik işlevi de o kadar büyüktür.¹ Partikeller gramerde cümlenin diğer öğeleri kadar önemli öğelerden sayılmasa da özellikle bazı dillerde kullanılmamaları cümlenin anlamını eksik bırakmaktadır.

3. ZAZA DİLİNDE PARTİKELLER²

3.1 Pekiştiren Modal Partikeller

1. *ala* ‘hele’

Kelime türü: Modal Partikel, Bağlaç

Anlamsal özellikler: [TAHMİN], [NEZAKET], [YUMUŞATMA]

(1a) *Ala* ewro retia ho de şeyr kerê. ‘*Hele* bugün rahatınıza bakın da.’ (A5) (MP)

(1b) *Ala* reê naê ra pers kerê, kamê ho esto? ‘*Hele* bir buna sorun kimsesi var mı?’ (D13) (Bağlaç)

2a. *belkia* ‘belki, muhtemelen’

Kelime türü: Derece, Modal, Cevap ve Odak Partikeli; Modal Kelime

Anlamsal özellikler: [SANMA], [İHTİMAKSİZLİK], [SÜRPRİZ], [GÜÇLENDİRME]

(2a) *Ma* vake, *belkia* ma de amo. ‘Bizimle gelmiştir *belki* dedik.’ (A3) (MP)

(2b) *Belkia* dı rozi ra tepia yeno. ‘İki gün sonra *belki* gelir.’ (DP)

(2c) *Hewa* *belkia* bena germ. ‘Hava *belki* ısınır.’ (S³: 658) (Modal Kelime)

¹ Helbig, G. & Buscha, J., 1991: 479 dan makalenin yazarı tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

² Partikeller kendi işlevinde *italik* olarak, gramer işlevinde alt çizgili, diğer işlevler de ise normal yazılmıştır.

³ S ile işaretlenen örnekler Sayın Dr. Zülfü Selcan’ın *Zazaca Dilinin Grameri*, Berlin, 1998 kitabından alınmıştır.

3. *de* ‘artık, hele, hadi, be’

Kelime türü: Modal Partikel, İsmi de hali (Lokatif)

Anlamsal özellikler: [MODALLIK], [İZİN], [GÜÇLENDİRME]

(3a) *Ya ya, de* berê ‘Evet evet, *hadi* götürün!’ (A3) (MP)

(3b) Waa ey suke dera ‘Onun kızkardeşi şehirdedir.’ (Lokatif)

4a. *endi* ‘artık’

Kelime türü: Modal, Derece, Zaman Partikeli

Anlamsal özellikler: [ONAY], [ACİLİYET], [UMMAMA]

(4a) Pilênia Wairi *endi* mı ra awsena. ‘Tanrı’nın yüceliği *artık* bana görünüyor.’ (A3) (DP)

(4b) Lılıka mı, qedaê to, *endi* ra urzê, ma kewtime herey. ‘Aşkım, kurban olayım *artık* kalk, geç kaldık.’ (A15) (MP)

(4c) *Endi* wısarô. ‘*Artık* ilkbahardır.’ (ZP)

5a. *ero/nêro/ro* ‘(u)lan’

Bkz. Partikel 21

(5b).

6. *gumano* ‘galiba, muhtemelen, sanırım’

Kelime türü: Modal, Cevap Partikeli; Edat

Anlamsal özellikler: [TAHMİN], [UMMAMA]

(6a) O *gumano* NÊweso. ‘O *galiba* hastadır.’ (MP)

(6b) O guMAno nêweso. ‘O *galiba* hastadır.’ (Edat)

7. *hama* ‘ama’

Kelime türü: Modal Partikel, Bağlaç

Anlamsal özellikler: [ONAY], [GÜÇLENDİRME], [SÜRPRİZ], [UMMAMA], [ŞAŞIRMA]

(7a) *Hama* beznê ho şî. ‘Ama rengi gitti.’ (A6) (MP)

(7b) İyê ke niadanê, hama nêvînenê. ‘Bakıyorlar ama görmüyorlar.’ (A3) (Bağlaç)

8a. *hona* ‘şimdi, yeni, henüz’

Kelime türü: Modal, Derece, Zaman, Odak Partikeli; Bağlaç; Zarf

Anlamsal özellikler: [GÜÇLENDİRME], [GECİKME], [DEĞİŞİM], [DÖNÜŞÜM]

(8a) Aşiri ke koti tenge, *hona* zübini ardo ra ho viri. ‘Aşiretler dara düşünce *ancak* birbirlerini düşünmeye başladılar.’ (D5) (MP)

(8b) Ma ke xeleşiyame, *hona* hêfê ho bıce. ‘Biz kurtulunca intikamını al.’ (D2) (ZP)

(8c) Vore nia *hona* senık voray bi. ‘Kar daha az yağmıştı.’ (D1) (DP)

(8d) Hona ke rewo raurze, so. ‘Daha erkenken kalk git.’ (S: 673) (Bağlaç)

(8e) O hona yeno. ‘O daha yeni geliyor.’ (Zaman Zarfı)

9a. *hora* ‘sadece, zaten’

Kelime türü: Modal, Derece, Cevap Partikeli; Fiil Eki

Anlamsal özellikler: [ONAY], [GÜÇLENDİRME]

(9a) *Hora* zü bira biyo? ‘*Sadece* bir erkek kardeş miymiş?’ (A6) (DP)

(9b) *Hora* Demenu peê tıfangê xo de merdi. ‘*Sadece* Demenanlılar silahlarını bırakmadan öldüler.’ (A12) (MP)

(9c) Mı o melem kerdêne hora. ‘Ben o kremi kendime sürüyordum.’ (A18) (Fiil Soneki)

10. *ke* ‘ki’

Kelime türü: Modal, Masdar Partikel; Bağlaç

Anlamsal özellikler: [ONAY], [SÜRPRİZ], [UMMAMA]

(10a) Heni zêde hayleme kenê *ke*! ‘Öyle çok gürültü yapıyorlar *ki*!’ (MP)

(10b) Ez son ke, bıvinine. ‘Ben gidiyorum ki göreyim.’ (Bağlaç)

(10c) Hero ke remeno. ‘Kaçan eşek.’ (S: 661) (Bağlaç)

11a. *ki* ‘de, da’

Kelime türü: Modal, Derece Partikeli; Bağlaç

Anlamsal özellikler: [ONAY], [ÖZEN], [KUŞKU] [GÜÇLENDİRME], [ZAYIFLAMA]

(11a) Ney o *ki* hêni kerdo! ‘Bu onu *da* öyle yapmış!’ (A7) (DP)

(11b) Olvozê ma *ki* mektev de bi. ‘Bizim arkadaşlarımız *da* okuldaydı.’

(S: 659) (MP)

(11c) Ya bîze, ya ki caverdê! ‘Ya al, ya *da* bırak!’ (S: 670) (Bağlaç)

12. *ma* ‘sanki, ‘biz, ki’

Kelime türü: Modal Partikel, Şahıs Zamiri

Anlamsal özellikler: [ONAY], [GÜÇLENDİRME], [MODALLIK]

(12a) *Ma* se beno ez oncia yenune. ‘Ne olur ki ben yine gelirim.’ (A15)

(MP)

(12b) Ma bîseveknê, ya war! ‘Bizi koru ya Tanrı!’ (A3) (Şahıs Zamiri)

13. *nika* ‘şimdi’

Kelime türü: Modal, Zaman Partikeli; Zarf

Anlamsal özellikler: [GÜÇLENDİRME], [BEKLENTİ]

(13a) *Bıra*, tı *nika* vana, beno *ke*, o Mesiho? ‘*Kardeş*, sen şimdi onun Mesih olabileceğini mi söylüyorsun?’ (A3) (MP)

(13b) Heya, *nika* ma, ma se bikerime? ‘Evet, biz şimdi ne yapalım?’ (A3) (ZP)

(13c) Nika rınd vinena? ‘Şimdi iyi görüyor musun?’ (Zaman Zarfı)

14. *qa* ‘be, ya’

Kelime türü: Modalpartikel

Anlamsal özellikler: [ONAY], [KANI], [BEKLENTİ]

(14a) *Qa* tı nas kena. ‘Sen tanıyorsun be.’ (A15) (MP)

(14b) *Qa* şıma *ki* çiyê vacê. ‘Ya siz de bir şeyler söyleyin.’ (A15) (MP)

15a. *qe* ‘hiç’

Kelime türü: Modal, Derece, Aşama, Cevap, Olumsuzluk Partikeli; Soru Zarfı

Anlamsal özellikler: [ONAY], [UMMAMA], [DERECELENDİRME], [SINIRLAMA]

(15a) Nia *qe beno?* ‘Böyle hiç olur mu?’ (A15) (MP)

(15b) Na rozu ey *qe toa nêwerd.* ‘O bugünlerde hiç bir şey yemedi.’ (A3) (DP)

(15c) Cêniya dey *qe çiye nêva.* ‘Onun hanımı hiç bir şey söylemedi.’ (A15) (AP)

(15d) Qe(y) pıt na qese *qe kav keno?* ‘Bebek böyle lafı hiç anlar mı?’ (D9) (MP) (Soru Zarfı)

16. *solâ*⁴ ‘inşallah’

Kelime türü: Modalpartikel

Anlamsal özellikler: [MODALLIK], [BEKLENTİ]

(16a) *Sola* mîrodê ma bîkero! ‘İnşallah muradımız olur!’ (A1) (MP)

(16b) Va *sola* wairê weşiye de bêaxiriye bo! ‘İnşallah yaşamında mutlu olmaz!’ (A3) (MP)

17. *toa* ‘birşey’

Kelime türü: Modalpartikel

Anlamsal özellikler: [SINIRLAMA], [GÜÇLENDİRME]

(17a) Fadê, erê *toa* bıza ma ita ra? ‘Fadime, bizim keçimiz burda mıdır?’ (A7) (MP)

(17b) Ey *toa* nêkerdo! ‘O birşey yapmamış!’ (A3) (MP)

18. *va*⁵ ‘varsın olsun, de’

Kelime türü: Modal Partikel

Anlamsal özellikler: [GÜÇLENDİRME], [KANI], [MODALLIK]

(18a) Ewro rocê Xızırîo, *va* ravêro şêro. ‘Bugün Hızır orucudur, geçsin de gitsin.’ (D3) (MP)

(18b) Va oncia mı de bımanê. ‘Varsın yine bende kalsınlar.’ (D2) (MP)

⁴ Yalnızca dilek kiplerinde belirir.

⁵ Geçmiş zamanda kullanılmaz.

19a. *ya* ‘ya’

Kelime türü: Modal, Cevap Partikeli; Ünlem, Fiil Eki⁶, Bağlaç

(19a) *Ya* Duzginê minê Kemerî! ‘Ya kayalıkların Düzgünü!’ (Al-Duzgin) (MP)

(19b) *Ya* tizîa serê sodirî! ‘Ya sabah güneşî!’ (Al-Düayê Tiji) (MP)

20. *zeke* ‘tabii’

Kelime türü: Modalpartikel

Anlamsal özellikler: [İDDİA], [GÜÇLENDİRME]

(20a) *Ez zeke* şîyo meitu ser. ‘Ben cenazeye gittim tabii.’ (D6) (MP)

(20b) *Zeke* ez to ra pilune. ‘Ben senden büyügüm.’ (MP)

3.1.1 Modalpartikellerin İşlev ve Özellikleri

Bu partikellerin bütün işlevlerini sınamak bu metinde mümkün olmadığından sadece bazı yöntemler denenecektir.

1. **Varlık Testi:** Cümlede var olup olmama karşıtlığı.

(MP⁷1) (Ala)⁸ bê ita. ‘Hele buraya gel.’ (A3)

(MP 2) (De) so. ‘Git artık!’ (A3)

(MP 3) (Hama) esker zof qır bi. ‘Ama çok asker öldü.’ (D1)

(MP 4) (Hona) des-dî serîya! ‘O henüz on üç yaşındadır!’ (A3)

(MP 5) Niya (qe) beno? ‘Böyle hiç olur mu?’ (A15)

(MP 6) (Qa) tî nas kena. ‘Sen tanıyorsun be.’ (A15)

(MP 7) (Sola) mîrodê ma bıkero! ‘Muradımız olsun!’ (A1)

Partikeller cümleye eklenmediği takdirde cümlenin gramer yapısı ve esas manası değişmemekte, sadece iletişimsel yapısı sekteye uğramaktadır.

2. **Vekalet Testi:** Partikellerin aynı cümle içerisinde paradigmatal yapıda birbirlerinin yerine kullanılmaları.

(AT8) *Hama* beznê ho şî ‘Rengi gitti ama’. (A6)

(AT9) {*Hama/endi/ero/erê/hora/ma/qa/zeke*} beznê ho şî ‘Rengi gitti.’

⁶ ya kerdene = açmak.

⁷ MP = Modal Partikel.

⁸ Parantez içindeki (..) öğeler mecburi öğeler olmadıklarından kullanılmayabilirler.

Aynı cümlede birbirlerinin yerlerine kullanılan partikeller elbette ki metine bağlı olarak cümlenin anlamsal ve iletişimsel manalarına farklı nüanslar vermektedirler.

3. Yan Cümle Eklenmesi: Partikellerin kullanıldığı cümleye yan bir cümle eklenirse iletişimsel işlevleri daha da belirginleşmektedir.

(MP 10) (*Ala*) bê ita {çaye uza vındena}. ‘Hele buraya gel {neden orada duruyorsun}.’

(MP 11) (*De*) so {kewta herey}! ‘Hadi git {geciktin}!’

(MP 12) (*Hama*) esker zof qır bi {taê ki xeleşiy}. ‘(Ama) çok asker öldü {bazıları da kurtuldu}.’

(MP 13) (*Hona*) des-dı seriya {honde ki pile niya}! ‘O henüz onüç yaşındadır {o kadar da büyük değil}!’

(MP 14) Nia (*qe*) beno {tı se kena}? ‘Hiç böyle olur mu {sen ne yapıyorsun}?’

(MP 15) (*Qa*) tı nas kena {a malime }. ‘Sen tanıyorsun ya {o öğretmeni}.’

(MP 16) (*Sola*) mîrodê ma bıkerô {eke wair vengê mı heşino pê}! ‘İnşallah muradımızı versin. ([*denn*]) {Eğer Tanrı sesimizi duyuyorsa}!’

(MP 17) *Hama* beznê ho şî {nêzonen çıra}? ‘Ama rengi gitti {neden olduğunu bilmiyorum}?’

4. Cümlenin İçeriğine Uymayan Partikellerin Cümleye Eklenmesi: Partikellerin farklı içerikleri her cümle yapısında kullanılmalara izin vermemektedir.

(MP 18) **Sola* tı nas kena. ‘Sen tanıyorsun [...]’ (Bkz. MP 6, MP 15).

(MP 19) **Ala* des-dı seriya! ‘O **hele* onüç yaşındadır!’ (Bkz. MP 4, MP 13)

(MP 20) **Qe* des-dı seriya! ‘O *hiç* onüç yaşındadır!’ (Bkz. MP 4, MP 13)

Bildirme Tümcesinde *sola* ünlem yoğunluğu nedeniyle MP 18 misalinde kullanılamaz. *Ala* partikeli ünlem yoğunluğu nedeniyle MP 19 ve *qe*-partikeli MP 20 örneğinde soru yoğunluğu nedeniyle kullanılamaz.

5. Dağılım Analizi: Partikellerin çeşitli cümle tiplerindeki dağılımları incelenmiştir.

6. Niyet: Bütün partikeller kullanımında söyleyenin niyeti ve vermek istediği bilgiler bağlamında incelenmiştir. Özellikle *de/ma/va* partikelleri ile

söylenmek istenen dikkati çekmektedir. Bu partikeller özel bir grup oluşturmakta olup bir ifadeye bağlı olarak kullanılmaktadırlar.

De/Ma/Va o vazo. ‘O söylesin *artık*.’

(MP 21) O vazo. ‘O söylesin.’

(MP 21) *De* o vazo. ‘*Hadi* o söylesin.’{bana inanmıyorsan}. Acil bir onay istemi.

(MP 21) *Ma* o vazo. ‘O söylesin.’ {ben söylemiyorum} Onaylayıcı bir cevap beklenir.

(MP 21) *Va* o vazo. ‘*Varsın* o söylesin.’ {Kimin söyleyeceği farketmiyor}. Herhangi bir onay beklenmemektedir.

3.2 Çağrı Partikelleri

Zaza Dilinde bir dizi Çağrı Partikelleri mevcuttur. Bu partikeller seslenen kişi ile bağlantılı olup bazı sözdizimsel işlevleri de vardır. Bu tip partikeller genelde cümlenin başında belirir ve diğer partikellerle beraber kullanılabilirler. Bu Çağrı Partikelleri yaşlılar arasında ve daha genç olanlara karşı kullanılır, daha yaşlı kesime asla kullanılamaz.

3.2.1 Eril Çağrı Partikelleri

21(5b). (*e*)*ro*⁹/*nêro*

Kelime türü: Çağrı, Modal, Yön Partikeli; Fiil Eki, Vokatif, Ünlem

(21a) *Ero bira*, Pilê ma kata şiyoy? ‘Lan kardeş büyüğümüz nereye gitmiştir?’ (D12) (ÇP)

(21b) *Ero Hesoy!* ‘Lan Hasan!’ (D3) (Vokatif) (ÇP)

(21c) *Pırodê ero pırodê!* ‘Vurun lan vurun!’ (A1) (MP)

(21d) *Gos ro qesunê mı sernê ro!* ‘Sözlerime kulak ver lan!’ (Fiil Eki) (ÇP)

(21e) - ne ucuzluğu ero.¹⁰ ‘Ne ucuzluğu lan.’ (A16)

⁹ Cümlenin başında *Ero* sonunda ise *ro* olarak yer alır. *Nêro* ise Nê+ *ero* kelimelerinin kaynaşmasından oluşur.

¹⁰ Bu Cümlede (21e) *ero* kullanılan yerde Zazaca da *ro* olması gerekiyor.

22. *lao* ‘lan, hey’

Kelime türü: Modal, Çağrı Partikeli; Vokatif, Ünlem

(22a) *Lao* Heso tı qe vengê ho mekê. ‘Lan Hasan sen hiç sesini çıkarma.’ (A15) (ÇP)

(22b) *LAO* hêni mevaze! ‘Lan öyle deme!’ (A1) (MP)

(22c) Lao Heso! ‘Hey Hasan!’ (A15) (Vokatif)

23. *piyo/piyê m* ‘baba/benim babam’

Kelime türü: Modal, Çağrı Partikeli; Vokatif, Ünlem

(23a) Milet zubini nêwazeno *piyo piyo*. ‘İnsanlar birbirlerini istemiyorlar benim babam.’ (A12) (ÇP)

(23d) Se bikerine *piyo*? ‘Ne yapayım benim babam?’ (A12) (MP)

24. *ba(w)o* ‘baba/benim babam’

Kelime türü: Çağrı Partikeli, Vokatif, Ünlem

(24a) *Bao bao* nıka qe kes nêvirazeno. ‘Şimdi kimse yapmıyor benim babam.’ (A15) (ÇP)

(24b) Bao çeku biya! ‘Silahları getir benim babam!’ (A15) (Vokatif)

(24c) Daye hal yamano, bao hal yamano! ‘(Daye, Bao), Anne halimiz kötüdür, baba halimiz kötüdür!’ (A1) (Ünlem)

25. *bıko* ‘oğul’

Kelime türü: Modal, Çağrı Partikeli; Vokatif, Ünlem

(25a) *Bıko* lerze meke! ‘Acele etme oğul!’ (A1-Hewa derê laçi-2) (MP)

(25b) *Ero bıko*, so Parsank. ‘Oğul Parsank’a git.’ (D13) (ÇP)

(25c)¹¹ – Bao çiko? ‘Baba nedir, ne oldu?’ – Toa çino bıko. ‘Bir şey yok oğul.’ (D13) (Vokatif)

¹¹ Baba ve oğul arasındaki bir konuşmadan alıntıdır. Bao partikel olarak kullanılmamıştır, çünkü daha genç olan bir insan gerçekten babası olmayan bir insana “bao” diye seslenemez.

26. *xorto* ‘genç’

Kelime türü: Modal, Çağrı Partikeli; Vokatif, Ünlem

(26a) *Xêr* ve sılamet *xorto!* ‘Aleykûmselam genç!’ (A1) (ÇP)

(26b) *Vaze xorto!* Tı nia koti ra yena, kata sona? ‘Söyle genç! Böyle nereden gelip nereye gidersin?’ (A1) (MP)

(26c) *Xorto*, to ra van, urze ra ho ser! ‘Genç, sana diyorum ayağa kalk!’ (A3) (Vokatif, ÇP)

27. *bıra* ‘kardeş’

Kelime türü: Modal, Çağrı Partikeli; Vokatif, Ünlem

(27a) *Se vana bıra?* ‘Ne diyorsun kardeş?’ (A12) (ÇP)

(27b) *Zulımkar bi bıra*, zulımkar! ‘Zalimdi kardeş zalim!’ (A6) (MP)

28. *balo/balem* ‘genç, çocuk’

Kelime türü: Çağrı Partikeli, Vokatif, Ünlem

(28a) *Balo ez to ra van.* ‘Genç sana söylüyorum.’ (ÇP)

(28b) *Balo!* ‘Çocuk!’ (Vokatif)

3.2.2 Dişil Çağrı Partikelleri

Dişil Çağrı Partikelleri Eril Partikellerle aynı tarzda kullanıldıkları için tekrarlama gereği duyulmamıştır. Bölüm 5.1 deki tabloda Eril Partikellerin dişil karşılıkları mevcuttur.

3.2.3 Çağrı Partikellerinin İşlev ve Özellikleri

1. **Varlık Testi:** Cümlede var olup olmama karşılığı.

(ÇP 1) (*Ero*) *Sıma ke voz danê.* ‘Eğer koşarsanız.’

(ÇP 2) (*Lao*) *Heso tı qe vengê ho mekê.* ‘Hasan sen hiç sesini çıkarma.’

(ÇP 3) (*Bao*) *Çeku biya!* ‘Silahları getir!’

(ÇP 4) (*Erê*) *No mordem dirvetino.* ‘Bu adam yaralıdır.’

2. **Vekalet Testi:** Partikellerin aynı cümle içerisinde paradigmal yapıda birbirlerinin yerine kullanılmaları.

(ÇP 5) {Ero/lao/piyo/bao/biko/xorto/bıra/balo} sîma ke voz danê. ‘Eğer koşarsanız.’

(ÇP 6) {Erê/lê/kılê/daqılı/dıkê/ çênê/waê/delê} sîma ke voz danê. ‘Eğer koşarsanız.’

(ÇP 7) *Erê/lê Heso tı qe vengê ho mekê. ‘Hasan sen hiç birşey deme.’¹²

Çağrı Partikellerinin özellikleri:

- Eril ve dişil diye iki gruba ayrılırlar.
- Çağrı Partikeli işlevinde seslenilen kişi ile ilgilidirler.
- Modal Partikel işlevinde bütün cümlenin anlamına bağlı olabilirler.
- Normalde vurgusuzdurlar ama çift kullanımda vurgulu olurlar.
- Genelde cümlenin başında yer alırlar.

3.3 Yoğunlaştıran Derece Partikelleri

Yoğunlaştıran Derece Partikelleri kavram olarak İngilizce deki *intensifier* kavramına dayanır (Quirk/Greenbaum 1984: 478). ‘Kuvvetlendiren ve zayıflatan olarak ikiye’ (Weydt, H. & Hentschel, E. 1990: 289) ayırabileceğimiz ‘derecelendirme partikelleri öncelikle cümledeki anlamın içeriğini derinleştirmektedir’ (Helbig, G. & Buscha, A.: 38). Bu grup partikeller bir ölçek üzerinden belli bir alana işaret eder. Bağlı olduğu ögenin alt ve üst sınırlarını belirler.

37(2b). belkia ‘belki, muhtemelen’

Bkz. 2a

38. *bile* ‘bile, dahi’

Kelime türü: Derece, Odak Partikeli

Anlamsal özellikler: [İHTİMALESİZLİK], [SÜRPRİZ], [UMMAMA]

(38a) Ison roza pakaê *bile* nêşikino têy bîfeteliyo. ‘İnsan bulutsuz havada bile kendisiyle gezemiyor.’ (A5) (DP)

(38b) Tı ke ama, ez ita nêbiya, kılıtê çêy *bile* tode niyo. ‘Sen geldiğinde ben burda değildim, evin anahtarı dahi sende değil.’ (A15) (MP)

¹² Hesen erkek olduğu için dişil partikellerle çağrılmaz.

39. *dayi* ‘bile, dahi’

Kelime türü: Derece, Odakpartikeli

Anlamsal özellikler: [UMMAMA], [İHTİMALESİZLİK]

(39a) Malıme *dayi* biye sa. ‘Öğretmen dahi sevindi.’ (S: 659) (DP)

(39b) Namê ma çênu *dayi* dae vatenê. ‘Biz kızları dahi anne diye çağırırdık.’ (D17) (DP)

40(4b). *endi* ‘artık’

Bkz. Partikel 4a

41(8b). *hona* ‘şimdi, yeni, henüz’

Bkz. Partikel 8a

42 (9b). *hora* ‘sadece, zaten’

Bkz. 9a

43 (11b). *ki* ‘de, da’

Bkz 11a

44 (15b). *qe* ‘hiç’

Bkz Partikel 15a

45. *satnêbi* ‘az kalsın’

Kelime türü: Derece, Zaman Partikeli; Zaman Zarfı

Anlamsal özellikler: [AŞAMA], [SINIRLAMA], [KOMPERATION]

(45a) Ez *satnêbi* heREY kewine. ‘Az kalsın gecikiyordum.’ (DP)

(45b) Ez satNÊbi herey kewine. ‘Az kalsın gecikiyordum.’ (Zarf)

46a. *tenê* ‘az, biraz, birazcık’

Kelime türü: Derece, Aşama, Zaman Partikeli; Zarf

Anlamsal özellikler: [AŞAMA], [SINIRLAMA], [MUKAYESE]

(46a) Mı *tenê* pere day cı, qewul nêkerd. ‘Kendisine biraz para verdim, kabul etmedi.’ (A4) (DP)

(55b) Xortu *tenê* qaytê domanu kerd. ‘Gençler biraz çocuklara baktılar.’ (A15) (AP)

(46b) *Ala tenê* vınderê. ‘Hele birazcık bekleyin’. (A7) (ZP)

(46c) Estanbol de tenê ciranê ma estê. ‘İstanbul’da birkaç komşumuz var.’ (A15) (Zarf)

47. *teyna* ‘yalnız, sadece’

Kelime türü: Modal, Derece Partikeli; Zarf

Anlamsal özellikler: [TECRİT], [AYIRIM], [SINIFLANDIRMA], [DERECELENDİRME]

(47a) *Teyna* lazek şî mektev. ‘Yalnız oğlan okula gitti.’ (S: 660) (MP)

(47b) *Teyna* DEwe qori keru. ‘Yalnız köyü korusun.’ (A3) (DP)

(47c) Ni teyna zamanê inam kenê. ‘Bunlar sadece bir süre inanırlar.’ (A3) (Zarf)

48a. *xeylê* ‘çok, epey, epeyce’

Kelime türü: Derece, Aşama, Odak Partikeli; Zarf, Modal Kelime

Anlamsal özellikler: [KOMPERATION], [UMMAMA], [SINIRLAMA], [AŞAMA]

(48a) Ma ke *xeylê* kewtime duri. ‘Biz epey uzaklaşınca.’ (A18) (DP)

(48b) *Hêni xeylê* reşeşiya. ‘O epeyce oynadı.’ (A18) (AP)

(48c) Xeylê mend veciya ame. ‘Epey kaldıktan sonra çıktı geldi.’ (A12) (Zarf)

49a. *zof* ‘çok, epey’

Kelime türü: Derece, Aşama, Odak Partikeli; Zarf, Modal Kelime

Anlamsal özellikler: [AŞAMA], [SINIRLAMA], [MUKAYESE]

(49a) Na dewe *zof* hewla. ‘Bu köy çok güzeldir.’ (D13) (DP)

(49b) Ma ewro *zof* qefeliayme. ‘Biz bugün çok yorulduk.’ (D13) (AP)

(49c) Zêyneli *zof* esker qır kerdo. ‘Zeynel çok asker öldürmüş.’ (D5)

(Zarf)

3.3.1 Derece Partikellerinin İşlev ve Özellikleri

1. Varlık Testi: Cümlede var olup olmama karşıtlığı..

(DP 1) Mı (*tenê*) pery day cı, qewul nêkerd. ‘Ben kendisine (*biraz*) para verdim, kabul etmedi.’ (A4)

(DP 2) Malime (*zof*) Bîye sa. ‘Öğretmen (*çok*) sevindi.’

(DP 3) (*Hora*) zû bira Bîyo? ‘(Yalnız) bir kardeş miymiş?’

(DP 4) Cêniya DEY (*qe*) çiê nêva. ‘Onun eşi (*hiç*) bir şey demedi.’

(DP 5) Tı WAA mı (*ki*) caê de nêdiye. ‘Sen benim kızkardeşimi (*de*) mi bir yerde görmedin?’

2. Vekalet Testi: Partikellerin aynı cümle içerisinde paradigmatal yapıda birbirlerinin yerine kullanılmaları.

(DP 6) *Teyna* Memed Ali Cıxız kou de mendo. ‘Yalnız Memed Ali Cığız dağlarda kalmış.’ {Gerisi çoktan öldü}

(DP 7) *Hora* Memed Ali Cıxız kou de mendo ‘Yalnız Memed Ali Cığız dağlarda kalmış.’ {

Başkaları da kalmış olabilirler}

(DP 8) Memed Ali Cıxız *bile/dayi* kou de mendo. ‘Memed Ali Cığız bile dağlarda kalmış.’ {Mehmet Ali kalabildiğine göre birçoğu daha dağlarda kalmıştır}

(DP 9) [Memed Ali Cıxız *ki*] kou de mendo. ‘[Mehmet Ali Cığız da] dağlarda kalmış.’ {Diğerleri gibi}

(DP 10) Memed Ali Cıxız [kou de *ki*] mendo. ‘Mehmet Ali Cığız [dağlarda da] kalmış.’ {O sadece dağlarda değil şehirde ve köyde de kalmış}

Cümlenin odağının ve anlamının Derece Partikeli ‘*ki*’ nin yer değiştirmesi ile birlikte nasıl değiştiğini DP9-DP10 örnekleri açıkça göstermektedir. DP5-DP10 örnekleri de farklı partikellerin oluşturmuş olduğu farklı varyasyonları vermektedir.

3.4 Aşama Partikelleri

'Aşama Partikellerinin temel işlevi iletişimsel alanda değil, Derecelendirme Partikellerinde olduğu gibi anlamsal alandadır (Modal Partikellerden farklı olarak Derecelendirme Partikellerindeki gibi)' (Helbig, G. & Buscha, A. 1988: 46).

50. *daha* 'daha'

Kelime türü: Derece, Aşama, Odak Partikeli; Zarf

Anlamsal özellikler: [AŞAMA], [SINIRLAMA], [MUKAYESE]

(50a) *Ma daha* se bo? 'Daha ne olsun?' (A6) (DP)

(50b) Hardê Çarekızı u Gınızı de, pilê ma Sey Rızay ra Cıxız *daha* zêde yêno naskerdene. 'Çarekanlılar ve Gınilerin memelketinde büyüğümüz Cıxız Seyit Rıza`dan daha çok tanınır .' (A6) (AP)

(50c) Amıka mı daha bêkare viyê. 'Benim halam daha bekarlı.' (D14) (Zarf)

51. *heve(na)* 'biraz daha, birazcık'

Kelime türü: Aşama, Odak Partikeli; Zarf

Anlamsal özellikler: [AŞAMA], [SINIRLAMA], [MUKAYESE]

(51a) O ewro *hevena* RIND gurino. 'O bugün birazcık daha iyi çalışıyor.' (DP)

(51b) O ewro heVEna rınd gurino. 'O bugün biraz daha iyi çalışıyor.' (Fiil Öneki)

52. *zêde* 'çok'

Kelime türü: Aşama Partikeli; Zarf

Anlamsal özellikler: [AŞAMA], [SINIRLAMA], [MUKAYESE]

(52a) Hewa ki ewro *zêde* germa. 'Hava da bugün çok sıcak.' (A15) (AP)

(52b) zêde nêşikina? 'Çok yapamıyor?' (A3) (Zarf)

53. *nia* ‘böyle’

Kelime türü: Aşama Partikeli; Zarf

Anlamsal özellikler: [AŞAMA], [SINIRLAMA], [MUKAYESE]

(53a) Milet *nia* zê mloçike amêne şiyêne. ‘İnsanlar böyle karınca gibi gelip gidiyordu.’ (A5) (AP)

(53c) Ma nia tenê beme hira. ‘Biz böyle biraz açılacağız.’ (A5) (Zarf)

54 (15c). *qe* ‘hiç’

Bkz. Partikel 15a

55 (46b). *tenê(na)* ‘biraz daha’

Bkz. Partikel 46a

56(48b). *xeylê* ‘çok, epey’

Bkz. Partikel 48a

57 (49b). *zof* ‘çok, epey’

Bkz Partikel 49a

3.4.1 Aşama Partikellerinin İşlev ve Özellikleri

1. Varlık Testi: Cümlede var olup olmama karşıtlığı.

(AP¹³1) BEse (zêde) wes qesey kerdêne. ‘Bese (çok) güzel konuşuyordu.’

(AP 2) O EWro (xeylê) rınd gurino. ‘O bugün (epey) iyi çalışıyor.’

(AP 3) Hewa KI ewro (tenê) germa. ‘Hava da bugün (biraz) sıcak.’

(AP 4) Cêniya DEY (qe) çiyê nêva. ‘Onun hanımı (hiç) birşey demedi.’

(AP 5) Ma KE (hevê) kotime duri. ‘Biz ki (biraz) uzaklaştık.’

¹³ AP = Aşama Partikeli

Aşama Partikelleri çoğunlukla vurgulu olurlar ve bağlı oldukları öge ile birlikte cümlenin odağını oluştururlar. Bu partikeller kullanılmadığı takdirde vurgu ile cümlenin odağı değişebilmektedir. Bkz. AP 1-5.

2. Vekalet Testi: Partikellerin aynı cümle içerisinde paradigmatik yapıda birbirlerinin yerine kullanılmaları.

(AP 6) Bese *qe* wes qesey nêkerdêne.¹⁴ ‘Bese (*çok*) güzel konuşmuyordu.’ {Başkaları daha iyi konuşuyordu}

(AP 7) Bese *bile* wes qesey kerdêne. ‘Bese bile güzel konuşuyordu.’ {Bese güzel konuşabiliyorsa başkaları hayli hayli güzel konuşuyordur}

(AP 8) Bese *xçylê* wes qesey kerdêne. ‘Bese (*çok*) güzel konuşuyordu.’ {Herkes Bese gibi güzel konuşamıyordu.}

(AP 9) Bese *zêde* wes qesey kerdêne. ‘Bese (*çok*) güzel konuşuyordu.’ {Bese harika konuşuyordu.}

(AP 10) Bese *zof* wes qesey kerdêne. ‘Bese (*çok*) güzel konuşuyordu.’ {Bese en iyi konuştu.}

5 EKLER

5.1 Partikellerin İşlevsel Dağılımı

	ÇP	MP	DP	AP	ZP	CP	OP	OLP	YP	ZA	ÜN	BA	MK	VO
ala	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-
balo/gurzê	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+
bao/daqlı	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+
belkia	-	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-
bıko/dıkê	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+
bile	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+
bıra/waê	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+
daha	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+	-	-	+	-
dayi	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
de	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
endi	-	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ero/erê ¹⁵	+	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+
gumano	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-
hama	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-
hevê(na)	-	-	-	+	-	-	+	-	-	+	-	-	+	-

¹⁴ *qe*- Partikel işlevinde olumsuzluk eki alır, ama zarf olarak almaz.

¹⁵ Çağrı Partikellerinde eril/dişil

hona	-	+	+	-	+	-	+	-	-	+	+	+
hora	-	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-
ke	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
ki	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+
lao/lê	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
ma	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
nia	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-
nıka	-	+	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-
piyo/kılê	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
qa	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
qe	-	+	+	+	-	+	-	+	-	+	-	-
satnêbi	-	-	+	-	+	-	-	-	-	+	-	-
sola	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
tavi	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
tenê(na)	-	-	+	+	+	-	-	-	-	+	-	-
teyna	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-
toa	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
va	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
xeylê	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+	-	-
xorto/çênê	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
ya	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-
zeke	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
zêde	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-
zof	-	-	+	+	-	-	+	-	-	+	-	-

Kısaltmalar: ÇP Çağrı Partikeli, MP Modal Partikel, DP Derece Partikeli, AP Aşama Partikeli ZP Zaman Partikeli, CP Cevap Partikeli, OP Odak Partikeli, OLP Olumsuzluk Partikeli, YP Yön Partikeli, ZA Zarf, SI Sıfat, BA Bağlaç, ÜN Ünlem, MK Modal Kelime, VO Vokatif, FE Fiil Eki

Kaynakça

- Helbig, Gerhard & Buscha, Joachim (1991). Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Leipzig, Berlin, München: Verlag Enzyklopädie. Langenscheidt.
- Hentschel, Elke & Weydt, Harald (1983a). Kleines Abtönungswörterbuch. In: Weydt, H. (Hrsg), Partikeln und Interaktion: Reihe Germanistische Linguistik; 44. Tübingen: Niemeyer.
- Hentschel, Elke(1983b). Partikeln und Wortstellung. In: Weydt, H.(Hrsg), Partikeln und Interaktion: Reihe Germanistische Linguistik; 44. Tübingen: Niemeyer.
- Kärnä, Aino (2005). Ein altes Problem: Partikeln in der Grammatik - ja, aber wie?
http://www.linguistik-online.de/22_05/kaerna.html#back3.¹⁶
- König, Ekkehard; Detlef Stark; Susanne Requardt (1990). Adverbien und Partikeln: ein deutsch-englisches Wörterbuch. Heidelberg: Groos.
- Rudolph, Elisabeth (1979). Zu Klassifizierung der Partikeln. In: Weydt, H.(Hrsg), Die Partikeln der deutschen Sprache. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Selcan, Zülfü (1998). Grammatik der Zaza-Sprache: Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt). Berlin: Wissenschaft & Technik.
- Ware (Zeitschrift der Dimili-Kirmanc-Zaza-Sprache und Kultur).
 Baiersbronn: 1992-1998¹⁷
- Weydt, Harald (Hrsg.) (1989). Die Partikeln der deutschen Sprache. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Weydt, Harald & Hentschel, Elke (1990). Handbuch der deutschen Grammatik. Berlin; New York: De Gruyter.
- Wolski, Werner (1986). Partikellexikographie: Ein Beitrag zur praktischen Lexikologie. Tübingen: Niemeyer.

¹⁶ Internet kaynakları Mayıs 2013 de kontrol edilmiştir.

¹⁷ Ware dergisi 1992 - 1998 yılları arasında 12 sayı çıkarabilmiş ekonomik imkânsızlıklardan dolayı yayınına son vermek zorunda kalmıştır.

Kitap İncelemeleri

Erdal Yıldırım, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Alevi Ocakları (Ağuçan Ocağı Örneği)*. Ankara: Ürün Yayınları, 2012.

Alevilerin geçmişten günümüze yaşadığı değişim ve dönüşümleri ortaya koymak adına alan çalışması niteliğindeki araştırmanın örneklem kümesi olarak Hozat'ın Bargiri köyünde bulunan Ağuçen ocak mensuplarının bulunduğu bölgeler seçilmiştir. Alevilerin inanç ve ritüellerini ne kadar koruyabildikleri, siyasal ve sosyal değişmelerin yaşandığı toplumumuzda mevcut değişmelerden ne ölçüde etkilendikleri problemini merkeze yerleştirmiş olan bu eser bölüm formatıyla kaleme alınmıştır. Giriş, genel değerlendirme ve sonuç kısımları sayılmaz ise kitap; “Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve” ile “Araştırmanın Bulguları” başlıklı iki bölümden oluşmaktadır.

Kitabın giriş bölümünde araştırmanın konusu, konunun önemi, araştırma alanı olan Tunceli ilinin tarihçesi, ekonomik yapısı ve sosyal kültürel yapısı ortaya konmuş; “Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve” başlığını taşıyan birinci bölümde ise araştırmanın temel kavramları olan din, Alevi-Bektaşilik, Kızılbaş-Kızılbaşlık, Rafizilik, ocak, Ağuçen, köy(kır)-kent, sosyal değişme, dini değişme, kült kavramları irdelenerek çalışmanın kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Kavramsal çerçevenin ardından konunun kuramsal çerçevesini ele almış olan yazar üç alt bölüm halinde Alevi geleneğinde ocak sisteminin yeri ve ocak kavramının kökenini, ocaklardaki tasavvuf içerikli inançları ve Tunceli’de Alevi ocakları ve bu ocaklardaki inançları ortaya koymuştur.

İkinci bölümde yazar araştırması sonucu elde ettiği bulguları beş alt bölüm halinde ortaya koymuştur. “Sosyo-kültürel Yapıda Meydana Gelen Değişmeler” başlıklı bölümde yazar Alevilerin aile yapısında, konut tipinde, giyim kuşamında, sosyal ilişkiler ağında geçmişten günümüze meydana gelen değişmelerin neler olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bir diğer alt bölümde ekonomik anlamda Alevilerin hayatında meydana gelen değişmeler ele alınmıştır. “Siyasi Tutum ve Davranışlarda Meydana Gelen Değişmeler” başlıklı bölümde yazar bireyin oy vermesinde inancın belirleyiciliği üzerinde durmuş, Aleviliğin siyasetle ilişkisi ve Alevilerin

devlet algısını ele almıştır. Alevilerin dinsel kimliklerini ifade ediş biçimlerini, Sunniliği algılama biçimleri, inanç ve ibadet boyutunda Alevi ve Sunni inanç arasındaki farklılık ve benzerlikler “Dini Yapıda Meydana Gelen Değişmeler” başlığı altında incelemeye tabi tutulmuştur. “Toplumsal Kurumlarda Meydana Gelen Değişmeler” başlığı altında yazar Aleviliğin üç önemli kurumu olan Dedelik Kurumu, Düşkünlük Kurumu ve Musahiplik Kurumu hakkında genel bilgi vermiş ve her bir kurumun geçirdiği değişimleri ortaya koymuştur.

Kaynakçası ile birlikte 299 sayfadan oluşan kitabın sonuç bölümünde yazar elde ettiği verilerden hareketle birtakım çıkarımlarda bulunmuştur.

Yazarın en önemli çıkarımlarından biri Tunceli’de Alevilerin siyasi olarak iki büyük kampa ayrılmış olduğudur. Yazarın ifadesi ile bir tarafta “dinden ve tarihsel kökenlerinden kopmuş ve özellikle İslam’la özdeşleştirilmekten kaçınan, kendisini Modern ideolojilerle tanımlayan kesim” varken diğer tarafta ise “her şeye rağmen kendisini İslam’ın bir parçası sayan ve geleneksel Aleviliğe yakın duran ancak siyasal olarak katı bir laikliğin derin etkisini taşıyan kesim” vardır. (s.273)

Kitabın son paragrafı da çok önemli ve tartışmaya açık bir tespit niteliğindedir:

“Sonuç olarak, günümüz toplumunda yaşanan açmazlar ve sonu gelmez tartışmaların odağında yer alan Alevilik, objektif olarak ele alınıp, tartışılıp ve sağlıklı sonuca ulaşamadığı için, son zamanlarda karşımıza etnik temelinde bir Alevilik olgusu ön plana çıkartılarak toplumu birbirine düşürecek tezler ileri sürülmeye başlanmıştır. Yaşanılan ve toplumun uzun süre taşıyamayacağı bu problemin sağlıklı bir çözüme kavuşturulabilmesi için, inanç ve düşüncede çoğulculuğu ve diyalogu esas alan sivil bir platformun oluşturulması gerekli görülmektedir.” (s.277)

Araştırmanın merkezine Tunceli’de bulunan Alevi ocaklarını ve bu ocakların Alevilik açısından önemini, bu ocaklarda yapılmakta olan ritüellerin nasıl olduğunu ve zaman içerisinde bu ritüellerde meydana gelen sosyo-kültürel ve dinsel değişimleri yerleştiren bu eser birçok açıdan tartışılmaya açık tespitler ve bilgiler içermektedir.

YAYIN İLKELERİ:

1. Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Güz ve Bahar dönemlerinde olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan hakemli akademik bir dergidir. Dergide sosyal bilimler alanında daha önce yayımlanmamış özgün telif ve yabancı dillerde yayımlanmış makale çevirileri, sadeleştirmeler, kitap, tez, konferans ve sempozyum değerlendirmeleri ile bilimsel röportajlar yayımlanır.
2. Dergiye gönderilecek makaleler (tercüme ise tercüme edilen metinle birlikte) sbd@tunceli.edu.tr adresine yazarın adı, akademik unvanı, ilgili olduğu kurum, yazışma adresi, telefon numarası ve e-posta adresi eklenerek gönderilmelidir. İlk defa yazı gönderenlerin kısa özgeçmişlerini de ilave etmeleri gerekmektedir.
3. Makaleler .doc veya .odt formatında kenar boşlukları 2,5 cm olacak şekilde A4 sayfasına, 1,5 cümle aralıklı, 12 punto Times New Roman karakterleri ile sağa ve sola dayalı (bloklanmış) olarak yazılır. Dipnotlar ise 10 puntoda yazılır. Makale başlığı iki satırı geçmeyecek şekilde 12 punto büyük ve koyu harflerle sayfa ortalanarak, ara başlıklar ise koyu harflerle 12 puntoda sola bitişik yazılır.
4. Makaleler en fazla 7.500; kitap, tez, konferans ve sempozyum değerlendirmeleri ise en fazla 1.500 kelime olması beklenir. Söz konusu boyutların aşılması halinde makalenin mevcut haliyle yayımlanıp yayımlanmamasına yayın kurulu karar verir.
5. Atıf yapılan eserler APA ya da Chicago alıntılama kurallarına uygun bir şekilde dipnotlarda belirtilmelidir. Eserler ilk alıntıda yazarın adı ve soyadını içeren tam künyeleriyle; sonraki alıntılarda ise yazarın sadece soyadı ve eser ismi uygun biçimde kısaltılıp verilir. Makaleler tırnak işareti arasında Dergi ve kitap adları ise italik (eğik) yazı ile gösterilir.
6. Makalenin sonunda kaynakça olarak sadece makalede yararlanılan kaynakların tümü yazar soyadı, yoksa eser adına göre alfabetik sıralanmalıdır. İnternet kaynakları kaynakçanın en sonunda erişim tarihi belirtilerek eklenir.
7. Metnin başında 150 kelimeyi aşmayacak bir Özet, Anahtar Sözcükler (en fazla beş adet) ile makale başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizce tam çevirisi olmalıdır.
8. Çalışmalarda Türk Dil Kurumu'nun imla ve transkripsiyon kuralları uygulanır. Kelimelerin imlasında metnin tamamında birlik aranır. Latin alfabesinden başka bir alfabe ile yazılmış kelimeler ve kaynak eser künyeleri transkripsiyonu yapılarak verilir.
9. Gönderilen çalışmalar yayın kurulunca uygun bulunduğu takdirde, telifler iki, tercüme ise bir hakeme gönderilir. Telif makalelerde raporlardan birinin olumsuz olması halinde yayın kurulu çalışmayı yeni bir hakeme daha gönderir. Yayın kurulu nihai kararı verir. Yayın kurulu araştırma makaleleri dışındaki yazıları (kongre haberleri, kitap tanıtımları vb) hakeme göndermeden bizzat inceler ve kabul veya red kararı verir.
10. Kabul edilen makaleler için yazarlara telif ücreti ödenmez. Basılan dergiden iki adet gönderilir. Yazarlar eserlerinin Tunceli Üniversitesi internet sitesinde pdf formatında yayımlanmasını da kabul etmiş sayılırlar.
11. Bu dergide yayımlanan makaleler yayın kurulunun izni olmadan aynen veya kısmen bir başka eserde yayımlanamaz ve iktibas edilemez. Yayımlanan yazı ve makalelerin dil, içerik ve hukuki sorumluluğu tümüyle yazarlarına aittir.